

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

AĞUSTOS 2000 SAYI: 404 1.500.000 TL.

Devlet ve Kapitalizm (II)

- Yüksel Akkaya • Devrim Dumludağ • Mustafa Erdoğan
- Fuat Ercan • Gündüz Fındıkçioğlu
- İnci Özkan Kerestecioğlu • Hatice Kurtuluş
- Tarık Şengül • Mehmet Türkay

İFMC

İÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR

D.S.*

*Disketten Sonra

Günümüzde tüm bilgiler dijital ortamda korunuyor. Kitaplar disketlerin içinde saklanıyor. Ama biz, zaman ne kadar değişirse değişsin, bir müze değerinde olan arşivimizi orijinal haliyle de saklamayı tercih ediyoruz. Kopyalarını dijital ortama geçirmiş olsak bile!

Çünkü biz, insanın geçmişine ait olan her şeye saygı duyuyoruz.

OSMANLI BANKASI

...çünkü aslolan insandır.

İktisat dergisi

AYLIK DERGI

Sayı: 404 Ağustos 2000 Fiyatı: 1.500.000.-TL

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti
yayın organıdır. İktisat Dergisi,
aylık olarak yayımlanır

Kurucuları:

Nihat Batur, Oktay Emed, Reşad Umur,

Sahibi:

**İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti adına**

Yönetim Kurulu Başkanı

Alpay Biber

Genel Yayın Yönetmeni:

Metin Sarfati

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akçiçek

Yayın Kurulu:

Hikmet Akçiçek, İlker Aktükün,
Serhat Aliğil, Fuat Ercan, Oğuz Oyan,

Yasemin Öztürk, Metin Sarfati,

Mehmet Yavuzkan

Özel Sayı Editörü:

Fuat Ercan

Danışma Kurulu:

Öztin Akgüç, Erdoğan Alkin, Kaya Ardic,
Taner Berksoy, Nihat Falay, Tamer İşgüden,

Kuwet Lordoğlu, Türkel Minibaş,

Murat Özyüksel, Nail Satlıgan,

Ümit Şenesen, Gül Günver Turan

Yayın Kurulu Sekreteri:

İsmail Azgıt

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No:27/6

80090 Taksim/İSTANBUL

Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55

Faks: (0212) 255 17 73

İnternet adresi: www.ifmc.org.tr

E-posta: dergi@ifmc.org.tr

bilgi@ifmc.org.tr

Ofset Hazırlık-Baskı:

Mart Matbaacılık Sanatları Ltd.

Tel: 0212 212 03 39 pbx

Dağıtım:

Dünya Süper Dağıtım

Abone Koşulları:

Yıllık: 15 milyon TL.

Altı aylık: 7,5 milyon TL.

Üye, Öğrenci, Arş.-Gör.ve Öğretim Üyesi:

(Yıllık) 12 milyon TL.

Yurtdışı: 60\$

Abone Hesap No:

Akbank Taksim 7097-DHU

İşbankası Taksim 544077

Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti

bağlamaz; görüşler yazarlarına aittir.

Yayınlamak amacıyla gönderilen yazıların

iki nüsha olarak mümkünse bilgisayar

disketiyle birlikte ulaştırılmasını rica ederiz.

G

enel olarak sosyal bilimler özel olarak da Türkiye için devlet konusunun ne kadar önem taşıdığını, iki sayı içeriğini hazırlarken daha yoğun bir şekilde hissettim. Doğrusu neo-liberallerin bu anlamda işi zor, ya da başka bir anlamda kolay. Zor çünkü devlet yaşamın her

alanında varlığını hissettiriyor, kolay çünkü neo-liberal analizler için kapitalizmin işleyişine içkin olan bir dizi olumsuzluk devletin sorumluluğuna yüklenecek ve "gizli elin" temiz bir işleyişe sahip olduğuna ilişkin bir dizi yeni teori ya da öykü dinlemeye devam edeceğiz.

Ancak, devletle ilgili yazılar, İktisat Dergisi'nin sayfa sayısını aşınca beş yazının bu sayıya da konması mümkün olamadı. Her biri değerli olan ve tamamen benim isteğim üzerine yazılan bir dizi yazının bu sayıya konulamaması beni üzdü. İstedığımız yazıların hepsi, yayın kurulunun ortak kabulünü almasına rağmen, sayfa sınırlaması nedeniyle yine yayın kurulunun belirlemesi ile içerik belirlendi. Akademik etik olarak beni oldukça üzen bu durumun belki de olumlu yanı, elimizdeki yazıların önümüzdeki sayılarda yayınlanacak olmaları. İlk sayıda belirttiğim gibi, devlet konusunda çok daha yeni isimlere ve orijinal çalışmalara yer verdik, çalışmaların farklı alanlara dağılmış olması bu iki özel sayının olumlu yanını oluşturmakla birlikte, 'devlet' konusunun kapitalizmin günümüzde ulaştığı aşamada ne gibi işlevler yüklendiği sorusu, kanımca çok daha yoğun tartışmaları gerektiriyor.

Belki de bu iki sayının en anlamlı katkısı, "devlet" konusunda farklı düşünceler ve yaklaşımların kendi aralarında bir tartışma sürecini başlatmasıdır. Böyle bir diyalogun sadece farklı yaklaşımlara sahip okullar arasında değil, ama farklı disiplinler arasında da gerçekleşmesi gerekiyor. Devlet eğer sosyal bir gerçeklik ise, bu sosyal gerçekliği disiplinlerin sahte ontolojik öncülleriyle sınırlayarak analiz etmenin mümkün olmadığını düşünüyorum.

Umarız bu iki sayı beğeni ve ilginizi çekti, yer yer çok kızdınız, yer yer yeni sorular sordunuz. Devlet konusunu daha detaylı tartışmaya açma isteğimiz devam ettiği için, ve bu isteğin başka platformlara sağlıklı taşınması için kızgınlıklarınızı, eleştirilerinizi ve katkılarınızı bekliyoruz. Yeni sayıda görüşmek üzere...

Dostlukla....

Fuat ERCAN

e-posta: fuat_e@hotmail.com

İçindekiler

3 Kapitalizm -Küreselleşme ve
Kalkınma Tartışmaları
Açısından Devlet:
Eleştirel Önermeler-I

Fuat Ercan

7 Devlet, Ulusal Kalkınma ve
Kapitalizmin Dinamikleri

Mehmet Türkay

15 Devlet Üzerine İki Vulger Not
Gündüz Fındıkçoğlu

21 Devletlerin Kalkınmacı
Kapasiteleri:
Kurumsal Bir Yaklaşım

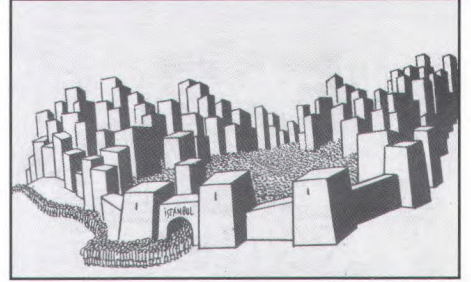
Mustafa Erdoğan

40 G. Kore'nin Sanayileşme
Sürecinde Devletin Rolü

Devrim Dumludağ

45 Devlet ve Kent Mekanı

Tarik Şengül

57 Türkiye'de Kentsel-Metropolitan
Alanların Biçimlenmesinde
Devletin Rolü

Hatice Kurtuluş

65 Orijinallik Merakı Tutkuya
Dönüşünce: Doktor Hikmet
Kıvılcımlı'nın Çalışmalarında
Devlet

İnci Özkan Kerestecioğlu

69 Devlet, Sendikalar ve
Korporist İlişkiler-II

Yüksel Akkaya

Kapitalizm-Küreselleşme ve Kalkınma Tartışmaları

Açısından Devlet: Eleştirel Önermeler-I*

"Ben ki, bu denli parlak başıboşluklara dayanamayan, asla çözümleyemeyenim zaman labirentini, tekil, çoğul zorlu, değişik, birimize ve hepimize ait."
(Borges,1988,39)

1-Küreselleşmeci ve piyasa yönelimli analizlerde oldukça önemli bir isim olan Kenichi Ohmae sıkça referans alan Ulus Devletin Sonu adlı çalışmasında haklı olarak şu vurguyu yapar: "Kuşkusuz, daha eski tarihlerde, ulusal çıkarın başka bir anlamı vardı. Bizim olanla başkalarının olan arasında belirgin ve kesin bir ayrım çizgisi sunardı. Bu toprak parçası onların değil, bizimdir; bu fabrika onların değil, bizimdir; bu firmaların değil bizimdir. Ama bu gün Ohio'daki Honda fabrikası ya da Tennessee'deki Nissan fabrikası için bu tür bir mantık ne kadar geçerli olabilir? Bunların her biri kimin "çıkart"larına hizmet ediyor?" Ohmae aynı kitabında, Japonya'nın muazzam gelişmesine ilişkin açıklama yaparken, hem yukarıda kendi sorduğu soruya açık bir cevap vermekte, hem son yıllarda sıkça yapılan genelleme yönelimli bir yanlışlığa düşmemekte; "Yıllardır hep vurguladığım gibi, böylesine olağanüstü rekabetçi olan Japonya değil, sadece Japonya'daki bir avuç sektör ve daha önemlisi, bu sektörlerdeki güçlü bireyler tarafından yönetilen bir avuç firmadır." (Ohmae, 1996,88). Ohmae'nin çalışmasına ilişkin olan açıklamalara katılmamakla birlikte, ulus-devletlerin sonu gelmesi bile farklı bir gerçeklikle karşı karşıya olduğunu göstermesi açısından haklı olduğunu ve daha da önemlisi ulus-devlet ya da sermaye adına genellemeler dolayında yapılan açıklamaların ne kadar anlamsız olduğunu işaret etmesi oldukça anlamlı. Hiç kuşkusuz liberal-piyasa yönelimli yazar, bu vurguları belirli mekansal örüntülere sahip ekonomilerin, dünya ekonomisiyle bütünleşmelerinin genel olarak kapitalizm, özel olarak da bi-

reysel sermayeler açısından ne kadar yararlı olacağını göstermek için yapıyor. Ve dünya ölçeğinde etkin işlemeye başlayan sermaye birikim süreci ya da işlemek zorunda olan sermaye birikim sürecinin aktörleri için, "ulus-devlet odaklı haritaların sınırsız bir ekonomide son derece yanıltıcı" olacağını belirtiyor.

2-Aslında Ohmae'nin genel kabul gören analizi, kısa erimli çıkar ilişkileri içinde gözlerini dünya piyasasındaki verili olanakları tüketmeye yönelmiş belirli bir kesim ve sınıfın somut -tekil üyeleri için oldukça anlamlı ve anlamlı olduğu kadar, gerçekten de işleyen bir süreci işaret ediyor. Gerçekleşen bir süreci işaret ettiği ölçüde de gerçekliğe ilişkin ipuçları vermekle birlikte bu tür analizler, gerçekliğin kendisini bütünlüklü bizlere sunmamakta. Daha da kötüsü, kısmı olarak belirli bir sınıfın (ki o sınıfın da sadece sınırlı bir kesiminin) bireysel ve somut ihtiyaçları ile örtüşen bu açıklamalar, gerçekliğin bir bütün olarak algılanması ve açıklanmasını önlemekte. Toplumsal alanda ve somut düzeyde yaşanan çoğul ilişkiler ve bu ilişkilere ilişkin olan güç ilişkilerin açıklama ve anlamaya yönelik çabaları da belirlemesi, sosyal olgunun gerçekçi bir şekilde analiz edilmesini önemli ölçüde olumsuz yönde etkiliyor. Verili egemen açıklamalara yönelik eleştirel yaklaşımların aşırı reaksiyoner bir biçim alması, eleştiri nesnesine ilişkin bütünlüklü yapı ve ilişkileri analiz etme yerine, sürecin açığa çıkardığı olumsuz sonuçlar üzerinde takılıp kalmaya neden oluyor. Alternatif açıklama biçimlerinin enerjisini tüketen, aşırı reaksiyoner analizler (reaksiyoner olmak her zaman radikal olmak anlamına gelmiyor), kolaycı oldukları ölçüde, daha çok kabul görüyor. Ama bu tür analizler, ne yazık ki sisteme ilişkin bütünlüklü yapı ve mekanizmaların bilgisini açığa çıkarmayı engelleyici bir işlev de yüklenmiş oluyor.¹

Fuat Ercan**

"Özel sayımız için yapılan katkıların çokluğu nedeni ile yazıyı oldukça genel hatlarıyla yazmak zorunda kalmama rağmen, yazı tek sayıda yayınlanamayacak boyuta ulaştı. Editörlük konumunu kullanma gibi bir haksız uygulamaya yönelmek için, yazıyı iki-üç sayıda yayımlanmanın sağlıklı olacağını düşündüm. Diğer bölümlerde, küreselleşme ve kalkınma/azgelişmişlik olguları dolayında devlet sorununu tartışmaya açacağız.

** Marmara Üniversitesi

1 New Left Review'in bu günlerde çıkan bir sayısında D.Harvey'le bir söyleşi yer almakta. 1970'lerden günümüze oldukça zengin içeriklere sahip çalışmalar üzerine yapılan söyleşide, D.Harvey oldukça kolay yazdığı Postmodern Durum adlı çalışmasının hızla tüketildiğini söylerken, birazcık da sistemli bir biçimde kendisini oldukça yoran Limits to Capital adlı çalışmasının pek fazla okunmadığını oysa bu kitabın kapitalizmin bütünlüklü yapısını deşifre etme açısından oldukça önemli olduğunu vurgulamakta. (Harvey,2000).

3-Sosyal bir gerçeklik olarak devlet olgusuna yönelik analiz ve açıklamalarda, yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığım olumsuz sürecin çok daha belirleyici olduğunu söylememiz gerekiyor. Liberal ve piyasa yönelimli analizlerde devlet, genellikle piyasa karşısında ve ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkileyen ve artık tarihsel olarak işlevsizleşen bir olgu olarak dile getirilirken, diğer yandan eleştirel ve sol yönelimli bir dizi analizde, sermayenin dünya ölçeğinde hiper-mobil bir biçim aldığı andan itibaren gücünü önemli ölçüde kaybettiği yönünde açıklamalara yönelmekte (Moran, 1998). Ya da son zamanlarda oldukça kabul görmeye başlayan yapısalci ve kurumsalcı okula göre, devlet uluslar arası sermayenin özellikle finans sermayenin müdahaleleri sonucunda verili işlevlerini kaybetmiş ve gerekli düzenlemeleri yapmak için donanımsız kalmıştır (Hart-Landsberg ve Burkett).²

4-Bizim için belki de bu tartışmaları daha da anlamlı kılan boyut, devlet tartışmalarının çoğunlukla az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin referans alınarak yapılmasıdır. Teorik olarak yapılan tartışmalarda yoğun eleştiriler almasına karşılık, neo-liberal ya da eleştirel olmayan iktisadın tanımladığı reçetelerin sıklıkla uygulanmaya konulduğunu söyleyebiliriz. Neo-liberal reçetelerin somut yaşamda uygulanırken, temel meşruluk kaynağını, devletin olumsuz bir dizi özelliğini işaret etmekte alıyor. Sonuçta gerçekte kapitalist ilişkilere içkin olan tüm olumsuzlukların kaynağı devlet olarak gösterilmekte. Bu konuda belki de en çok fetişleştirilen devletin borçlanma gereğinin ekonomiye nasıl zarar verdiği ve enflasyona neden olduğu yönündeki açıklamalardır. Oysa devletin artan borçlanma gereği bizzat sermaye birikim sürecinde belirli kesimlere kaynak aktarma yönüne bir işlev görmenin ötesinde pek fazla da anlam taşıyor. Özellikle kalkınma yazınında işaret edilen devlet, bir araştırma nesnesi olarak var oluş nedeni ve üzerinde yer aldığı gerçekliği açığa çıkarmak için analiz edilmemekte, bunun yerine devlet; gerçekleştirilecek değişikliklerin hem nesnesi hem de öznesi olarak tanımlanmakta.³

5-Aslında oldukça farklı gerekçelerden hareket eden bu açıklamalar, devlete ilişkin

analizlerde ortak bir konumu paylaşıyorlar. Bu konumun, devlet ile toplumu ya da ekonomiyi ya da sermayeyi karşı karşıya getiren dualist bir bilgi kuramına sahip olmalarıdır.

Eğer eleştirel olmayan bir sosyal bilimci, verili güç ilişkilerinden hareketle, egemen konumları /durumları yeniden üretecek bilgi ve dolayısıyla pratikleri işaret etmeği üstlenmişse, eleştirel olan sosyal bilimci de, verili güç ilişkilerinden görece bağımsız olarak sosyal gerçekliğin gerçekçi bilgisini üretmek zorundadır. Burada gerçekçi bilginin nötr olmadığını ve nötr olmadığı ölçüde de, bu bilgiyi üreten sosyal bilimcinin kendi niyetinden bağımsız olarak bizzat verili güç ilişkilerinin tanımladığı bir çerçevede değerlendirilmekte.

6. Kapitalizmin gelişimine paralel olarak açığa çıkan uzmanlaşma ve farklılaşma eğiliminin önemli alanlarından biri sosyal bilimlerin kendi arasında gerçekleşen şizofrenik işbölümüdür. Bu işbölümü verili kapitalist sistemin fetişizmini üretme konusunda oldukça önemli bir dizi işlev yüklenmiştir. Sosyal olgunun içinde yer aldığı sosyal ilişkileri, farklı disiplinlerin araştırma nesnesine dönüştüren uzmanlaşma eğilimi, ele alınan sosyal gerçekliğin bütünlüklü analizini önemli ölçüde olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle kapitalizme ilişkin açıklamalarda belirleyici bir işlevi olan iktisat disiplini bu anlamda özel bir işlevi olmuştur. Eleştirel olmayan iktisat, devlete ilişkin analizlerinde, devleti sürekli olarak iktisat teorisinin dışında bırakır. Devlet sorulanmadan veri olarak kabul edilir, piyasa mekanizmasına dışsal olan devlet tanımı, aynı piyasanın işlerliğini sürekli müdahaleleri ile ya işlemez hale getirmekte, ya da piyasanın etkinliğini azalttığı vurgulanır.⁴ Bu anlamda eleştirel olmayan iktisat yazınında devlet, sosyal ilişkilerden özellikle ekonomik ilişkilerden ayrı ve kendine özgü (sui generis) bir olgu olarak analiz edilmekte.

7-Aslında devleti bir kara kutu gibi analiz etme eğilimi sadece eleştirel olmayan iktisadın içinde olduğu bir eğilim değildir, oldukça anlamlı katkıları olmasına rağmen⁵, marksist analizlerde de 'devlet' şizofrenik disiplinler arası ayrımın tanımlandığı çerçeve içinde analiz edilmektedir. Marksist devlet analizleri de sıklıkla, analiz nesnesi olarak sosyal gerçekliğin kendine

- 2 Yapısalci ve kurumsalcı okulun devlet sorununa yaklaşımı için bak: özellikle F.B.Ewans ve diğ.(1990)R.Boyer ve D.Drache (1996).Asya krizi doğrultusunda devlet ve kriz ilişkisi için :Taylor(1998), C.Johnson(1998).
- 3 Kalkınma ve devlet sorunu özellikle "gelişimci devlet" kavramı ikinci bölümde ele alınarak incelenmektedir.
- 4 Devlet sorununun eleştirel olmayan iktisat açısından sorumlu analizi için detaylı bilgi bak: J.Holloway (1994).
- 5 Marxist devlet analizi için anlamlı iki derleme: J.Holloway ve S.Picciotto(1978) ve S.Clark(1991), yine marksist devlet için oldukça anlamlı bir çalışma B.Jessop (1990). Daha eleştirel bir çerçeve için H.Gülalp (1993).

özgü ilişkisel ontolojisi üzerinden tartışmaları sürdürmek yerine, Marx'ın bütünlüklü katkısını genellikle iktisat jargonuna indirgeyerek, sosyal gerçekliği kendi içinde kompartımanlara ayırmakla kalınmamış, daha önemlisi soyutlama düzeyine ilişkin sermaye birikimi, üretim tarzı ve devlet gibi kavramlar, tarihsel ve toplumsal gerçekliğin tanımladığı daha somut gerçekliklerle bir tutulmuştur. Açık bir değişle devlet konusunda epistemolojik bir yanılığa düşülmüştür.⁶ Diğer yandan sermaye ve sömürü kavramları ekonomik alana ait kabul edildiği ölçüde, devlet ya da politik olan ise ekonomik alana göre tanımlanmıştır.

8-Olabildiğince zenginliği ile Marksistler arasında tartışılan 'devlet' sorununu şu başlıklar altında sıralayabiliriz;

-Lenin ve daha sonra Ralph Miliband'ın öncülüğünü yaptığı devletin kapitalist sınıfın aracı olduğu görüşü,

-kapitalist ekonomik işlemlerle politik işlemlerin kesiştiği anlamda devletin analizini yapan erken dönem Poulantzas'ın yapısalci görüşü,

-ya da geç dönem Poulantzas'ın devleti sınıf çatışmalarının alanı olarak tanımladığı görüş,

-devleti yabancılaşmış sosyal ilişkiler sonucu açığa çıkan imajsal bir kurum olarak tanımlayan analizler,

-Gramscian anlamda, devleti hegemonik politik ideolojinin hem belirlediği hem belirlendiği alan olarak tanımlayan ele alışlardan bahsedebiliriz(Ollman,1993).⁷

Aslında yukarıda sıraladığımız analizlerin hemen hemen hiç biri, diğerini dışlamakta, ama her biri tek başına devleti tanımlıyor dediğimizde, gerçekliğin eksik ve yetersiz bir tanımını bize vermiş olur. Ve gerçekliğin tek boyutlu analizine yöneldiği ölçüde, devlete ilişkin bu açıklama tarzları evrensel ve mutlak bir devlet tanımlanmasına neden oluyor. Bu yöndeki tek boyutlu ve sosyal bütünlüğü kendi içinde kompartımanlara ayıran devlet analizleri, sonuçta devlet ile ekonomiyi ayrı alanlara ilişkin olgular olarak tanımlayan liberal devlet analizleriyle aynı konuma düşüyorlar.⁸

9-Oysa 'devlet'in toplumdan ayrı bir şey olarak görülmesi kapitalizme özgü bir durumdur, aslında para kavramı gibi devlet

kavramı da kapitalist ilişkiler içinde fetişistik bir nitelik kazanır. Böyle bir algılamada, devlet ekonomiden ayrı tutulduğu ölçüde, sınıf ve çatışma ilişkileri de ekonomik alana içkin ve devletin belirleyiciliğinin dışında kalan olgular olarak analiz edilmesine neden olur (Hollaway, 1994). Devleti kapitalist sosyal ilişkiler dolayında tanımladığımız andan itibaren, ister istemez kapitalizme rengini ve dokusunu veren sermaye birikim mekanizması ve bu mekanizmanın hem öznesi hem de nesnesi olan sınıfları ya da aktörleri, bu aktörlerin kendi çıkarlarını doğrultusunda geliştirdiği stratejilerle ve bu stratejilere yaşama geçirecek teorik bir dizi çalışmalar(Ohmae gibi), bu değişkenlerle örtüşen meşrulaştırma ve egemenlik biçimleriyle karşılaşıyoruz. Bu anlamda devlet; sermaye birikiminin belirli tarihsel ve toplumsal koşullarda oluşma süreci - yani yapısal bir dizi özellikle- daha somut bağlam-bağımlı sınıfsal ve mekansal özelliklerin kesiştiği noktada biçimlenir. Bu anlamda devlet, genellikle egemen sınıfın belirlemesi dolayında hareket eder, ama devlet genellikle egemen sınıfın her bir bireyin kısa erimli çıkarlarının ötesinde daha yapısal değişkenler doğrultusunda kararlar alır /alabilir. Yine aynı devlet, sınıflara rağmen kapitalist sistem krize girdiği andan itibaren, krize müdahale etmek için müdahalelerde bulunabilir. Yine devlet, kapitalist sosyal ilişkiler toplamının sosyalizasyonu gibi çok daha hayati bir dizi işlevi yerine getirir. Hukuksal yapıların oluşturulması, ulus gibi bir bütüleştirici algılanmanın sağlanması, sisteme uygun vatandaş yetiştirmek için eğitim sistemi ve daha bir çok alanı yer yer hakim sınıfa rağmen yapar.⁹ Bu anlamda tek tip bir kapitalist devletten bahsedemeyiz. Daha çok sermaye birikiminin belirleyiciliğinde ,ki bu belirleyicilik sermayenin spekülatif mantığından dolayı belirli tarihsel ve toplumsal /mekansal konumlara göre biçimlenir, oluşan devlet biçimlerinden söz edebiliriz. Burada sermaye birikimi derken, gerek eleştirel olmayan iktisat, gerek Marx'ı iktisat disiplinin içine hapseden anlayışlardan farklı olarak, sosyal ilişkiler ve bu ilişkilere içkin olan güç ve eşitsizlik ilişkiler anlamında kullanıyorum.

6 Bu yöndeki detaylı analiz ya da vurgular, bu yazının daha geliştirilmiş biçiminde ele alınarak söylenmek istenen sergilenmeye çalışılacaktır. Ama sorunun bilgi kuramı açısından açılımı için bak: F.Ercan(1996).

7 Marksist devlet analizinin sınıflandırılması yönündeki son zamanlara ilişkin (bilebildiğim) anlamlı bir çalışma olarak bak; Clyde W.Barrow (1993).

8 Bu konuda oldukça sağlıklı açılımlar için bak; E.M.Wood(1990), H.Gülalp (1987).

9 Bu konuda eleştirel teorinin öncü isimlerinden Claus Offe'nin çalışmaları özel bir anlam taşıyor(1985) ve (1996).Bu yönde daha detaylı bilgi için D.Kellner (1989)

10-Böyle bir çerçevede dolayında devlete baktığımızda, oldukça sorunlu olan açıklama tarzı olarak, devleti bir üstyapı kurumu olarak tanımlamaya neden olan, alt yapı-üst yapı kavramlaştırmasının sefaletinden de kurtulmuş oluruz. Kapitalizmde sömürü ilişkilerinin gerçekleştiği her alanda kapitalizmin temel varoluş biçim olan devletin varlığını göz ardı edemeyiz, işçi ile sermaye arasındaki sözleşmelerin genel çerçevesini oluşturan hukuksal oluşumdan, işçi ile sermaye arasındaki ilişkinin dışı vuran parasal ilişki yani ücret oluşumu gibi tüm alanlarda devletin etkin olarak varlığını görürüz. Var olan bütünlüklü işleyen bir mekanizmadır ve bu mekanizmayı tanımlayan ilişkiler toplamının kendisi bu varoluşun sürekliliğini sağlamaktadır. Bu anlamda alt-yapı üsta yapı dolağındaki bir devlet anlayışı oldukça yetersiz bir kavramlaştırmadır.

11-Kapitalizmi tanımlayan temel ilişkiler ağının sermaye birikim süreci olduğunu işaret ettiğimiz ölçüde, dinamik ve sürekli çelişkiler içeren bir dizi değişimin var olduğunu ve bu evrelerin her bir aşamasında, gerek kapitalistler ile diğer sınıflar (özde işçiler) arasındaki ilişkilerin ve gerekse kapitalistlerin kendi aralarındaki ilişkilerin - birikimin ulaştığı aşamaya göre- farklılaşacağını ve bu farklılaşmaya bağlı olarak da devletin renk ve dokusunun değişeceğini söyleyebiliriz.

12-Devlet sorununu sermaye birikim dolayında tanımladığımız andan itibaren, bir başka vurgunun daha yapılması gerekiyor; Sermaye kavramı ne ulusal ne de uluslar arası bir öze sahiptir. Sermaye birikiminin varlığı ontolojik olarak devlet kavramına bağlı değildir (Bryn,1987). Sermaye birikim sürecinin temel belirleyeni, daha fazla kar elde edebilmek için kısa sürede daha az girdi ile daha fazla ürün ya da hizmet üretmektir.¹⁰ Kapitalizmi tanımlayan bu üç temel özellik, kapitalizmin başından beri mekansal olarak dünya ölçeğinde işleyen bir sistem olmasına yol açmıştır. Bu anlamda Ohmae'nin tanımladığı "Bizim olanla başkalarının olan arasındaki belirgin ve kesin bir ayrım çizgisi" oluşturmak, kapitalizmin eşitsiz gelişimine bağlı olarak gerçekleşen tarihsel bir uğraktır

ama bu uğrak sermayenin olmazsa olmaz koşulu değildir.¹¹

13-Sermaye birikimi süreci, sermaye birikiminin sosyal döngüsünü oluşturan para, ticari ve üretken sermayenin tarihsel süreç içinde farklılaşan belirleyiciliğine yol açar. Sermaye birikimi kendi içinde farklı işlevler üstlenen kapitalistlerin belirleyiciliğini öne çıkarttığı gibi, sermaye birikim süreci, aynı zamanda mekansal olarak öncelikle kendi belirlediği alanlarda gelişimini tamamladıktan sonra birikim koşullarını dünya ölçeğinde oluşturma sürecine girer. Bu anlamda, sermaye birikiminin farklı işlevlerinin tarihsel olarak egemen olduğu mekan ve anlarla, belirli bir sermaye birikiminin artık belirli mekanlardan diğerlerine yönelme zorunluluğunu yaşadığı anlar, devletin farklılaşmasına ve değişmesine neden olacaktır. Çünkü tüm bu değişiklikler sadece emek ile sermaye arasındaki verili çelişkilerin değişerek çatışmanın biçimini belirlemeyecek, fakat daha da önemlisi sermayeler arası çelişki ve çatışmaların niteliğini de belirleyecektir. Böylece, sermaye birikiminin tarihsel gelişimi, belirli bir dizi yaşam biçimi ve bu yaşam biçimine paralel sosyal ilişkiler ürettiği ölçüde, devletin bu değişen ilişkilerde ki konumu da farklı olacaktır.

14-Bu anlamda ulus-devlet formasyonun, sermayenin dünya ölçeğinde birikim sürecinin bir anına tekabül ettiğini söyleyebiliriz (Hollaway, 1994,36). Ve sermaye birikiminin toplam döngüsünün dünya ölçeğinde çok daha etkin gerçekleştiği anda, verili mekansal tanımlamalar büyük hızla değişmekte, yerel ve farklılıkların tüketilmesi veya yerel ve farklı olanların dünya ölçeğindeki sermaye birikim sürecinde yer almak için gerçekleştirdikleri tüm eylemlilikler/stratejiler, mekanlar arası yeni işbölümlerine yol açtığı ölçüde, devletin daha önce üzerinde yükseldiği sabit mekanlara bağlı varoluş tarzı¹² ve güç tekeline elinde tutma tarzı hızla değişecektir. Böylece devletin değişen yeni ilişkiler dolayında değişimi, en azından bu değişimden stratejik olarak çıkarları olanlar için değişecektir,¹³ ya da Ohmae'nin vurguladığı gibi değişmek zorunda kalacaktır.¹⁴

10 Kapitalizmi tanımlayan bu temel mekanizma dolayında küreselleşme olgusunun analizi için bak:Ercaan (baskıda)

11 Bu konuda görebildiğim kadıyla oldukça anlamlı çalışma D.Harvey'in Limits To Capital (1982)adlı çalışmasıdır.

12 Mekansal ölçeklerin göreceliliği olarak, kötü bir dille görevceğim mekansal farklılaşmanın ulus devlet üzerindeki etkileri için oldukça anlamlı bir çalışma için bak:E.Jessop(2000), bu kavramlaştırmayı 'yeniden ölçeklenme' kavramı doğrultusunda ele alan ve devletin yönetim işlevinin nasıl dönüştüğünü, yani devlete ilişkin bazı işlevlerin farklı birimlerce karşılanmasına ilişkin bak: E. Swynedouw (2000) ve mekansal farklılaşmanın devlet merkezli analizler üzerindeki etkileri için N.Brenner(1999).

13 Ulus-devlet ve güç ilişkileri ve bu ilişkinin tarihsel dönüşüm eğilimleri için bak:R.Agnew(1998).

14 Bu bölümün kaynakları yer sorunu nedeniyle bir sonraki bölümün sonunda verilecektir.

Devlet, Ulusal Kalkınma ve Kapitalizmin Dinamikleri

Türkiye'de son yirmi yıldır gündemi belirleyen, bu çerçevede neyin, nasıl tartışılacağına dair ideolojik hegemonyasını kuran neoliberalizm son birkaç yıldır başlangıç argümanlarını kısmen gözden geçirmeye yöneldi. Bu gözden geçirme velveya yeniden tanımlamanın önemli bir kısmını devlet ve kalkınma sorunları oluşturmaktadır. Bu gözden geçirme işleminin gerekçelerini uluslar arası kurumların küreselleşmenin ortaya çıkardığı sonuçlara ilişkin raporlardan izlemek mümkün. Örneğin UNCTAD, 1997'de yayınladığı Ticaret ve Gelişme Raporu'nda Küreselleşmenin Yedi Günahı olarak tanımladığı olumsuzlukları ortaya koymuş ve ileride sistemin işleyişini tehdit edecek tehlikelere karşı önlem alınması gerektiğini vurgulamıştır. Birleşmiş Milletler'in 1997 İnsani Gelişme Raporu yaşanan süreç sonunda her düzeyde ortaya çıkan kutuplaşma ve farklılaşmayı çarpıcı rakamlarla ortaya koymuştur. Buna göre dünya nüfusunun yüzde 10'unu temsil eden en az gelişmiş ülkeler dünya ticaretinden yüzde 0.3 pay almaktadırlar, tüm gelişmekte olan ülkelerin yüzde 50'sinden

fazlası doğrudan yabancı yatırım almazken, bu yatırımların üçte ikisi sekiz gelişmiş ülkeye gitmektedir; gelişmekte olan ülkelerde bir milyardan üzerinde insanın geliri düşük büyüme hızı, durgunluk yada gerileme neticesinde 30 yıl önceki düzeyinin altına inmiştir; Kuzeyde 100 milyon insan yoksulluk sınırının altında yaşarken, bir milyardan üzerinde insan temiz içme suyundan yoksun bulunmakta, yaklaşık bir milyar insan eğitim olanaklarından yoksun yaşamakta ve 840 milyon açlık çekmekte yada güvenilir yiyeceğe erişememektedir. Bunların yanında trilyonların zenginliği 48 en az gelişmiş ülkenin birleşik ulusal gelirlerinin 1.5 katına çıkmıştır.¹ Benzer rakamları her alandan vermek mümkün, ama bu kadarı bile gelinen noktanın vehametini göstermeye yetmektedir. Dünya Bankası'nın son dönem raporlarında benzer vurgular öne çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmeler akademik dünyada da karşılığını bulmuş, ortaya çıkan olumsuzlukları denetleyebilecek ve aşacak Kalkınmacı Devlet ve benzeri formülasyonlar ileri sürülmeye başlanmıştır.²

Bu çerçevede kapitalizmin sahip olduğu özellikleriyle tüm dünyada denetimini kurduğu, yaygın olarak "küreselleşme" olarak tanımlanan tarihsel aşamanın gelinen safhasında ulusal kalkınma motifi ve bu motifi hayata geçirecek temel aktör olarak devlet konusunda yapay bir tartışmanın gündeme gelmeye başladığını izlemekteyiz. Başlayan bu tartışmaların verimli bir alana yönlendirilebilmesi için, öncelikle 'devlet', 'ulusallık' ve "kalkınma" kavramlarının ele alınması ve izleyen aşamada da bütünsel bir değerlendirmeye gitmek gerekmektedir.

İlk aşamada vurgulanması gereken nokta tüm kavramlar gibi devlet, ulusallık ya da kalkınma kavramlarının bağlam bağımlı olduklarıdır. Bu bağımlılık, açık olduğu üzere, zaman ve mekan unsurlarıyla beraber ve bunlarla karşılıklı etkileşim halinde olan toplumsal ilişki biçimleri çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Bu noktadan hareketle, ulus ve buradan türetilen ulusallık

Mehmet Türkay*

Kapitalizmin
bir sistem
olarak
kendini
yeniden
üretebilmesi
ve bu
anlamda
sürekliliğini
sağlayabilme-
sini mümkün
kılan ilk ve
en temel
dinamik, güç
ilişkileridir.

* Doç.Dr., Marmara Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

1 UNCTAD, Human Development Report, 1997.

2 Bu konuda bkz., Erdoğan, (1999)

kategorielerinin, kapitalizmin sosyo-ekonomik, tarihsel bir sistem olarak ortaya çıkışı ve gelişmesi çerçevesinde değerlendirilmesi tartışmanın selameti açısından kritik bir öneme sahiptir.

Kapitalizmin bir sistem olarak kendini yeniden üretebilmesi ve bu anlamda sürekliliğini sağlayabilmesini mümkün kılan ilk ve en temel dinamik, güç ilişkileridir. Söz konusu güç ilişkilerini hem tanımlayan hem de söz konusu ilişkilerin sonucunda yeniden üretilen esas motif ise eşitsizliktir. Tüm düzeylerde hüküm süren güç ilişkileri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan eşitsizlik motifi, kapitalizmin geçirdiği tarihsel değişim süreçlerinde zaman ve mekana bağlı olmak üzere farklı mekanizmaları harekete geçirmektedir. Devlet, ulus/ulusallık ve kalkınma kategorilerini söz konusu mekanizmaların işleyişi çerçevesinde ele almak bu kategorilerin hangi zaman ve hangi mekanda ne tür bir işlev yerine getirdikleri ve nasıl bir misyon yüklediklerinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Sistemin özüne ilişkin ve bu anlamda bir sürekliliğe sahip, eşitsizlik motifinden türeyen, bu motifinin beslediği ve beslediği korunma/rekabet, dışlama/içerme, türdeşleştirme/farklılaştırma gibi birbirini karşılıklı olarak esasına dayanarak etkileyen ve/veya tamamlayan mekanizmaları kapitalizmin tarihsel oluşum sürecinde açık bir biçimde izlemek mümkündür. Kapitalizmin kalkınma süreci içinde belirli bir mekanda süreç içinde farklı zamanlarda farklı mekanizmalar devreye girebileceği gibi aynı mekanda belirli bir zamanda eş anlamlı olarak da devreye girebilmektedirler. Diğer taraftan belirli bir zaman ve mekanda söz konusu mekanizmalardan birinin ağırlıklı olarak genel eğilimi belirlemesi de mümkündür. Söz konusu mekanizmaların birbirini tamamlayan ilişki biçimi esas ifadesini kapitalizmin eşitsiz ve birleşik gelişme dinamiğinde bulmaktadır.³

Diğer bir deyişle, söz konusu mekanizmalar kapitalist sermaye birikiminin eşitsiz ve birleşik gelişme dinamiğinin zaman ve mekânla ilişkili gerekliliklerine bağlı olarak ortaya çıkmakta ve üstlendikleri işlevi yerine getirmektedir. Bu çerçevede bakıldığında devlet ulus, ulusallık ve kalkın-

ma kategorileri yukarıdaki mekanizmaların eşzamanlı olarak yer aldığı bir içeriğe sahiptir.

Kapitalist bir ilişki ağı içinde devletin yer ve işlevine ilişkin sürmekte olan tartışmaları saklı tutarak şöyle bir vurgu yapmak mümkündür; kapitalizm ve devlet konusunda hareket noktası oluşturacak kritik kategori kapitalist özel mülkiyettir.⁴ Böyle bir ilişki ağı içinde devletin yerine getirmesi gereken temel işlev ise özel mülkiyetin tesis edilmesi ve sürekliliğini sağlayacak kurumsal ve hukuksal yapının oluşturulmasıdır.⁵ Esasa ilişkin bu özelliği kapitalizmin tüm süreç ve pratiklerinde izlemek mümkündür. Diğer taraftan bu vurgu sadece marksist literatür içinde anlam kazanmamaktadır. Karl Polanyi, Büyük Dönüşüm'de liberallerin devlet müdahalesine ilişkin yaklaşımlarını bu vurguya paralel bir biçimde ifade ederken⁶, Ludwig von Mises bu çerçevede şöyle bir temel vurgu yapmaktadır, "Liberalizmin programı...tekbir sözcükle özetlenecek olursa, şudur: mülkiyet, yani: üretim araçları üzerinde özel mülkiyet....Liberalizmin bütün öteki talepleri bu temel talepten kaynaklanır".⁷ Dolayısıyla kapitalizmin ortaya çıktığı ve yayıldığı tüm zaman ve mekânlarda devlet, toplumun üzerinde, sınıflar arası ilişkileri düzenleyen teknik bir kurum değil, sınıf tavrı olan toplumsal bir yapıdır.⁸ Farklı perspektiflerden, farklı referanslarla yapılan ancak paralellik gösteren yukarıdaki vurgular bu yazıda devlet konusundaki kabul ve hareket noktasını oluşturacaktır. Bu noktada kapitalist bir toplumsal ilişki ağı içinde devletin bu temel işlevini nasıl bir örgütlenme ve yapıyla yerine getireceği sorusu, karşımıza uluslaşma ve ulusal devlet sorununu çıkarmaktadır.

Uluslaşma süreci egemenliğe dair bir irade beyanı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu süreç, mekân ve /veya coğrafyaya dair temel bir iddiaya sahiptir. Belirli bir coğrafi alanda yaşayan toplulukları bir araya getirmek ve bu toplulukların yaşam alanlarını, tanımlanan ulusallığın egemenlik alanı olarak ilan ederek, bu irade beyanının uluslararası siyaset ve hukuk çerçevesinde kabul görmesini sağlamak, ulus-

3 Bu konuda bkz. Mandel, (1978), Wolf, (1982).

4 Bu konu en geniş haliyle Engels, (1992)'de tartışılmaktadır.

5 Literatürdeki tartışmalar bu kabulden sonra sürecin nasıl işlediği ya da işlenmesi gerektiğine ilişkin olarak sürmektedir. Bu yazının konusu dışında kalması nedeniyle bu tartışmalara girilmeyecektir. Bu konuda bkz., Güllap, (1993).

6 Polanyi, (1986), s. 219-252.

7 Mises, (1927)'den aktaran Elmar Altwater, (1984).

8 Bu konuda bkz. Sweezy, (1970), s.239-252.

laşma sürecinin kritik aşamasıdır. Bu aşama geçildikten sonra uluslaşma sürecinin inşa aşaması başlayacaktır. Nandy'nin vurgusuyla inşa aşaması, bir ülkede yaşayan nüfusun kültürel ve ideolojik türdeşleştirilmesinin kibarca ifade edilmesidir.⁹ Ulusallığın bir kurgu olması ve bu anlamda içerdiği bileşenler açısından bir şemsiye kavram oluşturması uluslaşma sürecinin ilk ve en belirgin özelliğidir. Uluslaşma sürecini önceleyen ve yaşanacak süreci tanımlayan ise bir ulus bilincinin ortaya çıkartılması ve yaygınlaştırılmasıdır. Bu bilinç çerçevesinde farklı toplulukları bir biçimde bir araya getirerek bir üst aidiyet çerçevesinde türdeş varsaymak ve dolayısıyla söz konusu üst aidiyet dışında kalanları bu şekilde dışlamak tüm uluslaşma süreçlerinin mantığında vardır. Diğer taraftan bu dışlamayla ortaya çıkan farklılaştırma aynı zamanda kurgulanan ulusun özelliklerini tanımlama anlamına da gelmektedir.

Bu aşama, her uluslaşma projesinin temel bileşenlerine bağlı olarak farklılıklar arz edecektir. Söz konusu süreçte değişik uluslaşma projeleri arasında ortaya çıkan farklılıklar önemlidir. Ancak, söz konusu farklılıklara içerik ve anlam kazandıracak olan, ulusal inşa sürecinin nasıl bir toplumsal ilişki biçimi veri alınarak gerçekleştirildiğidir. Geçen inşa süresi içinde ulusal olarak tanımlanan birimlerin kendi içlerinde farklılaşması, veri toplumsal yapı ve uluslararası sisteme bağlanma biçimlerine göre değişen bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, ulusallığın bir kurgu olduğu noktasından hareket edildiğinde, bu kurgunun bileşenleri arasında dışlama/içerme mekanizması aynı mantıkla işlemektedir. Dolayısıyla ulusallığın ima ettiği homojenlik bu aşamada söz konusu işleyişin mantığına uygun olarak ortadan kalkmaktadır. Ulusal düzeyde de bölgeler, sınıflar ve kesimler arasında ve bu düzeylerin kendi içlerinde sistemin işleyişiyle ortaya çıkan nimet, risk ve maliyetler, geçerli güç ilişkilerinin gereklerine bağlı olarak eşitsiz bir biçimde dağılacaktır. Diğer bir deyişle, kapitalist gelişme kendi içinde ve/veya merkezinde de periferiler ve marjinalleşme yaratmaktadır.¹⁰

Kapitalist temelde inşa edilmeye çalışılan bir uluslaşma projesinin değerlendirilebilmesi, öncelikle tarihsel/toplumsal bir sistem olarak kapitalizmin kendisini yeniden üretebilmek için gereksindiği asgari koşulları göz önüne almayı gerektirmektedir. Kapitalizmi tanımlayan ilk ve en temel gereksinimin, özel mülkiyetin kurumlaşmasını ve sürekliliğini garanti altına alacak hukuki ortamın oluşturulması olduğu daha önce vurgulanmıştı. Bu ortamın oluşturulması aynı zamanda kar etme koşullarının garanti altına alınması ve gerçekleştirmesi anlamına da gelmektedir. Kar koşullarının oluşumunu belirleyen ise mikro ve makro düzeylerde korunma/rekabet mekanizmasının devreye sokulabilmesidir. Bu mekanizmaların hayata geçirilebilmesi için denetlenebilir bir pazarın gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır.

Pazarın denetlenebilmesinden burada anlaşılması gereken, kurgu dışında kalan sermayenin rekabetinden korunmak, içeride de nihai olarak sermaye birikiminin sağlanmasına hizmet edecek olan pazarın iç entegrasyonunu sağlayacak müdahalelerin gerçekleştirilmesidir. Söz konusu pratik, sermaye birikimi sürecinin denetlenmesi anlamına gelmektedir. Amin' nin vurgusuyla, birikimin kontrol edilmesi, lokal burjuvazi ve devletin sürecin şu beş temel koşulu üzerinde kontrolünün olması anlamına gelmektedir:

- emek gücünün yeniden üretimi sürecinde,
- artığın merkezileştirilmesi....., ulusal kapasitenin yatırımları yönlendirmesinin garanti altına alınmasında,
- pazar ve tamamlayıcı diğer kapasitenin en azından seçilmiş ürünlerde dünya pazarında rekabet edebilir hale gelmesi sürecinde,
- ulusal kaynaklar üzerinde
- son olarak ise gerek lokal olarak geliştirilsin gerekse ithal edilsin, teknolojinin lokal kontrolünde¹¹

Söz konusu alanlarda bu iradeyi ortaya koyabilecek olan tek yapı ise, yukarıda da vurgulandığı gibi, ulusal devlet olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu çerçevede bakıldığında kapitalist bir model aracılığı ile uluslaşma sürecinin hayata geçirilme-

Kapitalist temelde inşa edilmeye çalışılan bir uluslaşma projesinin değerlendirilebilmesi, öncelikle tarihsel/toplumsal bir sistem olarak kapitalizmin kendisini yeniden üretebilmek için gereksindiği asgari koşulları göz önüne almayı gerektirmektedir.

9 Nandy, (1996), s. 265. Bu konuda ayrıca bkz., Wolf, (1982), s.354-383., Williams, (1996), Motly, (1992)

10 Bu konuda bkz., Wolf, (1982), s.296-309

11 Amin, (1990), s.10-11

si, egemenlik sorunu temelinde ulusal sınır ve ulusal pazar gerekliliğini üst üste getirerek çakıştırmaktadır. Diğer bir deyişle oluşturulan ulus bilinci ve bu bilinçle tanımlanan coğrafi sınırların iktisada tercümesi yada iktisattaki karşılığı ulusal pazar olmaktadır. Ulusal sınır ile ulusal pazar arasındaki bu çakışma ve/veya birbirini tamamlama bu düzeylerdeki oluşturulacak denetimin meşruiyetinin sağlanmasında da devam etmektedir. Bu nokta önemlidir, çünkü her iki düzey yada alanda, ulusal inşa süreci ve ulusal pazarın olanaklarının denetlenmesi pür iktisadi kategorilerle anlaşılmayacak kadar karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu durum, verili toplumsal ilişki ve yapının özellikleri ve bunların kapitalist sermaye birikiminin gereklerine göre dönüşümüyle ortaya çıkan yeni yapı ve ilişkilerle tanımlanmaktadır. Bu noktada her iki düzeydeki meşruiyetin sağlanmasına dönük dönüşüm sürecinde karşımıza kilit kavram olarak kalkınma çıkmaktadır.

Kalkınma kavramı, uluslararası sistemin II.Dünya Savaşının sona ermesiyle başlayan yeniden yapılanma sürecinde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreçte kalkınma kavramının doğrudan muhatabı esas olarak siyasal bağımsızlıklarını yeni kazanmış eski sömürgelerdir. Bu dönemde uluslar arası düzeyde yaygın kabul gören anlayışa göre, söz konusu ülkelerin uluslaşma süreçlerinin başarıyla sonuçlandırılabilmesinin ilk ve temel şartı iktisadi kalkınmalarını sağlamalarıdır. Diğer taraftan kalkınma kavramı ulusal düzeyde, egemen sınıflar ve /veya yönetici elitler açısından meşruiyet aracı olarak da bir işlev yüklenmiştir. Dolayısıyla kalkınma, her iki düzeyde yaşanacak süreci tanımlayan temel bir anlayış olarak algılanmaya başlanmıştır.¹² II. Dünya Savaşı sonrasında kalkınma kavramına atfedilen bu yer ve önem esas referanslarını Modernleşme Kuramı'nda bulmaktadır.¹³

Kurgulanmış karşıtlıklara dayalı bir yöntem ve doğrusal tarih anlayışıyla bu kuram, Batı Avrupa'da yaşanan söz konusu dönüşümün zaman ve mekandan bağımsız olarak tekrarlanabilir ya da taklit edilebilirliğini ileri sürmüş ve yaygın bir ka-

bul görmüştür. Bu kabulün, pratik önerileri farklılaşmakla birlikte ideolojik referansları bugün de geçerliliğini korumaktadır.¹⁴

Modernleşme Kuramı'nı en net haliyle temsil eden yaklaşım, bir soğuk savaş ideoloğu olan W.W. Rostow' un "İktisadi Büyümenin Aşamaları;Anti Komünist Manifesto" çalışmasıdır.¹⁵ Rostow, bu çalışmasında iktisadi büyümeyi merkeze alarak, büyümenin gerçekleşmesi için gerekli olan aşamaları ve gerçekleştikten sonra yol açacağı aşamaların neler olacağını, Avrupa'nın yaşadığı dönüşümden hareketle anlatır. Bu yaklaşımda büyüme öncesi en kritik aşama uluslaşma olarak tanımlanmaktadır. Rostow'a göre; Tarihsel bir gerçek olarak, dönüşüm sürecinde reaksiyoner bir ulusçuluk, kar motifi gibi çok önemli, güçlü, harekete geçirici bir motiftir. Bu vurgu, kapitalist bir projenin ortaya çıkma sürecinde özel mülkiyetin tesis edilmesi ve sürekliliğinin sağlanmasında egemenlik alanının önemini ortaya koymasından önemlidir. Kapitalizmin kuruluş ve işleyiş mantığında bir egemenlik iddiası olarak uluslaşmanın ve pazarın denetiminin yer ve önemi, modernleşme yada kalkınmayla tanımlanan böyle bir çerçevede anlam kazanmaktadır.

Kalkınma olarak ifade edilen sürecin karmaşık yapısı saklı tutularak, yazının takip eden kısmında iktisadi süreçler üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede bakıldığında, modernleşme perspektifinin, hareket noktası ve varsayımlarının mantiki sonucu olarak kalkınma kavramını iktisadi büyüme ile özdeşleştirip, bu haliyle merkezi bir konuma yerleştirmiş olmasının özellikle vurgulanması gerekmektedir.¹⁶ Bu vurgunun önemi Batı Avrupa'nın yaşadığı dönüşümün tekrar edilebilirliği anlayışında iktisadi büyümenin ve/veya sanayileşmenin taşıyıcı bir rolle tanımlanmış olmasıdır. Zaman ve mekandan bağımsız böyle bir akıl yürütmenin değerlendirilebilmesi için Batı Avrupa'nın yaşadığı iktisadi büyüme sürecinin niteliği ve sonuçları üzerinde durmak gerekmektedir.

Toplumsal/tarihsel bir sistem olarak kapitalizmin genel anlamda kurumsal çerçevesinin esasa ilişkin netlik kazandığı 18.yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın

12 Bu konuda bkz.Preston (1982), Insel, (1993)

13 Bu konuda bkz, Tipps, (1973), Simpson, (2000), Sciffrin (1997).

14 Diğer bir deyişle, taklit edilebilirliğin temel aktörü olan devlet.

1970'li yıllarda ortaya çıkan krizle beraber yerini piyasaya bırakmıştır. Ancak nihai hedef yine, piyasa ilişkileri çerçevesinde yeniden tanımlanan kalkındadır. Bu anlamda modernleşme, post modern söylem aracılığıyla yeniden tanımlanmaktadır. Bu konuda bkz, Jameson, (1990), Schurman, (1996).

15 Rostow, (1971)

16 Bu konuda bkz., Flaming, (1979), Amd, (1981), İggüden, vd., (1995), Ercan, (1996a).

başlarına kadar geçen sürede bugün gelişmiş ülkeler olarak tanımlanan ülkelerin yaşadığı iktisadi dönüşümde korunma/rekabet mekanizmasını devreye sokmaları süreç açısından kritik bir öneme sahiptir. Diğer bir deyişle, söz konusu ülkeler "ulusal" kalkınma süreçlerini, yeterli değil ancak olmazsa olmaz bir koşul olarak korunma /rekabet mekanizmasıyla yaşamışlardır. Elbette ulusal kalkınma sürecinin bu çerçevede anlamlı hale gelebilmesi, çok yönlü, karmaşık bir doğaya sahip toplumsal kuruluş süreci içinde değerlendirildiğinde mümkün olacaktır. Bu çerçevede korunma pratiğinin ilk etapta anlam kazandığı yer, tanımlanmış bir egemenlik alanıdır. Dolayısıyla "kalkınma" sürecinin gerekli kıldığı, aynı zamanda bu süreci mümkün ve anlamlı kılabilecek olan egemenlik alanının tanımlanması ve meşruiyetinin sağlanmasına yönelik pratikler bu toplu durumda yer almaktadır. Çünkü kapitalist bir uluslaşma sürecinde söz konusu meşruiyetin sağlanması kalkınmanın bir "ulusal birlik" çerçevesinde amaç olarak tanımlanması ile karşılıklı etkileşim halinde var olmaktadır.

Bu günün gelişmiş ülkeleri, tanımlandığı haliyle kalkınmanın taşıyıcı kriteri olan manifaktür üretim artışını ve nihai olarak sanayileşme süreçlerini korunma pratiğinin esas olduğu bir süreçte yaşamışlardır. Bu anlamda dünya manifaktür üretimindeki esas sıçramaların 1860'ı takip eden, koruma oranlarının yüzde 33 ile yüzde 7 arasında değiştiği bir dönemde gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu süreçte dünya manüfaktür üretiminde bugünün gelişmiş ülkelerinin payı 1930 itibarıyla toplam 39.5 iken, aynı yıl itibarıyla bugünün az gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerinin payı 60.5 tir. Batı Avrupa'nın, İngiltere dışında, yaşadığı, korunmayı esas alan süreç sonunda 1913 itibarıyla söz konusu paylar, bu günün gelişmiş ülkeleri için 92.5 ve bu günün az gelişmiş olarak tanımlanan ülkeleri için 7.5 olarak değişmiştir.¹⁷

Bu değişimin ortaya koyduğu bugün için anlamını kaybetmemiş gerçek ise, bugünün az gelişmiş ya da çevre ülkeleri olarak adlandırılan ülkelerin aynı süreçte manifaktür üretimindeki paylarının yaklaşık

dokuz kat, gerilemiş olmasıdır. Manifaktür üretimindeki bu gerileme söz konusu ülkelerin kapitalist kalkınma potansiyellerinin bu süreçte tahrip olduğu anlamına gelmektedir. Bu tarihsel gerçek, söz konusu dönemde, bu tahribata maruz kalan toplumların yaşanan kapitalistleşme sürecine kendi adlarına iradi müdahalede bulunabilme şanslarının ortadan kalktığı anlamına gelmektedir. Bu aşamayla birlikte söz konusu toplumların gerçeği, kendi aralarında farklılıklar saklı kalmak kaydıyla, iradeleri dışında asimetrik güç ilişkilerinin belirlediği bir içerilme sürecini yaşamış olmalarıdır.

Diğer taraftan söz konusu korunma pratiği Batı Avrupa'nın kendi içinde de sanayileşme süreci açısından önemli farklılaşmaları beraberinde getirmiştir. İngiltere'nin hegemonyasına dayanarak dayatmaya çalıştığı serbest ticaret ilkesine karşı duran diğer Avrupa ülkeleri, kapitalist sanayileşmelerini belirli bir ölçüğe getirebilmişlerdir.¹⁸ Bu karşı koyuş kapitalist sermaye birikimin mantığına uygun bir tavırdır.

Kapitalist sermaye birikim sürecinde uzun dönemde değerlendirildiğinde bir iradi tasarruf olarak ortaya çıkan korunma pratiğinin nihai amacı daha güçlü rekabet edebilme koşullarını sağlamaktır. Bu bütünsellik içinde bakıldığında rekabet edebilir hale gelme süreci, korunma pratiğini içinde taşımaktadır. Bu iki pratik arasındaki tamamlayıcılık ve karşılıklılığa dayalı ilişkinin açık bir biçimde görülmesini engelleyen pür iktisat ideolojisinin serbest rekabet mitidir. Rekabeti tanımlayan serbestlik ilkesi, korunmayı tanımlayan iradi bir pratik olarak müdahale'ye karşı kullanılmaktadır. Ancak serbest rekabet miti İngiltere'nin hegemonyasıyla beraber düşünüldüğünde anlam kazana-caktır. Güçlü olanın bilgisinin "gerçek" olduğu bağlamında¹⁹ ele alındığında söz konusu dönemde klasik iktisatçılar tarafından ileri sürülen serbestlik ilkesi, İngiltere'nin tasarruflarına meşruiyet sağlama ya dönük bir işlev yerine getirmiştir. Burada gerekli olan iradeyi gerçekleştirme potansiyeline sahip yapı artık güçlü ulus devlet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu günün gelişmiş ülkeleri, tanımlandığı haliyle kalkınmanın taşıyıcı kriteri olan manifaktür üretim artışını ve nihai olarak sanayileşme süreçlerini korunma pratiğinin esas olduğu bir süreçte yaşamışlardır.

17 Bkz., Bairoch/Kozul-Wright, (1996), 5.15-16'daki tablolar

18 Bkz., Gerschenkon, (1962), Chang, Kozul-Wright, (1994)

19 Bu konuda bkz., Foucault, (1980), Pieterse, (1991)

20 Bu konuda bkz. Preston, (1982), Amin (1988)

Yaşanan gelişmelerle dönemin pratik ve düşünsel süreçlerinde egemen hale gelen pür iktisat ideolojisi klasik iktisatçıların kendi içlerinde serbestlik ve müdahale kavramlarına dönük tartışmaların sınırlarını da belirlemektedir. Bu anlamda pür iktisat ideolojisinin tanımladığı tartışma kapitalizmin, farklı biçimlerle de olsa, meşruiyetini sağlamaya dönük bir işleve sahiptir. Bu meşruiyetin genel olarak Batı için ima ettikleriyle Batı dışı toplumlar açısından ima ettikleri tamamen farklılaşmaktadır.²⁰ Bu süreçte Batı, kendi içinde birbirlerine karşı korunma prensibine göre davranırken, diğer toplumları denetleyerek serbestlik ilkesine bağlamıştır. Bu ilkenin dışına çıkmaya dönük bir irade bu aşamadan sonra, genişleyen kapitalizmin güç ve/veya çekim merkezleri arasındaki dengenin seyrine bağlı olarak ortaya çıkacaktır.

Dünya ekonomisinin söz konusu süreçte ortaya çıkan kompozisyonu o dönemden bugüne hemen hemen değişmeden gelmiştir. Aradan geçen süre göz önüne alındığında şöyle bir tespitte bulunmak mümkün hale gelmektedir; Ulusal kalkınma bugünün gelişmiş kapitalist ülkelerinin 18.yy sonu 19.yy başında yaşadıkları süreci tanımlayan bir kategoridir ve bu haliyle o döneme aittir. Geçerli olan güç dengelerini kendi lehlerine çevirme güç ve yeteneğine sahip ülkeler ulusal kalkınmalarını, teknolojik yenilikleri üretim sürecine uygulama yeteneği, toplumsal sınıflar arasındaki ilişkileri kalkınma için manüplüle etmek gibi dinamiklerin yanında, diğer kategorisindeki ülkelerin ulusal kalkınma potansiyellerinin kendileri tarafından tahrip edildiği bu süreçte sağlamışlardır. Diğer bir deyişle kapitalizmin eşitsiz mantığına uygun olarak diğer kategorisindeki ülkeler ulusal kalkınma pratiğinden dışlanmışlardır.

Bugün az gelişmiş olarak tanımlanan söz konusu ülkelerin söz konusu dönemde geçerli güç ilişkilerine bağlı olarak ulusal kalkınma pratiğinin dışında tutulmasını mümkün kılan eşitsiz ilişki biçimi aynı zamanda sisteme içerilme anlamına da gelmektedir. Geçerli olan sistemin nimetlerinden faydalanma sürecinden dışlanan ülkeler, sistemin işleyişinin ortaya çıkardığı

malîyet ve riskleri yüklenmek üzere eş anlı olarak sisteme içerilmişlerdir.²¹ Bu içerilme süreciyle beraber artık söz konusu az gelişmiş ülkelerin yaşayacağı süreç, asimetric güç ilişkilerine bağlı, kendi içinde önemli farklılıklar arz etmekle beraber, baskımlı bir kapitalistleşme olacaktır.²²

Dolayısıyla Batı Avrupa deneyiminin taklit ya da tekrarı oluşan yapısal ilişki çerçevesinde mümkün değildir. Bu durumda II. dünya Savaşı sonrasında az gelişmiş ülkelerin önüne konan kalkınma amacını, yeniden yapılanan kapitalist sistemin ve bu süreçte geçerli olan sermaye birikimi dinamiğinin gerekleri çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir.

Bu çerçevede bakıldığında her bir az gelişmiş ülkenin verili toplumsal yapıları ve uluslararası kapitalist sisteme içerilme biçimleri yaşayacakları ya da yaşadıkları "kalkınma" deneyiminin sınırlarını çizerek birbirinden farklılaştıracaktır. Bu farklılaşmanın arkasında söz konusu dönemde geçerli olan soğuk savaş koşulları, bu ortamda az gelişmiş ülkelerin jeopolitik konumları, uluslararasılaşan üretici sermayenin strateji ve gereksinimleri gibi bir dizi faktörün devreye girmesi de önemli bir yer tutmaktadır. Brezilya'nın deneyimini Güney Kore'den, Türkiye'nin deneyimini her ikisinden ya da bir başka az gelişmiş ülkenin deneyiminden farklılaştıran bu faktörlerdir. Dolayısıyla bu deneyimlerden herhangi biri de diğerleri için örnek teşkil edememektedir. Tüm bu farklılıkların keşiştiği tek alan vardır, o da her bir ülkenin kendi kalkınma deneyimlerini kapitalist bir ilişki ağı içinde yaşamış ve yaşıyor olmalarıdır. Bugün gelinen noktada az gelişmiş olarak tanımlanan ülkelerin kendi içlerinde ve uluslararası sistemde karşı karşıya kaldıkları yapısal özellikler taşıyan sorunlar, yaşanan sürecin başlangıçta tanımlandığı haliyle bir kalkınma süreci olmadığını bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, kalkınma kavramı ulusal ve uluslararası güç ilişkileri çerçevesinde bir meşruiyet aracı olmaktan başka bir anlam ifade etmemektedir. Bu anlamda, tek tek ülkelerin yaşadıkları deneyimler, uluslararası sisteme farklı entegrasyon biçimleri olarak anlam kazanmaktadır. El-

Kalkınma kavramı ulusal ve uluslararası güç ilişkileri çerçevesinde bir meşruiyet aracı olmaktan başka bir anlam ifade etmemektedir.

21 Bu durumun en uç örneğini Afrika kıtası oluşturmaktadır. Bkz. Marcussen-Torp, (1982), Ercan, (1996)

22 Bu süreçle ilişkin tartışmaların kapsamlı bir değerlendirmesi için, Bkz. Ersoy-Keskinok (1984), Ersoy, (1992).

23 Bu konuda bkz., Stubbs-Underhill, (1994), Kayder, (1983)

bette söz konusu entegrasyon sürecinde ortaya çıkan nimet ve külfetlerin dağılımı her ülkenin kendi deneyiminde geçerli olan veri koşullara göre farklılaşacaktır.

Bu noktanın önemi, artık, ulusal entegrasyon sürecini tanımlayacak olan temel ilişki biçiminin, bu pratiğin hayata geçme sürecini de belirleyecek olmasıdır. Söz konusu belirleme ise yukarıda kapitalizmin süreklilik arz eden, esasa ilişkin özellikleri olarak vurgulanan mekanizmalarının işleyeceği bir süreç olacaktır. Böyle bir çerçeveye oturtulduğunda ulusallık kavramıyla ima edilen hak ve çıkarların bir başka deyişle nimet ve külfetlerin kurgulanan ulusun bileşenleri açısından türdeşliğinin sağlanması, zaman ve mekana bağlı olarak söz konusu mekanizmaların kapitalist bir ilişki ağı içinde geçerli olan eşitsiz işleyiş mantığıyla sınırlanacaktır. Diğer bir deyişle kapitalizm dünya genelinde kendini nasıl yeniden üretiyorsa, ulusal düzeyde de aynı mantıkla yeniden üretecektir ya da üretmektedir.

Bu çerçevede baktığımızda II. Dünya Savaşı'ndan 1970'li yılların başına kadar geçen sürede kalkınmanın temel aktörü olarak tanımlanan devlet, uluslararası sisteme entegrasyonun aktörü olarak çıkmaktadır. Diğer bir deyişle keynesyen anlayışın yönlendirdiği devlet müdahalesi, planlama ve korumaya dönük tasarruflar uluslararası sistemle uyum içinde işlemiştir.²⁴ Bu sürecin doğal sonucu olarak da ülke içi sermayeler arasında farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Örneğin, Türkiye'de birikimi belirli bir olgunluğa ulaşan sermaye kesimlerinin talepleri de bu duruma bağlı olarak farklılaşmaya başlamış, ulusal pazarın olanakları dışında uluslar arası pazarın olanaklarını da kullanmaya dönük bir taleple ortaya çıkmışlardır. Bu talep, kriz koşullarına uyum sağlamaya dönük olarak yeniden yapılanılan uluslararası sistemin eğilimleriyle uyumlu bir etkileşime sahiptir. Bu aşamadan sonra dünya genelinde "ulusal devlet", yukarıda vurgulanan niteliklerine uygun bir biçimde, yeni entegrasyon sürecinin aktörü olarak ve bu sürecin gerekliliklerine göre yeniden yapılanarak, gerekli işlevleri yerine getirecektir, getirmektedir

de. Dolayısıyla küreselleşme söyleminde ulus devletin aşındığı ve giderek yok olacağına ilişkin ideolojik vurgu keynesyen ulus devlet formuna ilişkindir, bu da ulus devletin olası tek formu değildir.²⁴ Yeni formuyla ulus devletin söylemi yine "kalkınma" üzerine oturtulmaktadır.

Artık sürecin esas aktörü piyasadır. Bu yeni süreçte, kapitalist bir ilişki ağı içinde devletin sahip olduğu nitelik ve yerine getirdiği işlevler daha görünür bir hal almaktadır. Gelişmiş ya da azgelişmiş her bir ülkenin deneyimi kendi içinde farklılaşmakla birlikte, ulus devletler bu süreçte yeniden yapılanma yoluna girmişlerdir. Uluslararası düzeyde geçerli güç dengelerindeki pozisyonlarına göre, teorik olarak ulusa ait egemenlik haklarını yataç ve dikey olarak devrederek yeni sürece uyumlu hale gelmişlerdir.²⁵

Yeniden yapılanmanın ulusal düzeydeki yansımaları da aynı mantıkla hayata geçmiş, refah devleti uygulamalarının tasfiyesi ve özelleştirme bu sürece damgasını vurmuştur. Bu çerçeveden baktığımızda yeni formlarıyla ulus devletler, uluslararasılaşan sermayenin bir anlamda taşeronluğunu üstlenmişlerdir. İlk paragrafta verilen rakamların tanımladığı tablo böyle bir süreçte ortaya çıkmıştır ve bu sürecin yönlendiricisi de ulusal devletler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda devlete, içinde bulunduğu ilişki ağını göz ardı ederek taşımadığı ve/veya taşıyamayacağı anlamlar yüklemek ancak açık ya da kapalı ideolojik tercihlerle mümkündür. Sonuç olarak Dünya Bankası eski baş ekonomisti Stiglitz' in kendi referans çerçevesinde Asya krizi ile ilgili bir vurgusunu hatırlamakta fayda var. Stiglitz, Asya'da yaşanan deneyimde hükümetlerin ve dolayısıyla devletin yerine getirdiği işlevi, "maliyetleri toplumsallaştırırken karı özelleştirmek" olarak tanımlamıştır. Elbette bu durum Stiglitz için geçici bir sapma, uygun politikalarla düzeltililebilir bir durum olarak ifade edilmiştir. Temel yanlışlığı da burada karşımıza çıkmaktadır, devletin yerine getirdiği bu işlev geçici ve düzeltililebilir bir sapma değil, yapısal, devletin var oluşuna ilişkin bir işlevdir.

Yeni formlarıyla ulus devletler, uluslararasılaşan sermayenin bir anlamda taşeronluğunu üstlenmişlerdir.

24 Bu konuda bkz. Jessop, (1999a).

25 Bu konuda, bkz. Jessop, (1999b).

26 Stiglitz, (1998).

Kaynakça

- Alvater, E.(1984): "Neoliberal Karşı Devrimin Hiç de Gizli Olmayan Çekiciliği", İFMC İktisat Dergisi, Aralık.
- Amin, S.,(1990): *Delinking*, Zed Books Ltd. , London
- Amin, S., (1993): *Avrupa Merkezçilik, Bir İdeolojinin Eleştirisi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Arnd, H.W.,(1981): "Economic Development: A Semantic History", *Economic Development and Cultural Change*, Vol.29, No.3, pp.455-466.
- Bairoch,P., Kozul-Write,R., (1996): *Globalization Myths: Some Historical Reflection on Integration, Industrialization and Growth in The World Economy*, UNCTAD/OSG/Dp/113.
- Chang, H.J, R. Kozul-Wright,(1994): "Organising Development: Comparing the Systems of Entrepreneurship in Sweden and South Korea", *the Journal of Development studies*, 4,pp 859-891.
- Engels, F.,(1992), *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Sol Yayınları,Ankara
- Ercan,F,(1996a): *Gelişme Yazını Açısından: Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, Sarmal Yayınları, İstanbul.
- Ercan,F.,(1996b): "Üretken sermayenin Uluslararasılaşması ve Uluslararası Yeniden Yapılanma Sürecinde Batı Afrika: Ekonomik Yapı ve Ekonomik Gelişme (1960-1985)", Öneri ,G.2, s.2.
- Erdoğan, M.(1999): *Developmental Capacity and Role of States in Tecnological Change: An Analysis of The Turkish and South Korean Car Manufacturing Industries.*, PhD Thesis, University of Manchester, School of Economic Studies.
- Ersoy, M., Keskinok,Ç., (ed), (1984). *Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine*, Birey Yoplum yayınları,Ankara.
- Ersoy, M.,(ed),(1992). *Emperyalizm, Gelişme ve Bağlımlık Üzerine*, V Yayınları, Ankara.
- Flamming,R.A, (1979): "Economic Growth and Economic Development: Counterparts or Competitors?", *Economic Development and Cultural Change*, Vol.28, No.1, pp. 47-61.
- Foucault, M., (1980). "Truth and Power", ed C.Gordon, *Power/Knowledge, Selected Interviews and other Writings 1972-1977*, By Michel Foucault, Harvester Wheatsheaf, New York.
- Gerschenkron, A.,(1962). *Economic Backwardness in Historical Perspective*, Harvard Uni. Press. Cambirdge.
- Gülaip, H.,(1993): *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, Belge Yayınları, İstanbul.
- İnsel, A.,(1993): *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*, Binkim Yayınları, İstanbul.
- İşgüden,T.,Türkay,M.,Ercan,F, (1995): *Gelişme İktisadi Kuram-Eleştiri-Yorum*, Beta yayınları, İstanbul.
- Jameson, F.,(1984): "Postmodernizm, or the Cultural Logic of Late Capitalism", *New Left Review*, no.146, s.53-92
- Jessop,B, (1999a): *Globalization and the National State*, <http://www.comp.lancaster.ac.uk/sociology/soc012rj.html>
- Keyder, Ç., (1983), *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Dost Kitapevi, Ankara.
- Mandel, E., (1978): *Late Capitalism*, Verso, London.
- Marcussen, H.S., Torp, J., E., (1982). *Internationalization of Capital: Prospects For Third World*, *Zed Books*, London.
- Moty, A.J., (1992): "The Modernity of Nationalism; Nations, States and Nation-States in the Contemporary World", *Journal Of International Affairs*, Winter, pp.307-323.
- Nandy, A., (1996): "State," *The Development Dictionary, A Guide to Knowledge as Power*, içinde, s.264-274, ed. Wolfgang Sachs, Zed Books Ltd. London
- Pieterse, J. N.; (1991): "Dilemmas od Development Discourse: The Crisis of Developmentalism and the Comparative Method", *Development and Change*, Vol.22,pp.5-29.
- Polanyi, K., (1986): *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Çev. Ayşe Buğra, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Preston,P.W., (1982): *Theories of Development*, Routh and Kegan Paul Publisers, London.
- Rostow, W.W.,(1971): *The Stage of Economic Growth: A Non Communist Manifesto*, Cmbridge Uni. Press., London.
- Schiffirin, A.(ed),(1997): *Soğuk Savaş ve Üniversite; Savaş Sonrası Yılların Entelektüel Tarihi*, Çev.Musa Ceylan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul.
- Schuurman,F.J.(ed) ,(1996): *New Directions in Development Theory*, Zed Books, London.
- Simpson,C. (ed),(2000): *Üniversiteler ve Amerikan İmparatorluğu; Soğuk Savaş Döneminde Sosyal Bilimlerde Para ve Siyaset*, Çev. Musa Ceylan, Kızıl Elma Yayıncılık, İstanbul.
- Stubbs, R., Underhill, G.R.D.(ed), (1994). *Political Economy And The Changing Global Order*, The Macmillan Press Ltd.,London
- Sweezy, P.M., (1970): *The Theory of Capitalist Development*, Monthly review Press, New York.
- Tipps,D.C.,(1973): "Modernization Theory and the Comparative Study of Societies;A Critical Perspective", *Comparative Studies in Society and History*, Vol.15, s.199-236.
- Williams, M.,(1996). *Rethinking Sovereignty, Globalization, Theory and Practice*, ed.,Elenore Kfman-Gillian Youngs, Pinter, New York, pp.109-122.
- Wolf, E.R.,(1982): *Europe And The People Without History*, University of California Press, London.

Devlet Üzerine İki Vülger Not

Aşağıdaki iki vülgarizasyon notu sırasıyla iki ortodoks kaynaktan besleniyor. İlk notta çoğunlukla Dünya Bankası kaynakları -ve bu arada iyice meşhur hale gelen Stiglitz- devreye girerken, daha teorik olan ikincisinde neoklasik siyasal iktisadın bazı alt alanları, üstü örtük olarak kullanılıyor. Ekte eğlenmek amacıyla yazdığım bir bilmece yer alıyor.

Not 1: Devlet, Kalkınma, Gelir Dağılımı

Dünya Bankası ve IMF Türkiye'de sosyalistlerin ve/veya sosyalist olmayan solcuların genellikle düşündüğü gibi "kötü çocuklar" mı? Güncel oldukları için Dünya Bankası'nın son dönemde hangi kavramların ortaya atıldığı çalışmalarına yakınlık duyduğunu bir ölçüde gösterebileceğini sandığım iki seminere sunulan tebliğlere ağırlık vereceğim. Seminerler Nisan 2000 ve Haziran 2000 tarihlerinde Washington D.C. ve Paris'te gerçekleşmiş. Bu tip seminerler zorunlu olarak bu kurumların yönetimlerinin cari eğilimine uygun tebliğleri içermek zorunda olmazlar. Ancak, tamamen farklı noktalara ve bakış açılarına odaklanmaları ihtimalini de düşük görüyorum. Verdiğim örnek de kanımca Dünya Bankası esprisinde ve Dünya Bankası kaynaklarında referans veriliyor. Dünya Bankası kaynaklarını okurken, genelleştirilmiş Stiglitz sendromuyla karşı karşıya kalınacağını iddia etmiyorum ama, çok da uzağa düşülmüyor.

Büyüme, Gelir Dağılımı, Etkinlik

İlk temayı geliri yeniden dağıtmak ve etkinlik (dolayısıyla, büyüme) ilişkisi olarak saptıyorum. 26-28 Haziran 2000 tarihli Paris Konferansı bu konuyu ele alan sunumlara (da) sahne olmuş bulunuyor. 18-20 Nisan tarihli Washington konferansına da bakılabilir.

Çok kısaca temayı şekillendireyim. (1) Kalkınma doğrusal değildir ve eşitsizdir (uneven). (2) Herhangi bir eksik rekabet/piyasa başarısızlığı ögesi büyümeyle ilgili olarak gelir dağılımına bir rol verilmesinin yolunu açar. Yani, büyümenin gelir dağılımından bağımsız olduğu modelleri gerçekçi olmak-

tan çıkarır. Gelir dağılımının fiyatları bozmayan (lump-sum) transferlerle yapılması mümkün görülmediğine göre, yol devletin piyasaya müdahalesine açılmış olur. Önemli olan, müdahalenin niteliğidir. Şimdi, bu tarz bir tematiğe uygun bir örnek vereyim.

Basında da sık sık yer almaya başlayan gelir dağılımı konusuyla bağlantılı olan gelir dağılımında eşitsizlik ve büyüme ilişkisi oluyor. Bu konu yeni değil ve, dolayısıyla, geniş bir literatüre sahip. Aşağıdaki tartışmada geniş ölçüde Abhijit Banerjee & Esther Duflo'nun çok yeni bir çalışmasından yararlanılıyor ("Inequality and Growth: What Can the Data Say?", mimeo, MIT, Haziran 2000). Bunun nedeni çalışmanın mevcut literatürün bazı öğelerini başarıyla içermesidir. Eşitsizlik-büyüme ilişkisi ABD'den Türkiye'ye geniş bir yelpazedeki ülkeler için anlamlı bir sorudur. Başlangıçta Kaldor-Pasinetti "Cambridge denklemi" veya yaklaşımı aracılığıyla eşitsizlik ve büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu düşünülüyordu. İki sınıflı bir modelde çalışanların hiç tasarruf etmediği varsayıldığı ve tasarruf-yatırım eşitliği yazıldığı için tüm büyüme tasarruf eden sınıfın yatırımlarından kaynaklanıyordu. Pazar (realizasyon) sorununun getirdiği tahditin sınırları içinde eşitsizlik, ceteris paribus, daha hızlı büyüme demektir. Sonra işler değişmeye başladı. O kadar ki, Dani Rodrik (Harvard) son çalışmalarından birisinin adını "Demokrasilerde Neden Daha Yüksek Ücret Ödenir?" koydu. Eşitsizlik ve büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu düşünölmeye başlandı. Aynı zamanda eşitsizlik ve demokrasi arasında da negatif bir ilişki bulunuyor. Banerjee & Duflo'nun çalışması mevcut araştırmalardan iki noktada ayrılıyor: non-parametrik bir yaklaşımla veriler inceleniyor ve ayrıca basit bir analitik modelle motive ediliyor. Eşitsizlik ve büyümenin seviyelerinden çok, değişim hızları arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunuyor. Makul görölen bir parametre değerleri aralığında eşitsizlik katsayısında -Gini katsayısı- geniş dalgalanmalar daha düşük bir büyüme hızıyla bağlantılı. Ayrıca, geniş ölçekte dalgalanmalar gelir dağılımının uçlarında, ya çok eşitlikçi ya da

Gündüz
Fındıkçıoğlu

Dünya
Bankası
kaynaklarını
okurken,
genelleştiril-
miş Stiglitz
sendromuyla
karşı karşıya
kalınacağını
iddia
etmiyorum
ama, çok da
uzağa
düşülmüyor.

çok eşitsiz gelir dağılımı değerlerinde ortaya çıkıyor. Dağılım uçlardaysa gelecekte bu dağılımı düzeltmek için geniş hareketlerin ortaya çıkması ve bunun da büyüme hızını düşürmesi beklenebilir. Özellikle, devrimler veya köşeli reformlar büyümeyi negatif etkiler. Bunun nedeni gelir dağılımı üzerindeki paylaşım pazarlığının bir etkinlik kaybına yol açması olarak gösteriliyor. Aslında, ilişki süresiz çünkü ya büyüme fırsatı kaçırılmıyor, ya da mevcut çıkar gruplarından birisi diğerinden bir transfer talep ederek paylaşım müzakerelerini başlatıyor. Fakat ilişkiyi sürekleştirmek de mümkün. Bu durumda eşitsizlik ve büyüme arasında ters bir U şeklinde bir fonksiyon doğuyor. Ortalardaki makul gelir dağılımı değerlerinde büyüme azamileşiyor, uçlarda düşüyor. İki sınıflı bir toplum düşünelim: **A** ve **B**. **A**'nın toplam üretimin % **g** kadarını aldığı varsayalım. Ekonominin her dönemde yabancı yatırımlar, teknolojik değişim, idari reform, dış ticaret anlaşması vb nedenlerle bir büyüme fırsatı yakaladığını da varsayalım. Üretim **y**, yeni çıkan fırsatın yarattığı potansiyel büyüme imkanı da **Dy** olsun ve bu olasılık da zamandan bağımsız bir olasılık dağılımı **F(Dy)** kabul etsin. Ama bu potansiyel büyüme otomatik olarak gerçekleşecek değil. **A** ve **B**'den biri ekonominin tümünü bloke ederek potansiyelin realize olması için gereken idari düzenlemelere razı olmak için bir tazminat talep edebilir. Bu talep bir pazarlık sürecine ve gecikmeye yol açacaktır. Potansiyel üretim artışının bir bölümü bu süreçte kaybedileceği için kazanç artık **aDy** olur, $0 < a < 1$. Politik süreç devletin de pazarlığa dahil olmasıyla iyice karmaşıklaşabilir. **B**'nin blokajı gerçekleştiren grup olduğunu varsayalım. **B**'nin blokajı seçip seçmemesi **A**'dan ne kadar tazminat alabileceğini düşündüğüne bağlıdır. **A** grubu **B** tarafından talep edilen **Dg** kadar bir tazminatla karşı karşıyadır ve bu transferi kabul ederek ekonominin önünü açarsa kazancı $(g - Dg)(1 + aDy)$ olabilecektir. **A** transfer talebine hayır derse **B** gelişmeyi bloke edecektir: yani yeni büyüme fırsatı kaçırılacaktır. Bu takdirde **A** grubunun eline **g** geçer. İki durumu karşılaştırınca maksimum transfer miktarının $agDy = Dg(1 + aDy)$ eşitliği tarafından karakterize edildiği görülebilir. **B** bu kısıdı dikkate alır ve **Dg** kadar bir tazminatı sadece $(1 - g$

+ $Dg)(1 + aDy) \geq (1 - g)(1 + Dy)$ durumunda talep eder. Hesaplanırsa: $a \geq 1 - g$. Keza **A** için: $a \geq g$. Bu iki şart herhangi bir grubun ekonomiyi bloke etmesinin sadece ekonomideki ağırlığı az olduğu zaman, yani büyümeden yararlanamayacağını düşündüğü zaman mümkün olacağını gösteriyor. Gelir dağılımının çok eşitsiz olduğu bir durumda gelirden pay alamayan kesimin büyümeye zarar verme pahasına geliri o anda yeniden dağıtmayı tercih etmesinin sebebi budur. Modelin basitliği ortadadır ve "Olson tezinde" olduğu gibi köşeli reformların teşvikleri değiştirerek etkinliği artırması ihtimalini göz ardı ettiği de aşikardır. Fakat ilginç olan bu modelin hesaplanabilir bir biçime sokulduğunda eldeki, çok kullanılan, Barro ve Perotti veri kümelemesine oldukça iyi uyum sağlaması. Sonuç: Gelir dağılımını çok bozmayın, yoksa bir eşikten sonra büyüme doğrusal olmayan bir şekilde negatif etkilenir. İlgincidir, sağlam bir ekonometri bilgisi ve kısa bir çalışmadan sonra ortaya çıkabilecek tezler gelir dağılımına dikkat çekenleri "neo-popülizmle" suçlayanları, tamamen ortodoks iktisadın içinde kalarak, zor durumda bırakabilecek gibi görünüyor. Kanımca, Dünya Bankası'nın kalkınma iktisadi seminerlerinde sunulan tebliğlerin mesajı da bundan farklı değil.

Gelir dağılımı konusunu aşağıdaki başlıkların yol göstericiliğinde ele almak yararlı olabilir.

- Büyüme kuramları çerçevesinde gelir dağılımının rolü: normatif ve ampirik. Örnek: büyümeden herkes eşit derecede yararlanabilir mi? Daha da normatifi: büyüyen bir pastayı nasıl adil dağıtırız?

- Büyüme ve enflasyon
- Büyüme ve gelir dağılımı
- Büyüme ve çürüme
- Büyüme ve yönetim (governance)
- Büyüme ve askeri harcamalar (veya "peace dividend")
- Büyüme ve verimlilik
- Büyüme ve devlet

Gelir dağılımına bu veya benzeri bir sınıflandırmaya dayalı olarak sistematik biçimde bakılırsa tartışma yararlı olabilir. Aslında, Dünya Bankası bu tip araştırmaları zaten yapıyor. Bu konular metod açısından boşlukta sayılamaz. Gelir dağılımına dikkat çekmenin ötesinde saygıdeğer bir sol argü-

Gelir dağılımı uçlardaysa, gelecekte bu dağılımı düzeltmek için geniş hareketlerin ortaya çıkması ve bunun da büyüme hızını düşürmesi beklenebilir.

man, örneğin, çürüme-büyüme-gelir dağılımı ilişkisini modern bir teknolojiyle ele almış olmak durumunda. Şahsen bu konulardaki "sol" argümanların da temellendirilebileceği çalışmaları Dünya Bankası kaynaklarında da bulabildiğimi düşünüyorum. İlginç olan, bu temaya yol açan gelişmelerin iktisat teorisinin çekirdeğinden gelmesi ve Stiglitz'in de içinde sayılabileceği bu araçlarında ortodoks, sonuçlarında heterodoks çekirdek teorisinin pek çok durumda piyasaya müdahale için teorik bir imkan tanınmasıdır.

Joseph Stiglitz

Bu bölüm bir "Stiglitz dipnotudur". Joseph Stiglitz'in Dünya Bankası'ndan ayrıldıktan sonra söyledikleri ve Rudiger Dornbusch'un cevabını göz önüne alınca, kanımca şaşılacak bir durum görünmüyor. Bu tartışmada Stiglitz'in kendisini açıkça haksız duruma düşürecek ifadesi Dünya Bankası ve IMF'nin ABD'deki en iyi okulları en iyi öğrencilerini çekmeyi hiç başaramamış olduğu iddiasıdır. En iyi öğrenciler, iktisattaki akademik entelektüel hiyerarşi gereği genellikle teoriyle uğraşırlar. Bunun anlamı bu insanların uygulamalı matematikçi olmaya eğilimli olmalarıdır. Nitekim pek çok tanınmış üniversitenin iktisat doktora programlarında uzmanlık alanları yazılırken "iktisat teorisi (matematiksel iktisat)" ibaresiyle karşılaşırsınız. Yani, teoriden kasıt matematiksel iktisattır. Uluslararası kuruluşların bu tür fazlasıyla soyut ilgi ve becerileri olan iktisatçıları istihdam etmesinin hem söz konusu iktisatçıları, hem söz konusu kurumlar açısından mutlu sonuçlar vermeme olasılığı bana yüksek görünüyor. Stiglitz'in bu iddiası her zaman doğru da değildir çünkü bu kuruluşlarda, özellikle araştırma bölümlerinde, hem isim sahibi olgun akademisyenler, hem de prestijli üniversitelerin mezunları yaygın olarak çalışmaktadır. O zaman Stiglitz'in iddiası, üstü örtük olarak, en iyi okulların doktora programlarından matematiksel iktisat alanında uzmanlaşarak mezun olanların IMF ve Dünya Bankası'nda çalışmaya ikna edilemiyor olduklarını mı söylüyor? Böyle söylüyor, Dornbusch'a hak vermemek zor görünüyor. İktisat matematiksel iktisattan ve "high-brow theory" 'den ibaret değil. Stig-

litz'in ortodoksi içindeki "zayıf heterodoks" konumuysa zaten uzun zamandan beri herkesin bildiği bir tavrı alıştı. Bu, çok geniş bir entelektüel arazide derinlik kaybetmeden ürün verebilen -çok nadir türden- akademisyen, şartsız bir piyasa aşkının bayraktarı değil ve bu biliniyor. Ama, Dünya Bankası'nda çalışan uzmanların çoğunun Stiglitz'vari görüşlere sahip olduğunu, çünkü, sanılanın aksine, çoğu ABD üniversitesinin zaten bu tarz bir eğitim verdiğini unutmamalıyız. Ne Dünya Bankası'nda, ne de IMF' de çalışan veya çalışmış tanıdıklarım arasında "neoliberal" yaftası yapıştınlabilecek kimseye rastlamadım. Nerede bu "neoliberal" dersiniz, akademik iktisatçıları arasında sayıları az: daha çok jurnalizm yapanlarda ve finans profesyonellerinde bu eğilim görülüyor. Ayrıca, Dünya Bankası Stiglitz'e baş ekonomistlik teklif ederken 1960'ların sonundan itibaren yazdıklarını bilmiyor muydu? Tam rekabetçi bir piyasa bile bilgiyi etkin kullanamaz ve etkin olmaz diyen bir iktisatçıyı -Greenwald-Stiglitz teoremi- yanlışlıkla mı seçtiler? Stiglitz'in neyi eleştirdiği "Whither Socialism?" de bile görülebilir. Bu kitapta ağırlık merkezi öylesine kaymış ki, sosyalizm ve piyasa sosyalizmi eleştirisine ayrılan sayfalar Walras (Arrow-Debreu) formalizminin eleştirisine ayrılanların yanında sönük kalıyor. Sadece Stiglitz'in Washington'da istihdam edilmesi bile "Washington konsensüsünün" içerik değiştirdiğinin bir işareti olarak görülebilir.

Not 2: Toplumsal Talepler karşısında Devlet

Bu notta devletin rasyonel aktör teorisine uygun bir çerçevede nasıl görülebileceğine dair bir vülgerleştirme yer alıyor. İlgili literatürün köşe taşları Herschell Grossman, Dan Usher, Daron Acemoğlu, John Roemer, Michael Taylor, Timur Kuran, Jack Hirshleifer gibi isimlerden yola çıkarak kurgulanabilecek bir "rasyonalite, devlet, devrim" uzayının koordinatları olarak düşünülebilir.

Devlet toplumsal aktörlerin kendisine devrettikleri yetkiyi kullanan bir acente mi, yoksa kendi bağımsız amaç fonksiyonunu toplumsal ve ekonomik kısıtlar altında maksimize etmeye çalışan bir aygıt mı? Optimimize ettiği amaç fonksiyonu yöneten elitin faydasını mı temsil ediyor? Öyleyse, bu

Uluslararası kuruluşların fazlasıyla soyut ilgi ve becerileri olan iktisatçıları istihdam etmesinin hem söz konusu iktisatçıları, hem söz konusu kurumlar açısından mutlu sonuçlar vermeme olasılığı bana yüksek görünüyor.

elit toplumsal bir sınıfla, dolaylı olarak da olsa, bir kısmı örtüşme ve/veya temsil ilişkisi içinde mi? Devlet toplumsal aktörlerin (sınıflar, çıkar grupları, bireyler...) acente-siyese, söz konusu toplumsal aktörler tercihlerini nasıl toplulaştırıyorlar ve devlet farklı çıkarlar arasında bir denge unsuru, bir konsensüs odağıysa, bu konsensüse nasıl ulaşıyor? Kolektif aksiyon problemini çözme sürecinin odağında bizzat devlet yer alıyorsa, toplumsal aktörlerin kendisine delege ettikleri yetkinin şekillenmesi de bizzat devletin işiyse, devleti bir "acente/temsilci" (agent) ve toplumsal aktörleri de "mülk sahibi" (principal) olarak gören metafor açıklayıcı olabilir mi? Siyaset bilimiyle iktisadın kesişme kümesinde yer alan bir literatürün terimleriyle sorarsak: devlet acente mi, yoksa mülk sahibi mi? ("Agent or proprietor?" Veya, "agent or principal.") Ayrıca, devletin "mülk sahibi" olduğunu düşünmek için nedenler olsa bile, konunun devletin "sanki acenteymiş" gibi ele alınmasında normatif veya açıklayıcı yararlar bulunabilir mi?

Devletin acente olarak görüldüğü yaklaşım Anglo-Amerikan siyasi düşüncesine aittir ve net ifadesini kontraktaryen gelenekte bulur. Devletin mülk sahibi olarak görüldüğü yaklaşım ise dünyanın geri kalan kısmı için uygun olarak düşünülür ve bazen de Kıta Avrupa'sına atfedilir. Tipik olarak Fransa'ya, daha özel olarak da bazen "jakobenizme" atfedilen bu yaklaşımın bu atıflara hak verdirip vermediği, verdiriyorsa bu atıflarla sınırlı kalıp kalmadığı ayrı bir konu olabilir. Benim kanım "jakobenizmin" bu konuyla ilgili olmadığı ve, ayrıca, son yıllarda ülkemizde açıkça yanlış bir popüler kullanıma alet edildiği yönünde olmakla beraber, bu kanıyı burada uzun uzun tartışmam. Ancak, Anglo-Amerikan siyasi kültürünün -genellikle bizzat Anglo-Amerikan siyaset teorisyenleri tarafından ileri sürülen- farklılığı ve toplumsal talepleri karşılayarak konsensüse ulaşma kapasitesinin yüksekliği iddiaları yanlış görünmüyor ve bir ilk yaklaşım olarak savunulması mümkün. Ancak, bu görüşleri kabul etmeye eğilimli olmakla anglo-amerikan siyasi kültürünün bir kurumsal dizaynın eseri olduğunu ve iyi dizayn edilmiş kurumlar/anayasayla beraber

başka ortamlara transfer edilebileceğini savunmak arasında büyük bir fark var. Türkiye'nin mevcut Anayasasına ve mevcut siyasi kurumlarına yönelik eleştirileri, haklı da olsalar, tarihi olarak Anglo-Amerikan ve Fransız ekolleri arasında yapılmış bir tercihe dayandırmaya çalışmak, olsa olsa bir olgu-karşıtı (counter-factual) tarih alıştırmayı yapmayı istemekten veya açıkça normatif bir tercihi ifade etmekten öte bir değer taşımayacaktır. Oyun-teorik ve tercih-teorik (game-theoretic & choice-theoretic) bir analitik siyasal iktisat tarzını tercih edenlerin bile çalışmalarında kurumsal çerçeveyi soyutladıklarını çoğu zaman baştan söylediklerini ve gerçek tarihin bir tercih/kurumsal dizayn alternatifleri dizisi olarak görülmesini önermediklerini ifade etmekte yarar var. Tarihi olarak çoğu zaman tercihlerin yapılacağı küme tek bir noktadan ibaret olabilir.

Devletin hakikaten toplumsal aktörlerin acentesi olduğu tezini gerçekçi bulmaz ve, olsa olsa normatif bir siyaset felsefesi estetiği yaratmakta kullanılabileceğini düşünerek bir yana bırakıp, ikinci tezi ele alırsak şu soruyu sorabiliriz: "mülk sahibi" devlet hangi koşullarda sanki acenteymiş gibi davranarak amaç fonksiyonunu optimize edebilmektedir? Yani, devlet ne zaman toplumsal taleplere hassas olmasının kendi (ve temsil ettiği çıkarların) bekası açısından rasyonel olduğunu düşünebilir? Neden devlet sık sık toplumsal talepleri karşılamayı optimal strateji olarak görmekte ve benimsemektedir? Üstelik, bu dönemlerde entelektüellerin önemli bir kısmının devlete akıl verdiğini ve bu stratejinin devletin uzun dönemli çıkarları açısından da yanlış olduğunu iddia ettiğini, fakat ikna edici olmadığını görüyoruz. Daha açık konuşursak, çok sayıda entelektüelin sürekli olarak savdukları tez toplumsal talepleri hemen karşılamamanın gerekli olduğu şeklindedir. Ancak, bu entelektüeller görüşlerini "acente devlet" görüşüne dayandırmayı ve/veya direkt olarak siyaset felsefesi düzleminde ifade etmeyi -amaçları açısından muhtemelen haklı olarak- yetersiz bulmakta, tezlerini aynı zamanda devletin ve temsil ettiği güçlerin çıkarları açısından da rasyonel bir stratejinin öğeleri olarak sunmayı dene-

Çok sayıda entelektüelin sürekli olarak savdukları tez toplumsal talepleri hemen karşılamamanın gerekli olduğu şeklindedir.

mekteler. Son kırk yılda pek başarı kazan-
dikları söylenemez.

Mülk sahibi devlete (proprietor state)
karşı olmanın ve acente devleti (agent sta-
te) arzulanın bizzat devlet nosyonuna
karşı olmak olmadığı açık olduğu gibi, bu
görüşü savunmak mülk sahibi devletin dev-
letsizliğe göre bir -Pareto anlamında- iyi-
leştirme olmadığını söylemeyi de gerektir-
mez. En azından, komşu cemaatler devlet
olarak örgütlenmişlerse, herhangi bir şekil-
de devlet olarak örgütlenmek ilgi konusu
cemaatin tüm bireyleri için bir ilerleme ola-
bilir. Prensipten olarak, hiçbir devletin olmadı-
ğı yan yana varolan bir hayali cemaatler
dünyasının devletlerden oluşan bir dünyaya
göre daha etkin bir denge olabileceği iddia
edilebilirse de, bu iddia fazla ilginç veya ye-
ni bir görüş değildir. İstenirse, devletin mülk
sahibi olmaktan öteye geçip, toplumsal tale-
pleri kabul etmemekten de öte, bu taleplere
söz hakkı dahi vermemeyi ve bu yolla
boğmayı denediği duruma yırtıcı devlet
("predatory state") diyebilir ve mülk sahibi
devletin aşırı bir varyantı olarak görebiliriz.
{Bu duruma "faşizm" vb adlar takmamakta
yarar var çünkü burada kullanılan kavramlar
çerçevesinde "predatory state" en-
düstriyel organizasyon literatüründe kulla-
nılan bir nosyona atıfta bulunmaktadır ve
tekeli bir blokajla etkin olmayan bir durum
yaratmayı ifade etmektedir. Faşizmin et-
kin olması da mümkündür, yırtıcı devlet fa-
şizmin kullandığı dozda şiddet kullanmaya-
bilir, faşizmin kitle tabanına ve/veya "kitle
ruhu anlayışına" sahip olmayabilir vb.} Do-
layısıyla, mülk sahibi devletten bahsetmek
devlet karşıtlığını gerektirmez ve acente
devlet savunucuları siyasi meşrebe göre si-
yasi yelpazenin çeşitli yerlerinde -Türki-
ye'de bu yer herhangi bir yer, mesela "aşırı
sağ", olmasa da- bulunabilirler.

Yöneten elitin ve varsa dayandığı sınıf-
ların temsilcisi olarak amacını maksimize
eden mülk sahibi devlet bekasını neye da-
yandıracaktır? Her şeyden önce devletin
vergi alabilmesi gerekir: vergi alamayan
devlet zayıf devlettir. Devlet vergi almama-
yı tercih edebilir: ancak istediği anda alabi-
lecek güç ve prestijde olması gerekir. Güç-
lü devlete etkinlik niteliğini de atfediyorsak,
bir ilk yaklaşım olarak Laffer eğrisi vergi

cephesindeki kısıdı ifade edebilir. İkinci kısıt
prestij/güvenilirlik (credibility) noktasında
doğmaktadır. Kredibilite meşruluğun zo-
runlu koşulları arasındadır. Üçüncü kısıt da
yöneten elitin herhangi bir yolla devrilme
olasılığından kaynaklanabilir. Burada elitin
bekası açısından çıkarlarını aynen koruya-
rak nöbet devretmesinden değil, devrimle,
darbeyle veya reformla, hatta seçimle, tüm
dayanaklarını kaybetmesinden bahsediyoruz.
Görünürdeki iktidarın, herhangi bir du-
rağan stokastik süreci izleyerek, birkaç si-
yasi parti arasında el değiştirmesi devletin
ve yönetici elitin -ve dayandığı gücün- ger-
çekten toplumsal aktörlere ve yurttaşlara
karşı hesap verecek durumda olduğunu
(accountability) göstermez.

Mülk sahibi devlet ve yönetici elitin dav-
ranışının yukarıda belirtilen üç kısıt altında
şekilleneceğini varsayalım. Önce, devletin
kredibilitesi yönetici elitin gücünü koruma-
sının ne kadar olası olduğuna bağlı olabilir.
Düşük bir olasılık söz konusuysa, devlet he-
sap verir olmayı istemeyecektir. İkinci ola-
rak da, elitin devrilmeme olasılığı -dolayı-
sıyla devletin kredibilitesi- yurttaşların eli-
ti devirme olasılığına bağlı olacaktır. Tabii,
yurttaşların eliti herhangi bir yolla devirme
olasılığı devirme yönünde bir tercih oluşturu-
malarına olduğu kadar, devirme kapasitele-
rine veya olanaklarına da bağlıdır. Mülk sa-
hibi devletin en kötü etkiyi yaratabileceği
durumlardan birisi, söz konusu devletin
toplumun devleti yöneten eliti devirme ist-
teğinin olduğu, fakat devirme kapasitesinin
-henüz- olmadığına inandığı durumdur. Bu
durumda yöneten elit toplumsal aktörler
karşısında -belki kendi dayandığı ve kısmen
temsil ilişkisi içinde olduğu toplumsal ak-
törler hariç, ki yine de bilinmez!- paranoya-
ya varan bir kuşku içine düşebilir. Dahası,
uzun dönemli plan yapmadıkça kısa dö-
nemli rant maksimizasyonuna gidecek ve
belki de kendi sonunu hazırlayacak bir "ken-
disini gerçekleştiren beklentiler" sarmalına
düşebilecektir. Bununla bağlantılı olarak,
devlet yurttaşların bilinç durumunu değiştireceği
veya ellerine yeni imkanlar vereceği
gerekçesiyle ekonomik gelişmeyi yavaşlat-
mak bile isteyebilir. ("Kapitalizm gelişince
işçi sınıfı doğacak. O zaman ne yapacağız
?" sendromu gibi.) Fakat bu olasılık gerçek-

Mülk sahibi
devletten
bahsetmek
devlet
karşıtlığını
gerektirmez
ve acente
devlet
savunucuları
siyasi
meşrebe göre
siyasi
yelpazenin
çeşitli
yerlerinde
bulunabilirler.

ten de yüksek olabilir: toplum gerçekten de ekonomik gelişmeyle veya demokratikleşmeyle doğru orantılı olarak eliti devirme niyetinden vazgeçmeksizin devirme imkanlarını artırabilir. Bu durumda mülk sahibi devlete akıl verenlerin aklına devlet katında itibar edilmemesi doğaldır.

Ayrıca, yönetici elitin potansiyel ayakta kalma olasılığından da bahsedebilir ve bu olasılığı sosyolojik ve jeopolitik faktörlere bağlayabiliriz -Leninist jargonda "zayıf halka" olma veya olmama durumu. Devlet politikaları toplumsal aktörlerin talepleriyle ne kadar uyuyorsa elitin aktüel ayakta kalma olasılığının potansiyel ayakta kalma olasılığına o kadar yaklaşacağını da düşünebiliriz ve devlete akıl veren entelektüellerin varsayımı da muhtemelen budur. Ancak, acaba devletin potansiyel ayakta kalma olasılığı ne kadardır? Bu olasılık yüksekse toplumsal talepleri karşılayarak sanki acente davranışı göstermenin, yukarıdaki varsayımla, devletin aktüel ayakta kalma olasılığını artıracaklarını söyleyebiliriz. Ancak, aktüel ayakta kalma olasılığının devletin topluma uyum sağlayıcı politikalar izlemesiyle artmasının devletin kredibilitésine, istenirse "devlet olma niteliğine", zarar vereceği bir eşik de varolabilir. Yani, bu strateji monotonik olmayabilir ve entelektüeller bu kırılma noktasını da kaçırabilirler. Nitekim, pek çok durumda devlet talepleri kabul etmenin zaaf olarak algılanacağını ve kredibiliteyi artırmayıp tersine azaltacağını düşünmektedir ve haklı olması ihtimal dahilindedir. Daha da önemlisi, yönetici elitin potansiyel ayakta kalma olasılığı düşük olabilir. Düşük bir potansiyel olasılık söz konusuysa, toplumsal talepleri karşılamamak optimal strateji olarak yönetici elitin önüne çıkmaktadır. Bu durumda entelektüellerin devleti ikna etme stratejisi tamamen yanlış temeller üzerine kurulmuş olacaktır ve tek çıkış noktaları yönetici elitin aslında yüksek olan bu olasılığı düşük gördüğü, yani yanlış algıladığını savunma noktasındadır. Bu çıkış zayıf bir çıkıştır çünkü: (a) Devlet prensip olarak kendi bekasının gereğini daha iyi görebilecek durumdadır ve, en azından, kendi durumunu böyle görmektedir. Ayrıca, prensip olarak devlet de entelektüellerin durumu yanlış algıladığını söyle-

yebilir. (b) Devlet de "öğrenme süreci" yaşamaktadır ve asimptotik rasyonaliteye sahiptir. Bu iki noktayı da reddetmek devlete irrasyonalite atfetmek olacağından bu durumda ikna etmeye çalışmanın bir yararı zaten yoktur.

Devlete rasyonalite atfediyorsak sübjektif ve objektif potansiyel var kalma olasılıkları arasında bir ayırım yapamayız: rasyonel beklentiler tanım olarak sübjektif ve objektif beklenti dağılımlarının aynı olduğu anlamına gelir. Bu noktada sınıf savaşı, etnik çatışma, jeopolitik sorunlar vb konuların düşük bir potansiyel var kalma olasılığına yol açtığını ve önemsenmemeleri talebinin kabul edilemeyeceğini tespit edebiliriz. Bu durumda yönetici elit kredibilitate kaybedebilir ve Laffer eğrisinin yanlış tarafında kalarak güvenilir bir vergi sistemi kuramayabilir. Öte yandan, mülk sahibi devletin bekası olasılığı uyguladığı politikalarından bağımsız olarak yüksek olabilir. Bu durumda da devlet acente gibi davranma müşevvîğine sahip olmayıp, tek tahdit vergi cephesinden gelecektir. "Umurunda olmama durumu" oluşursa kamu görevlerinin yerine getirilmesi bile yönetici elitin öncelikli hedefi olmayabilir ve, hatta, özel mülkiyetin korunması bile özel ellere bırakılabilir.

Sonuç olarak, devleti yöneten elitin ve/veya dayandığı gücün/sınıfın bekası olasılığı çok düşükse veya çok yüksek olmakla beraber devlet politikalarından bağımsızsa, mülk sahibi devletin sanki acente gibi davranması beklenemez. Ayrıca, kontraktaryen bir bakışı "sanki" perspektifiyle öne sürmek pozitif bir açıklamaya katkı sağlamayacaktır. Bu durumda devletin -kendi dayandığı güç veya sınıf dışından gelen- toplumsal talepleri karşılamasını istemek de yönetici elit tarafından ciddiye alınmayacaktır. Şartlar böyleyse, Laffer eğrisinin dinamiğine bakmak vergi tahdidi açısından, elitin ayakta kalma olasılığına tehdit oluşturan faktörlerin dinamiği de kredibilitate açısından incelenmelidir. Daha da önemlisi, argümanların ait olduğu düzlemi ayırarak, acente devlet görüşünü ait olduğu siyaset devlet esprisiyle zaten bağdaşmayan ikna etme rolünden vazgeçmek olabilir.

Devlete
rasyonalite
atfediyorsak
sübjektif ve
objektif
potansiyel
var kalma
olasılıkları
arasında bir
ayırım
yapamayız.

Devletlerin Kalkınmacı Kapasiteleri: Kuramsal Bir Yaklaşım

Giriş

Ekonomik kalkınma, bir çok faktörden etkilenen çok karmaşık bir süreçtir. Bu süreç, sadece ekonomi ile sınırlı değildir. Ülkelerin tarihsel, sosyokültürel ve siyasal yapıları ile yakından ilgilidir. Gelişmekte olan ülkeler, uluslararası ve bölgesel egemen güçlerin büyük ölçüde şekillendirdiği bir dünyada, özgün geo-politik konumlarının sağladığı olanaklar veya olanaksızlıklar çerçevesinde kalkınma savaşı vermektedir. Baş döndürücü bir hızla küreselleşen dünyada, ulusal kalkınmacı yaklaşımların başarıya ulaşması gittikçe daha zor hale geliyor. Ülkelerin bağımsız çizgiler izleyebilmesi, günümüzde artık neredeyse olanaksız görülüyor. Ancak biliyoruz ki, gelişmekte olan ülkelerin her biri hegemonik güçler ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerinden farklı şekilde etkileniyor. Örneğin, çokuluslu şirketlerle olan ilişkilerinden bazı ülkeler zararlı çıkarken, bu şirketler karşısında pazarlık gücü elde edebilmiş bazı ülkelerde ise, bu ilişki, yabancı sermaye yatırımının yapıldığı ülkeye kazanç sağlayabiliyor. Buradan hareketle iddia edilebilir ki, dalgalı denizde sörf yapan sporcu nasıl, rüzgarı doğru kullandığı takdirde büyük ölçüde istediği yönde ilerleyebiliyorsa, sınırlı pazarlık gücüne sahip bir gelişmekte olan ülke de, küresel okyanusun doğurduğu dalgaları doğru kullanabilirse, zamanla pazarlık gücünü artırabilir ve istediği yönde ilerlemeyi başarabilir. Kalkınma çabasındaki gelişmekte olan ülkeler, hegemonik bir güçle olan ilişkilerinde, her iki ülkenin çıkarlarının çakıştığı noktalarda, söz konusu ülkenin destek rüzgarını arkalarına alarak, çıkarlarının çatıştığı durumlarda da, bu ülkelerin yıkıcı etkilerinden kendilerini koruyacak ölçüde tavizler vererek, amaçladıkları kalkınma yönünde ilerleyebilirler. Kalkınma süreçlerinin başlarında çok olumsuz koşullara sahip Japonya, Güney Kore, Tayvan gibi ülkelerin bugünkü durumları düşünüldüğünde, bunun mümkün olduğu görülecektir. O halde isabetli soru şudur: "Kalkınmak isteyen bir ülke ne gibi niteliklere sahip olmalıdır ki, son derece dal-

galı ve saldırgan bir küresel okyanusta büyük ölçüde istediği yönde ilerleyebilsin?"

Bu çalışma ilk olarak, arzulanan sonuçları sağlamada etkin bir araç olabilecek bir devlet mekanizmasının sahip olması gereken ideal nitelikleri ortaya koymaya çalışacaktır. İdealler, bir deniz feneri gibi bizim gideceğimiz yönü tesbit etmekte büyük fayda sağlarlar, ancak hiç bir zaman tam arzulandığı şekliyle gerçekleşmezler. Önemli olan, bu ideal duruma ulaşma çabasında olmak, bunu da bir öncelikler sıralamasıyla ve her gelişmenin bir diğerini nasıl etkileyeceğini iyi değerlendirerek yapmaktır. Doğal olarak bu makalede önerilen şekilde gerçekleştirilecek iktisadi kalkınma, özellikle 1970'lerin sonundan bu yana çoğu iktisatçı tarafından "kutsanan" denetimsiz serbest piyasa mekanizmasıyla gerçekleştirilemez. Yazımızın ilk bölümünde, serbest piyasa mekanizmasının neden hızlı ve uzun süreli bir iktisadi gelişme sağlamada yetersiz kaldığı konusu üzerinde durulacak ve iktisadi öncelikleri belirleme, kaynak dağılımını sağlama ve piyasa mekanizmasının aksaklıklarını giderme konularında literatürde devlete biçilen rol kısaca ele alınacaktır. Daha sonra, hızlı iktisadi kalkınmayı sağlamada üzerine düşen rolü en iyi gerçekleştirebilecek devletin "kalkınmacı devlet" olacağı noktasından hareketle, böyle bir devletin özellikleri ve ortaya çıkma koşulları araştırılacaktır. Ardından, kalkınmacı devleti oluşturan unsurların birbirleriyle nasıl etkileştikleri analiz edilecek, son olarak da, kalkınmacı bir devlet yapısına ulaşmanın mümkün olup olmadığı sorusuna cevap aranacaktır.

2. İktisadi Gelişmede Devletin Rolü

Kapitalist ekonomilerde devletin rolü, ekonomi disiplininin doğuşundan bu yana en tartışmalı konulardandır. Hemen hemen herkes, devletin ekonomide bir rol oynaması gerektiğinde hemfikirdir. Ancak, ne zaman ve ne şekilde bir rol oynamasının uygun olacağı konusunda ciddi fikir ayrılıkları

M. Mustafa
Erdoğan*/**

**Kapitalist
ekonomilerde
devletin rolü,
ekonomi
disiplininin
doğuşundan
bu yana en
tartışmalı
konulardandır.**

* Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F.
** Frederick I. Nixon, Pat Devine, Kwon-Hyung Lee, Mustafa Balcan ve Ali Erdoğan'a bu tebliğin son şeklini almasından önce yaptıkları çok yararlı eleştirilerden dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Doğal olarak, ortaya konulan görüşlerdeki olası her türlü hata bana aittir.

mevcuttur. Bu konudaki fikirlerin bu kadar farklı olmasının nedeni, belki de Chang'ın (1994: 7) ifade ettiği gibi, devlet müdahalesinin verimlilik, etik, güç, özgürlük ve meşruiyet gibi bir çok tartışmalı hususu bünyesinde barındırmasıdır. İktisadi gelişmede devletin ve pazarın ekonomideki görece rollerinin ne olması gerektiği özellikle 1929'daki dünya bunalımından sonra sürekli tartışma konusu olmuştur. Bu tarihte ortaya çıkan büyük bunalım, pazarın "görünmeyen el" in insafına terkedildiği zaman, geniş halk kesimlerine çıkan faturanın ne kadar büyük olabileceğini göstermiştir. Bu dönemde hem Keynezyen iktisat, hem de kalkınma iktisadi, pazarın sağladığı olanaklar üzerinde genel olarak iyileştirmenin mümkün olmadığı şeklindeki neoklasik yaklaşımın reddi olarak ortaya çıkmıştır. Keynezyen iktisat, gelişmiş ülkelerdeki iktisadi olayların analizinde neoklasik iktisatın yerini almak üzere baş köşeye buyur edilirken, kalkınma iktisadi da az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik analizlerde neoklasik iktisadın yerini almıştır (Woo, 1990: 404).

1950'lerde ve 1960'larda iktisatçıların çoğunluğu piyasa mekanizmasının başarısızlıklarını düzeltme yönünde devlete önemli roller verme yaklaşımını benimsemişlerdi. Kalkınma iktisatçıları, az gelişmiş ülkelerdeki market başarısızlıklarının gelişmiş ülkelerdekinden daha fazla olduğuna işaret ederek, devletin müdahaleci rolünün artırılması için gerekçe oluşturmuşlardı (Shapiro, 1994: 4). Ancak, neoklasik iktisat görüşünün öldüğü şeklindeki görüş, fazlasıyla abartılmıştı. Bu görüşü savunanlar, güçlerini yeniden organize ettiler ve kendilerinden beklenenden çok daha güçlü olduklarını kanıtladılar. Neoklasik iktisat görüşünün yeniden canlanmasının bir neticesi olarak kalkınma politikasına ilişkin düşünce en geç 1970'lerin ikinci yarısından itibaren, özellikle İngilizce konuşan akademik çevrelerde ve uluslararası kalkınma kuruluşlarında, 1950'lerin ve 1960'ların devlete ağırlıklı rol biçen reçetelerinden, piyasa ve devletin "uygun rolleri" şeklindeki neoklasik rollere doğru büyük bir dönüşüm gösterdi. Bu durumun sonucu olarak da, gelişmekte olan ülkeler, dünya ekonomisine entegre olma ve devlet müdahalesini

azaltma doğrultusunda eşi görülmemiş baskılar altında kaldılar ve kalkınma için özel bir ekonomik yaklaşımın gerekli olduğu görüşü yadsındı (Wade, 1990: 8). Keynezyen ekonomiye yöneltilen bu saldırılar o kadar başarılı olmuştur ki, bu görüşün uygulayıcıları şimdilerde kendilerini aktivist makroiktisatçılar olarak adlandırmayı tercih etmektedirler. Woo'ya (1990: 404) göre, kalkınma iktisadına yönelik neoklasik saldırı daha da başarılı olmuştur. Woo'nun belirttiği gibi alternatif bir paradigma olarak ortaya çıkan kalkınma iktisadi şimdilerde genellikle neoklasik iktisadın uygulamalı bir dalı olarak görülme eğilimindedir.

Günümüzde yaygın olarak kabul gören neoklasik iktisat yaklaşımı, bireyci felsefeyi ve kısa dönemi temel alan bir yapıya sahiptir. Neoklasik iktisat yaklaşımı, fiyatı temel alan piyasa mekanizmasıyla, ekonominin devlet müdahalesi olmaksızın otomatik olarak nasıl koordine olacağına odaklanmaktadır. Bu yaklaşımın başarısı, tam rekabet koşullarının gerçekleşmesine bağlıdır. Tam rekabet koşullarının gerçekleşmesi halinde piyasa mekanizması, özel malları sağlamada kaynakların etkin kullanılmasını sağlayabilmektedir. Ancak, tam rekabet gerçek hayatta nadiren gerçekleşir. Kaldı ki, tam rekabetin mümkün olduğu ender durumlarda bile, piyasa mekanizması etkinliği sadece kısa dönemde sağlayabilmekte, uzun dönemde toplumsal açıdan en yüksek faydayı sağlama bakımından yetersiz kalmaktadır.

Neoklasik görüşü savunanların iddia ettiği gibi piyasayı, iktisadi kalkınmayı sağlamanın en uygun aracı olarak görmek de gerçekçi değildir. Herşeyden önce gerçek yaşamda, neoklasik iktisatın varsayımlarına uymayan bir çok durum ortaya çıkar. Piyasalarda eksik rekabet koşulları geçerli olabilir, üretim azalan maliyetlere tabi olabilir, tüketiciler yetersiz bilgiye sahiptir ve/veya reklamlarla yanlış yönlendirilmişlerdir vs. Bu sebeplerden dolayı piyasa mekanizması, özel malları sağlamada bile öngörüldüğü kadar kusursuz değildir. Kaldı ki, piyasa mekanizması tüm iktisadi sorunlara çözüm getirememektedir. Burada üç husus önem taşımaktadır: İlk husus, piyasa mekanizmasının, iktisadi bir faaliyetin amaçlanmayan dışsalılıklara yol açması durumunda iş-

Günümüzde yaygın olarak kabul gören neoklasik iktisat yaklaşımı, bireyci felsefeyi ve kısa dönemi temel alan bir yapıya sahiptir.

levini etkin bir şekilde yerine getirememesidir. İkinci husus ise, kaynak dağılımında etkinliği sağlayacağına inanılan kusursuz bir tam rekabet modelinde bile, sosyal olarak arzulan türde bir gelir dağılımına ulaşma olanağı olmamasıdır. Kusursuz bir tam rekabet modeli, adaletten uzak bir gelir dağılımına yol açabilir. Üçüncü husus da, iktisadi kalkınma, işsizlik ve enflasyon gibi sorunlar piyasa mekanizması tarafından otomatik olarak çözümlenememektedir.

Yukarıda sayılan durumlarda piyasa mekanizması başarısız olmakta ve yapılan yatırımlar sosyal açıdan en iyi sonucu sağlamamaktadır. Justman ve Teubal (1991: 1181) bu "basit" ya da ortodoks piyasa başarısızlıklarının yanı sıra iktisadi kalkınma sürecinin, alternatif gelişme yolları ya da yapısal değişimin tipinin seçilmesi gibi konularda karşı karşıya kaldığı daha stratejik başarısızlıklara dikkat çekmektedirler. Bunlar, sadece piyasa başarısızlıklarını değil, aynı zamanda yapısal değişimin kritik bir dönemeç noktasında, hem kamu hem de özel sektördeki karar alma mekanizmalarında ortaya çıkabilecek muhtemel başarısızlıklar ile, yeni endüstrilerin altyapı gereksinimlerini koordine edecek kurumların olmaması gibi olumsuzlukları içermektedir. Justman ve Teubal haklı olarak, piyasa mekanizmasının ya da mevcut kurumların, ortaya çıkacak bu sorunlara çözüm getireceğine inanmak için bir neden olmadığını ifade etmektedirler. Hızlı ekonomik kalkınma için bu sorunlara çözüm arayışı, bizi devlet müdahalesi için en önemli nedene yöneltmektedir: karşılaştırmalı üstünlükler merdiveninde yükselmek için doğru yapısal değişimi sağlayabilecek teşvik mekanizmalarının oluşturulması.

Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerden özellikle beşeri sermaye ve birikmiş teknolojik kapasite açısından geride kalmışlardır. Bu nedenle, söz konusu ülkelerin gelişmiş ülkelerin iktisadi gelişmişlik düzeyini yakalayabilmeleri için muazzam bir telafi edici çabaya ihtiyaçları vardır. Devlet, ekonomide sağladığı teşvikler, finansman kolaylıkları ve hem destekleme hem de disiplin amacıyla koyduğu kurullarla, piyasa ve piyasa dışı kurumların performansını ciddi şekilde etkileyebilir. İktisadi gelişmeye yol açan çabaları destekleyici, koordine edici ve durağanlığa

yol açan faaliyetleri caydırıcı politikalarla devlet, ulusal teknolojik kapasite oluşturmada ve zamanla katma değeri daha yüksek olan mal ve hizmetlerin üretilmesinde, belirleyici bir role sahip olabilir (Erdoğan, 1994: 69). Teknolojik gelişme ve endüstriyel dönüşümün hız kazanmasında, devletin iyi yönlendirilmiş pro-aktif etkinliklerinin rolü yadsınamaz. Devletin iktisadi gelişmeyi hızlandırmak ve sürekliliğini garanti altına alabilmek için kaynak dağılımında etkin rol üstlenmesi, statik değil dinamik bir yaklaşımla belirlenmiş uzun dönemli politikalar uygulanması gerekir. Ayrıca devlet, talebi artışı gösteren ve olumlu dışsalılık yayan sektörlerde teknolojik gelişmeyi teşvik edecek politikalar uygulamalıdır. Yüksek teknoloji endüstrileri, gelişmelerinin erken aşamalarında çoğu zaman "bebek endüstri" özellikleri gösterirler. Böyle durumlarda korumacılık uygulanması, yurt içi üretimi ve buna koşut olarak da maliyet düşürücü öğrenmeyi sağlayabilir. Önemli olan, bu şekildeki öğrenmenin aktif olarak desteklenmesidir. Aksi takdirde ancak sınırlı bir teknolojik yetkinlik sağlanabilir ve bu da, daha sonraki teknolojik gelişme hızını olumsuz bir şekilde etkileyebilir.

Piyasanın yetersizlikleri açıkça ortada olduğu halde, neoklasik iktisat anlayışı devletin rolünü mülkiyet haklarını ve tam rekabet koşullarını sağlamayla sınırlı tutmayı tercih etmektedir. Piyasa mekanizmasına aşırı güvenen neoklasik iktisat yaklaşımı, iktisadi kalkınmanın gerçekleşmesinde, devletin öncelikli bulunduğu alanlardaki faaliyetleri teşvik etme ve destekleme gereğini yadsıma eğilimindedir. Bir ülkenin ekonomik başarısında, seçici bir sanayi politikası uygulanmasının çok önemli bir rolünün olduğu, bu yaklaşımda ihmal edilmektedir. Grabowski'nin (1994: 414) ifade ettiği gibi 'bu bakış açısına göre devlet, doğası gereği yağmacı olma eğilimindedir. Başka bir deyişle, devleti oluşturan bireylerin ve grupların, toplumun çıkarları ile çatışsa da, kendi çıkarlarının peşinde koşacakları kanaatinde dirler' (Grabowski, 1994: 414). Bu görüşü benimseyenler, politikacıların ellerindeki gücü kötüye kullanmanın çekiciliğine kapılacakları ve kamu sektöründe görev yapanların özel sektördeki girişimcilerin farkedemedikleri fırsatları değerlendi-

Piyasanın yetersizlikleri açıkça ortada olduğu halde, neoklasik iktisat anlayışı devletin rolünü mülkiyet haklarını ve tam rekabet koşullarını sağlamayla sınırlı tutmayı tercih etmektedir.

remeyeceği inancı şeklinde ortaya çıkan, yoğun bir kötümserliğe sahiptir. Neoklasik iktisat anlayışının uygulamaya geçmesi demek, devletin küçülmesi ve "asli görevleri" olarak adlandırılan alanların dışında faaliyet göstermemesi anlamına gelmektedir. Böylesi bir durum büyük ölçüde ekonomik liberalizasyon ve özelleştirmenin gerçekleştirilmesi demektir (Wade, 1990: 13).

Neoklasik iktisat literatürü haklı olarak, 1960'ların kalkınma iktisatçılarından devletin ekonomik sisteme etkin bir şekilde müdahale etme yönünde sınırsız bir kapasiteye sahip olduğu şeklindeki zımnı varsayımlarının önemli bir zayıflık olduğuna dikkat çekmiştir. 1960'ların kalkınma iktisatçıları, Shapiro'nun (1994: 10) işaret ettiği gibi, devlet müdahale etmeli mi etmemeli mi konusuna odaklanırken, devletin kendisine biçilen rolü gerçekleştirecek politik ve kurumsal kapasiteye sahip olup olmadığına gereken önemi göstermemişlerdir. Devleti değişimin motoru olarak görürken, onun gerekli siyasal özerkliğe ve belirlenen hedefleri yerine getirebilecek yönetsel kapasiteye sahip olup olmadığını analiz etmemek, o dönemde gösterilen çok önemli kuramsal bir zafiyet olmuştur. Dolayısıyla, o dönem kalkınma iktisatçılarından çoğunluğunda görülen devletin kaynak dağılımını piyasadan çok daha iyi sağlayacağı düşüncesi, gerekçesi olmayan bir inançtan öteye gidememiştir. Bütünsel bir devlet teorisine sahip olmamalarının bir sonucu olarak bu kuramcılar, ekonomik ve politik alanları bir birinden ayrı tutan neoklasik iktisat yaklaşımının yanlışını yeniden üretmişlerdir. Bu yanlışlığın altını çizen yeni literatür, tartışmayı olması gerektiği gibi, piyasa aksaklıkları konusunun ötesine taşımıştır. Artık piyasa aksaklıklarına dikkat çekmek, devlet müdahalesini haklı göstermek için yeterli görülmemektedir. İronik bir şekilde bu durum tam da, Shapiro'nun (1994: 11) ifade ettiği gibi, bilginin elde edilmesi ve stratejik ticarete ilişkin yapılan çalışmaların bir sonucu olarak, potansiyel piyasa aksaklıklarının bilinenden çok daha geniş olduğunun ortaya çıktığı tarihlere denk düşmektedir. Stratejik ticaret modellerinin savunucularının işaret ettikleri gibi, azalan maliyetlerin söz konusu olduğu

durumlarda, ekonomik rantların rekabet sonucu yok olması gerekmez ve müdahale iktisadi liberalizmden (laissez-faire) daha Pareto optimum sonuçlar verebilir. Uluslararası ticaret, karşılaştırmalı üstünlüklerden ziyade ölçek ekonomileri tarafından belirlendiği ve uluslararası pazarlar aşırı kâr elde eden oligopolistik firmalar tarafından kontrol edildiği zaman, "stratejik ticaret politikası" yabancı firmalar tarafından kazanılan iktisadi rantları yerel firmalara doğru kaydırabilir.

Shapiro'nun (1994: 12) altını çizdiği gibi, neoklasik iktisat literatürü seçkin iktisat tarihçilerinin katkılarına ve ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarına ilişkin gösterdiği ilgiye karşın, tuhaf bir tarih ve zaman dışı yaklaşıma sahip bulunmaktadır. Bu literatürün temsilcileri âdeta tarihi, varsayımlarına uyacak şekilde yeniden yazma eğilimindedirler. Örneğin, eğer bir ülke ekonomisi hızlı büyüyorsa bu durum söz konusu ülkede piyasa mekanizmasının iyi işlediği, eğer tersi oluyorsa kötü devlet politikalarının piyasa mekanizmasının işlemini engellediği şeklinde yorumlanabilmektedir. Neoklasik iktisatın kaynak dağılımında ortaya çıkan etkinsizliklerin her zaman üretim etkinsizliklerine yol açacağı şeklindeki varsayımına dayanan bu yorum, kötü ekonomik performansları, fiyat sisteminin "saptırılmış" politika rejimleriyle ilişkilendirmektedir. Aynı şekilde, ithal ikamesi şeklinde ortaya çıkan korumacı politikaların erken aşamaları dışında başarılı olamadığı ve liberal politikalar doğrultusunda gelişen dış ticarete dayalı sanayileşmenin çok başarılı olduğu, dolayısıyla da az gelişmiş ülkelerin de bu rotayı takip etmeleri gerektiği iddia edilmektedir (örneğin bkz. Balassa, 1981; Krueger, 1981).

Nedense neoklasik iktisatçılar, yüksek performanslı uzak doğu ekonomilerinin başarısında devlet politikalarının hayati önemini görmezden gelme eğilimindedir. Bu durum, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi güçlü uluslararası kuruluşlar tarafından da büyük destek gören, ideolojik bir tercih olduğu izlenimi vermektedir. Amsden'in (1994: 627) dikkat çektiği gibi Dünya Bankası, 'tabiatı gereği politik bir organizasyondur'.¹ Orta düzey yönetimi çok

Neoklasik iktisatçılar, yüksek performanslı uzak doğu ekonomilerinin başarısında devlet politikalarının hayati önemini görmezden gelme eğilimindedir.

saygı duyulan iktisatçılardan oluşurken, üst düzey yönetimi sanayileşmiş ülkelerin özellikle de ABD'nin çıkarlarına hizmet eden politik atanmışlardan oluşmaktadır. Dünya Bankası, yapısal uyum programlarını desteklemek için sağladığı finansman kolaylıklarını neoklasik iktisat politikaları uygulama koşulluna bağlayarak, bir çok ülkenin hükümetleri üzerinde baskı oluşturmada aktif rol oynamıştır. IMF ve Dünya Bankasının "serbest piyasa ideolojisi"ni desteklemede büyük entelektüel ve finansal güce sahip olmalarına rağmen, bu ideoloji gittikçe artan bir şekilde eleştirilmektedir. Bunun yakın zamanlardaki en önemli nedeni, 1997 yılının yaz aylarında güneydoğu Asya'da başlayan küresel finansal kriz için önerilen neoklasik reçetelerin işe yaramaması ve daha da kötüsü, krizin başka bölgelerdeki ülkelere de yayılmasıdır. Bu "küresel finansal anarşi"nin, dünya genelinde devletlerin ekonomik olaylar üzerindeki etkilerinin azalmış olmasının rolü olduğu yönünde güçlü kanıtlar vardır. Örneğin, bu krize ilişkin World Development'da yayınlanan dört ülke çalışması², krizin yalnızca gerekli ve zamanı gelmiş bir piyasa düzeltmesi olduğu ve gereken uygun politikanın daha fazla liberalizasyon olduğu görüşünü reddetmektedir. Hatta, Chang'a (1998: 1560) göre IMF'nin önerisi olan finansal liberalizasyon, neredeyse yapılması gerekenin tam tersidir. Gerçekte Güney Kore'nin yaşadığı kriz, 'fazla düzenlemeden değil, aksine gereğinkinden az düzenlemeden doğan bir krizdir' (Chang, 1998: 1555).

Devletin iktisadi gelişmedeki rolü konusunda özellikle yüksek performanslı uzak doğu ekonomileri³ üzerine yapılan çalışmalar, neoklasik düşüncüyü savunanların yanlış ağacı taşıdıklarını göstermektedir. Wade'in (1990: 345) altını çizdiği gibi, uzak doğunun başarılı yeni sanayileşen ülkelerindeki devlet müdahaleleri, neoklasik yaklaşımın kabul edebileceği "iyi müdahale" düzeyinin çok ötesine taşmıştır. Hızlı gelişme gösterdikleri dönemlerde bu ülkeler, iddia edildiği gibi serbest ticarete fazla bel bağlamamışlardır. Bilakis, bu süreçte devletin doğrudan rolü öne çıkmaktadır. Kuzeydoğu Asya ülkelerinin deneyimleri açıkça göstermektedir ki, devlet bürokrasisinin bir kombinasyon şeklinde doğrudan ve fiyat meka-

nizması yoluyla uyguladığı seçici müdahaleler, ekonomik gelişmenin uzun dönem ihtiyaçları açısından hemen her zaman, piyasa güçlerinin başarabileceğinden çok daha uygun sonuçlar sağlamıştır. Bebek endüstriler tezi temelinde anahtar bazı sektörlerin desteklenmesi şeklindeki stratejik sanayi politikası, bu ülkelerin iktisadi başarısında merkezi rol oynamıştır. Bir çok yazarın haklı olarak ortaya koyduğu gibi (örneğin, Amsden, 1989; Wade, 1990; Lall, 1991; Jenkins, 1991) dışa yönelik olmak, bir çok yeni sanayileşmekte olan ülkenin dış ticarete ve diğer alanlara ilişkin seçici müdahalelerde bulunmaması anlamına gelmemiştir. Bu ülkelerden özellikle ihracatını gerçekleştirdikleri ürünler için geniş bir iç pazara da sahip olanlar, ihracatçı firmalara sağladıkları önemli düzeyde teşviklerin yanısıra, firmaların kendi başlarına aitından kalkmaları büyük zorluklar taşıyan yeni aktivitelere girmelerini özendirilmiş, onlara rehberlik hizmeti vermiş ve belirli bir süre dış rekabete karşı korumuştur.

Özellikle doğu Asya ülkelerinin iktisadi gelişmesinde devletin rolü üzerine yapılan yeni araştırmaların bir sonucu olarak, neoklasik açıklamalar artık ne kuramsal tartışmalarda ne de uluslararası kalkınma kuruluşlarının yönetimlerinde otomatik olarak kabul edilmektedir. Bir zamanlar başı çeken devlet öncülüğünde kalkınma modeline yönelik olarak ortaya çıkan karşı devrimimin eleştirileri, artık Killick'in (1989) ifadesiyle 'aşırıya kaçmış bir reaksiyon' olarak görülmeye başlanmıştır. Yerine, 1990'lardaki uluslararası tartışma ve kalkınma çabaları konusundaki ajandayı belirleyen bir uzlaşma olarak, devlet ve piyasa öncülüğünde kalkınma modelleri arasında daha dengeli bir yaklaşım ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin, yakın tarihli bir Dünya Bankası yayını (1997: 4), 'piyasa ve devlet faaliyetlerinin birbirlerini tamamlayıcı olduğu' olgusunu teyid etmektedir. Aynı yayın 'devletin ekonomik ve sosyal gelişme için merkezi bir öneme sahip olduğunu' kabul etmekle birlikte hemen bu konudaki rolünün, 'gelişmeyi doğrudan sağlayıcı değil fakat bir partner, kolaylaştırıcı ve katalizör' olduğunun altını çizmektedir. Bu alıntının ima ettiği gibi, şimdilerde piyasa ve devlet arasındaki tar-

2 Krizin genel bir değerlendirmesi için bakınız Wade (1998), Güney Kore için Chang (1998), Malezya için Jomo (1998), Tayland için Lauridsen (1998) ve Endonezya için Robison ve Rosser (1998). Örneğin gelişmiş ülke kategorisine alınmadan önceki dönemi kapsamak üzere: Japonya, Güney Kore ve Tayvan.

3 Bu terim İngilizce intermediate kelimesinin Türkçe'deki tam karşılığı değildir. Ancak, anlam açısından bu kelimeyi karşıladığı söylenebilir.

tışmalar, neoklasik görüşü savunan iktisatçılar ve diğerleri arasında iki farklı görüşün karşı karşıya gelmesiyle sınırlı değildir. Birbirinden farklılıklar gösteren bir çok yeni düşünce ve öneri geliştirilmiştir.

Bu makalenin odaklaştığı "kalkınmacı devlet" kuramının gelişmesinde, geç sanayileşmenin başarılabilmesi için devlet müdahalesine merkezi bir önem atfeden Alexander Gerschenkron (1962) öncü konumundadır. Neoklasik yaklaşımın tersine iktisadi gelişmeyi gerçekleştirmede devlete önemli rol biçen Gerschenkron, sanayi yatırımlarını çekici hale getirerek geleneksel ihracat yapısını değiştirebilmek için piyasa sinyallerinden daha fazlasına ihtiyaç olduğuna dikkat çekmiştir. Myrdal (1959) az gelişmiş ülke devletlerinin mevcut şekliyle iktisadi büyüme ve gelişmeyi sağlamada motor işlevi göremeyecek derecede "yumuşak" oldukları şeklinde genellemede bulunurken, Gerschenkron geleneğini takip eden ve 1980'lerin ortalarından itibaren literatürde yerini almaya başlayan yeni devlet kuramları, özellikle uzak doğu ve Afrika'daki devlet yapıları arasındaki farklılıklar üzerinde durmaktadır. Bu yeni kuramlar, gelişmekte olan ülke devletlerinin sosyal temelleri, kurumsal yapıları ve işlev görme biçimleri açısından büyük farklılıklar gösterdiklerini vurgulamaktadır. Evans'ın (1995: 11) ifade ettiği gibi, 'devletler birbirlerinin aynı değildirler. Kendi iç yapıları ve toplumla olan ilişkileri açısından büyük farklılıklar gösterirler. Farklı türdeki devlet yapıları, devlet etkinliklerinin başarısı yönünden de farklı kapasiteler oluştururlar. Mevcut yapılar, devletin oynayabileceği roller dizisinin neler olacağını da belirler. Elde edilecek sonuçlar hem bu rollerin mevcut koşullara uygunluğuna, hem de ne kadar iyi gerçekleştirilebildiğine bağlıdır.' Yeni devlet kuramları, gelişmekte olan ülke devletlerinin hepsinin ekonomik gelişme ve değişimi desteklemede başarısız olmadıklarını vurgulamaktadır. Devletin ve siyasi yöneticilerin sosyal gelişmeyi desteklemedeki yeterlilikleri ve/veya isteksizlikleri konusundaki güçlü vurgu, rasyonel devletin ekonomistlerin doğru rehberliği altında kalkınmaya ön ayak olacak etkin politikalar seçmeye muktedir olduğu ve bu seçimi yapacağı yönün-

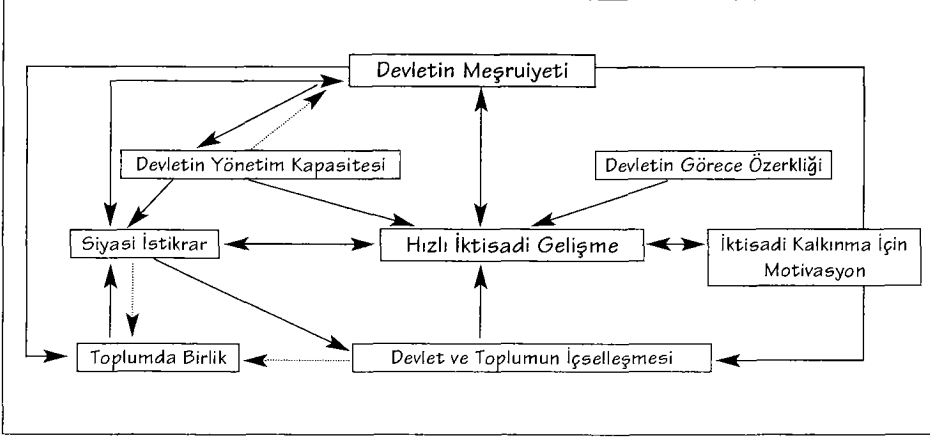
deki dar görüşlü anlayışı düzeltici bir işleve sahiptir (Martinussen, 1997: 238-41). İktisadi gelişme konusundaki tartışmanın özü hâlâ ekonomik performansı belirlemede piyasa ile kurumsal faktörlerin görece önemi olduğu halde, tartışmanın odak noktası piyasanın kapasitesinden, devletlerin kapasitesine doğru kaymış bulunuyor. Böylece, artık iktisadi gelişme sürecine geç katılan ülkeler arasındaki büyüme farklarını açıklayıcı kritik değişken olarak, etkin kurumların oluşturulması görülmeye başlanmıştır.

Bu yaklaşımları birleştirici nokta, piyasa güçlerinin kendi başlarına başarılı iktisadi sonuçlar sağlayamayacağıdır. Bir kısmı, piyasanın elinden kaynak dağılımı rolünü zorla alacak ve standart statik karşılaştırmalı üstünlükler ve verimlilik göstergelerini görmezden gelebilecek güçlü bir devletin gerekli olduğunu savunmaktadır. Örneğin Johnson (1982), başardığı iktisadi "mucize" yi sağlamada katkısı olan kurumsal ön koşullar ve yapıları belirlemek amacıyla, Japon devletini incelemiştir. Bu çalışmanın sonucu olarak Johnson devletin rolünü, geleneksel kaynak dağılımını sağlama ve oyunun kurallarını koyma ile sınırlı gören "piyasa-rasyonel" yaklaşımın tersine, Japonya'nın ekonomik başarısını sanayileşmede aktif rol alan ve daha çok stratejik sonuçlarla ilgili olan "plan-rasyonel" devlete bağlamaktadır. Hatta Güney Kore üzerine yaptığı çalışmaya dayanarak Amsden (1989), sanayileşmeye geç başlayan ülkelerin kaynak dağılımını ilerde dinamik karşılaştırmalı üstünlüklerini oluşturacak aktivitelere yönelebilmeleri için önemli fiyatların "yanlış" olmasını sağlamaları gerektiği düşüncesini savunmaktadır. Benzer şekilde Tayvan üzerine yaptığı çalışma temelinde Wade (1990), uzak doğunun ekonomik başarı kazanmış ülkelerindeki yüksek yatırım oranlarının kaynağının, bu ülkelerdeki rekabeti gerektiği şekilde sınırlandıran ya da hızlandıran devlet aktiviteleri olduğunu iddia etmektedir.

Bu yazarların neoklasik rakiplerinden ayrıldıkları temel nokta, kalkınma sürecine geç katılan ülkelerin ekonomik performanslarında görülen çeşitliliğin, bu ülke devletlerindeki kapasite farklılıklarından kaynaklandığı iddiasıdır. "Rantın olduğu yerde rant arayışının da olacağı" görüşünü kabul etmelerine

Farklı türdeki devlet yapıları, devlet etkinliklerinin başarısı yönünden de farklı kapasiteler oluştururlar. Mevcut yapılar, devletin oynayabileceği roller dizisinin neler olacağını da belirler.

Diyafram I: Kalkıncı Devleti Oluşturan Unsurların Birbirleriyle Etkileşimi

rağmen bu yazarların problemin çözümü yönündeki önerileri, "devleti iktisadi olayların dışına çıkarmaya çalışmak değil, yetkin bir bürokrasinin temini yoluyla rant arayışını bloke etmektir" (örneğin bakınız Evans, 1989, 1995). Fiyat saptırıcı müdahaleleri önerenlere göre, bu müdahaleleri gerçekleştiren devletin başarılı sonuçlar alabilmesi için kendisinden destek alan özel sektör firmalarına performans kriterleri uygulayabilecek durumda bulunması gerekir. Örneğin Amsden'a (1989) göre, Güney Kore'yi benzer politikalar uygulayan ülkelerden ayıran ve başarının kaynağında yatan olgu, güçlü bir devlete sahip olması ve bu devletin de özel sektör firmalarını disipline etme konusunda istekli olmasıdır. Devlet, firmaları tekelci davranıştan alıkoymayı sağlayacak şekilde, banka sistemi ve fiyatları kontrol etmek dahil, çok geniş olanaklara sahip olmuş ve özel sektör firmalarını gittikçe ağırlaşan ihracat yükümlülüklerini yerine getirme karşılığında düşük maliyetli finansman ve ihtiyaç duyulan döviz sağlama şeklinde ödüllendirmiştir. Dahası, Kore devleti uzun-dönem yatırımları finanse edebilmek için, orta tabakayı vergileyebilecek ve sosyal harcamaları görece düşük tutabilecek fiskal otoriteye sahip olmuştur. Dolayısıyla, devletin elde ettiği "ganimetleri" politik olarak tercih ettiği kesimlere dağıttığı bir "rant peşinde koşanlar cenneti" oluşmamıştır. Konsantre ve korunmasından kaçınılmamış bir endüstriyel yapının varlığına rağmen devlet, ülke içinde yoğun rekabeti sağlama başarısını göstermiş, firmaları "öğrenmeye" ve gittikçe daha üretken olmaya zorlamıştır. Diğer ül-

keler, devlet ve özel sektör firmaları arasında bu tür karşılıklılık esasına dayalı ilişki yaratmada daha az başarılı olabilmişlerdir (Shapiro, 1994: 9-10).

Devlet ve iktisadi kalkınma konusundaki en önemli kuramcılardan Peter Evans, yaptığı ampirik bazı çalışmalara dayanarak üç ayrı devlet tipi tanımlamaktadır: yağmacı (predatory), vasat⁴ (intermediate) ve kalkıncı (developmental). Yağmacı devlet kavramı, ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamak açısından çok düşük bir kapasiteye sahip, tutarsız ve etkinlikten uzak bir devlet yönetimini ifade etmektedir. Evans'a göre böyle devletler, devleti ve onun kaynaklarını kendi özel çıkarlarını tatmin etmek için kullanan ve çoğu kez siyasi gücü elinde tutan otokratik bir lider önderliğindeki bir seçkin kesimi tarafından kontrol edilirler. Evans bu tür devlete Zaire'yi örnek göstermektedir. Bu devletten büyük farklar gösteren ve Max Weber'in ideal-tip bürokrasisini andıran, iyi gelişmiş tutarlı bir bürokrasiye sahip devleti de Evans, kalkıncı devlet olarak tanımlamaktadır. Güçlü bir iç ağı ve homojen bir yönetim kültürüne sahip olan böyle bir devlet, güvenlik politikalarından ekonomik politikalara kadar kendisinden gerçekleştirmesi beklenen bir çok işlevi başarıyla yerine getirebilecek kapasiteye sahiptir. Ayrıca kalkıncı devlet, toplumdaki siyasi güç ve çıkar odaklarına karşı önemli ölçüde özerkliğe de sahiptir. Bu, kalkıncı devletin tamamen siyasi güç ve çıkar odakları ile toplumun diğer kesimlerinin çıkarlarından izole olduğu anlamına gelmemektedir. Tam tersine kalkıncı devlet, özel sektördeki önemli çıkar

Fiyat saptırıcı müdahaleleri önerenlere göre, bu müdahaleleri gerçekleştiren devletin başarılı sonuçlar alabilmesi için kendisinden destek alan özel sektör firmalarına performans kriterleri uygulayabilecek durumda bulunması gerekir.

4 Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bakınız, Erdoğan (1999).

gruplarıyla, özellikle büyük iş gruplarıyla sıkı ilişki halindedir. Ancak aralarında net bir iş bölümü vardır. Siyasi seçkin kesim, kısa dönemden ziyade uzun döneme ilişkin stratejik karar alma konusunda egemenliği elinde tutar. Uygulamayı ise, özel sektörün günlük aktivetelerine doğrudan müdahale etmeyecek, ancak genel çerçevesi çizilmiş ekonomik aktiviteleri daha ayrıntılı bir şekilde formüle edecek olan, devlet bürokrasisine bırakır. Evans'a göre Güney Kore, kalkınmacı devlete ilişkin en iyi örnek olarak öne çıkmaktadır. Evans, "yağmacı" ve "kalkınmacı" devlet gibi iki uç devlet tipi arasına, yönetim kapasitesini belli düzeyde oluşturabilmiş Brezilya ve Hindistan gibi bir çok gelişmekte olan ülkenin "vasat" devlet tipini yerleştirmektedir. Bu ülkelerin devletleri, zaman zaman dış güçlerden, siyasi güce sahip seçkin kesimlerinden ve çıkar gruplarından bağımsız pozisyonlar alabilmişlerdir. Bu devletlerin, iç yapıları parçalı, bölünmüş ve istikrarsız olmakla birlikte, yağmacı devletlerden çok daha başarılı icraatlarda bulunabilmektedirler (Evans, 1989, 1995). Hızlı ekonomik kalkınmanın sağlanması için gerekli önceliklerin tespit edilerek gerekli politikaların uygulamaya geçirilmesinin en iyi kalkınmacı bir devlet yapısı ile gerçekleştirilebileceği düşüncesinden hareketle, bir sonraki bölümde böyle bir devlet yapısının karakteristik özelliklerinin neler olduğu belirlenme çalışılacaktır.

3. Devletlerin Kalkınmacı Kapasiteleri

Kalkınmacı devlete ilişkin en kapsamlı ve yeni teorik çalışmalar bile (örneğin bakınız, Johnson, 1982; Sandbrook, 1986; Evans, 1989, 1995; ve Weiss, 1998), kalkınmacı devletlerin ortaya çıkmasıyla ilgili şartları ve kalkınmacı devletlerin evrimini belirleyen karmaşık yapıyı tam olarak ortaya koyamamışlardır. Literatürde kalkınmacı devlete ilişkin özellikle "görelî özerklik" ve "devletin yönetim kapasitesi" üzerinde durulmuştur. Kalkınmacı devlet konusunun en önemli kuramcılarında Peter Evans, 1980'li yılların sonlarına doğru bu kavramlara "devlet ile toplumun içselleşmesi" olarak düşünebileceğimiz "embeddedness" kavramını ilave etmiştir. Evans'a göre (1995: 12) dönüştürücü kapasiteye sahip olabilmesi için bir devletin, iç uyuma ve dış

bağlantıya sahip olması gerekir ki, Evans bunu "içselleşmiş özerklik" (embedded autonomy) olarak adlandırmaktadır.

Kalkınmacı devleti anlamamızı büyük ölçüde kolaylaştırmışsa da Evans, bir devletin kalkınmacı karakter kazanabilmesi ve bu karakteri sürdürebilmesinde başka faktörlerin de çok önemli rolleri olduğu konusunda yetersiz kalmıştır. Bu faktörler: devlet yönetiminin meşruiyeti, toplumda birlik, siyasi istikrar ve ekonomik kalkınma için motivasyondur. Bir ülkenin başarılı ve sürdürülebilir bir iktisadi kalkınmayı gerçekleştirebilmesi için, bu yedi bileşene, tatminkâr ölçüde sahip olması gerekir. Doğal olarak her ülke, bu sayılan unsurlara farklı ölçülerde sahiptir. Bu unsurların bir ülkede ne ölçüde ortaya çıkabildiği ve o ülkenin özel koşulları içinde nasıl bir etkileşim içinde olduğu, o ülkedeki devletin belirli bir dönemdeki kalkınmacı kapasitesini belirleyecektir. Bu yedi unsur, bir ülkede olumlu sonuç verecek kalkınmacı politikaların hazırlanmasında ve başarıyla uygulanmasında kritik öneme sahiptir (bu unsurların bileşenleri için Tablo 1'e bakınız). Kalkınmacı politikaların başarıyla uygulanabilmeleri için ilk koşul, devleti yönetenlerin ve amaçlarının toplum tarafından meşru olarak algılanmasıdır. Eğer devleti yönetenler meşru olarak algılanmaz ve "meşru politikalar" uygulamazlarsa, devlet faaliyetlerinin hem toplumda destek bulmaması, hem de ciddi bir muhalefetle karşı karşıya kalması olasılığı büyüktür. Bu da, istenen sonuçlara ulaşamamasına neden olur. İkinci koşul, devletin toplumu hızlı kalkınma doğrultusunda harekete geçirebilmesi için toplumda tatminkâr düzeyde birlik duygusunun olmasıdır. Eğer toplumda yeterli düzeyde birlik duygusu yoksa, ortaya çıkabilecek çatışmalar amaçlanandan çok farklı sonuçların ortaya çıkmasına, hatta bir sivil savaşa yol açabilir. Kalkınma yönündeki politikaların, böyle bir durum söz konusu olduğu taktirde etkin bir şekilde uygulanamayacağı açıktır. Üçüncü koşul, Rueschemeyer ve Evans'ın (1985: 49) belirttiği gibi, 'devletin ekonomik değişime etkin bir şekilde önyak olabilmesi için, egemen sınıf karşısında "görelî özerkliğe" sahip' olmasıdır. Görelî özerklik sadece kolektif amaçları formüle edebilmek için değil, uygulayabilmek için de gereklidir. Dör-

Devleti yönetenler meşru olarak algılanmaz ve "meşru politikalar" uygulamazlarsa, devlet faaliyetlerinin hem toplumda destek bulmaması, hem de ciddi bir muhalefetle karşı karşıya kalması olasılığı büyüktür.

Devletin Meşruiyeti

- Kamu yöneticilerine güven
- Ülke güvenlik ve çıkarlarının gözetimi
- Adil gelir dağılımı
- Fırsat eşitliği
- Hukukun üstünlüğünün sağlanması
- Refah artışlarından ayrımsız yararlanma

Toplumda Birlik

- Adil gelir dağılımı
- Fırsat eşitliği
- Hukukun üstünlüğünün sağlanması
- Refah artışlarından ayrımsız yararlanma
- Dil ve kültür birliği
- Köktenci ideolojilerin taraftar bulamaması
- İrkçi taleplerin olmaması
- Devleti yönetenlerin meşruiyeti
- Hayat standartlarında düzenli artış

İktisadi Kalkınma İçin Motivasyon

- Bağımsızlığa yönelik dış tehditler
- Gergin jeopolitik ortam
- Doğal kaynakların yetersizliği
- Ulusal onurun zedelenmiş olması
- Teknoloji geriliği
- Kişi başına gelir düzeyinin düşüklüğü
- Adil gelir dağılımı
- Hukukun üstünlüğünün sağlanması
- Toplumda birlik
- Devleti yönetenlerin meşruiyeti
- Siyasi istikrar

Devletin Görece Özerkliği

- Çıkar gruplarının zayıf olması
- Gergin jeopolitik ortam
- Devleti yönetenlerin meşruiyeti

Devletin Yönetim Kapasitesi

- Uyumlu bürokrat aygıt
- Liyakate dayalı kamu istihdamı
- Kariyerde liyakate dayalı yükselme
- Uzun dönemli kariyer ödüllendirmeleri
- Kamu görevlilerinin tatminkar gelir düzeyi
- Kamu görevlilerinin toplumda saygınlığı
- Devleti yönetenlerin meşruiyeti
- Devlet ve toplumun içselleşmesi

Devlet ve Toplumun İçselleşmesi

- Kamu ve özel sektör yardımlaşması
- Kurumsallaşmış toplumsal iletişim
- Uzlaşmacı kültürün yerleşmesi
- Devleti yönetenlerin meşruiyeti
- Gelir dağılımında adalet
- Hukukun üstünlüğünün sağlanması
- Toplumda birlik
- Siyasi istikrar

Siyasi İstikrar

- Çıkar gruplarının zayıf olması
- Gergin jeopolitik ortam
- Devleti yönetenlerin meşruiyeti
- Gelir dağılımında adalet
- Hukukun üstünlüğünün sağlanması
- Toplumda birlik
- Hayat standartlarında düzenli artış

Devletin belirlediği hedefleri başarıyla gerçekleştirebilmek için görece özerkliğinin yanı sıra, belli endüstriyel ağlarla da içselleşmiş olması gerekir.

düncü koşul, devletin ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için gerekli doğru kararları alabilecek ve uygulamaya geçirebilecek yönetim kapasitesine sahip olmasıdır. Devlet yönetiminde böyle bir kapasite yoksa, doğru politika şans eseri seçilmiş bile olsa, kötü uygulama nedeniyle arzulanan sonuç elde edilemeyebilir. Evans'ın (1989) ifade ettiği gibi, devletin amaçlarını formüle edebilmek için sadece yeteri kadar özerk olması yeterli değildir. Devletin belirlediği hedefleri başarıyla gerçekleştirebilmek için görece özerkliğinin yanı sıra, belli endüstriyel ağlarla da içselleşmiş olması gerekir. Bu içselleş-

me, devletin başarılı sonuç almasının beşinci koşuldur. Bunun yanında, 'amaçların ve politikaların sürekli müzakere edilebileceği, devleti topluma bağlayan çok güçlü ve kurumsallaşmış sosyal bağlar olmalıdır' (Evans, 1992: 162). Bu bağlar, ilgili taraflara ihtiyaç duydukları bilgiyi sağlamak için hayati önemi olan bir mekanizmanın yanı sıra, devlet ile özel sektörün planlanan politikanın içeriği ve uygulanmasına ilişkin karar üzerinde eşgüdümlü çalışabilmeleri olanağını sağlar (Weiss, 1998: 55). Altıncı koşul, kalkınma programlarının etkin bir şekilde uygulanabilmesi için gerekli siyasal istikrarın

varlığıdır. Aksi takdirde ortaya çıkabilecek siyasi karmaşa, toplumun dikkatini ülke kalkınmasına yardımcı olacak konulardan ziyade, çıkar çatışmasını körükleyecek konulara çekecektir. Böyle bir durum, tutarlı kalkınmacı politikalar uygulanmasını çok zorlaştırır ve özel sektörde, yatırım yapma konusunda isteksizliğe yol açar. Yedinci koşul, iktisadi kalkınma için ülkede yeteri düzeyde motivasyon olmasıdır. Eğer bir ülkede iktisadi kalkınma için yeterli ölçüde istek veya zorunluluk yoksa, o ülke insanların hızlı bir kalkınma için kendilerini zorlamalarını beklememek gerekir. Çünkü, iktisadi gelişme yarın için bugünden yapılması gereken özverilere gereksinim duyar. Yeterli neden olmadıkça bir toplumun böylesi özverilerde bulunmasını beklemek aşırı iyimserliktir.

Yukarıda sayılan kalkınmacı devlete ilişkin yedi unsur, kendi aralarında ve modeli daha karmaşık hale getirmemek için ilave edilmeyen dışsal faktörlerle, sürekli etkileşim halindedir (bu unsurlar arasındaki iletişim için Diagram 1'e bakınız). Bu etkileşimlerin niteliğine göre de zaman içinde, sayılan yedi unsurun her birinde zayıflama ya da güçlenme söz konusu olacaktır. Modele dahil edilmeyen ancak çok önemli olan iki faktör, söz konusu ülkenin sahip olduğu lider kalitesi ve diğer ülkelerin etkileridir. Büyük öneme sahip bu iki faktörün incelenmesi, başlı başına ayrı bir çalışmanın konusu olabilir. Bu nedenle, bu iki faktör dışarıda bırakılacaktır. Bu çalışma, yukarıda sayılan yedi unsurun kalkınmacı devlet açısından incelenmesi ve bu unsurların birbirleriyle olan etkileşimlerinin analiziyle yetinecektir.

3. 1. Devletin Meşruiyeti

Manuel Castells'in (1992: 57) belirttiği gibi, devlet mekanizmasını bir arada tutan, gücün elde edilmesi ve kullanılmasında gerekli olan kural ve ilkelerin belirlenmesinde can alıcı rolü oynayan, "meşruiyet ilkesi"dir. Max Weber'in (1969: 71) ifade ettiği gibi, sosyal davranışlar ve daha özelden sosyal ilişkiler, bireylerin meşru bir otoritenin var olduğu şeklindeki fikirlerinin bir sonucu olarak biçimlenir. Weber'e göre (1969: 75), otoritenin meşruiyeti aşağıdaki iki yolla teminat altına alınabilir:

1. *Meşruiyetin temelleri bütünüyle subjektif olabilir. Bu nedenler şöylece sayılabilir: 1) Sırf sevgi veya duygusal teslimiyet; 2) Otoritenin, etik, estetik veya bunların dışındaki diğer bağlayıcı değerlerin asli ifadesi olarak mutlak haklılığı olduğu hususunda rasyonel bir inanç; 3) Kurtuluşun otoriteye itaate bağlı olduğu şeklindeki dinsel tutumun yönlendirdiği inanç;*

2. *Toplumdaki bireylerin, bir tür bireysel çıkar sağlayacakları beklentisi.*

Weber (1969: 82-3), geçmişte bir otoritenin meşru olarak görülmesi için çoğu kez oy birliğine ihtiyaç duyulduğunu, günümüzde ise, daha çok toplumun çoğunluğunu oluşturanlarca onaylanan bir otoritenin farklı görüşlere sahip bir azınlık tarafından kerhen kabul edildiğini, ifade etmektedir. Böyle durumlarda otorite aslında, çoğunluk tarafından azınlığa dayatılmaktadır. Weber'e göre, sıkça ortaya çıkan başka bir durum ise, zor kullanan, acımasız veya sadece enerjik olduğu için öne çıkan bir azınlığın, iktidarı ele geçirmesi ve başlangıçta otoriteye muhalif olanlarca bu azınlığın zamanla meşru olarak görülmeye başlanmasıdır. Buradan yola çıkarak, meşruiyetin dinamik ve zamanla elde edilebilir olduğu saptamasını yapabiliriz. Kanımca, devleti yönetenleri meşru kılan faktörler: iyiniyetli olarak algılanmaları, ülke güvenliğini güvence altına aldıkları izlenimini vermeleri, "adil" bir gelir dağılımı sağlayıcı yönde politikalar uygulamaları, "sosyal adalet"i sağlama yönünde politikaları yaşama geçirmeleri, vatandaşlar için eşit fırsatlar sağlamaları, ve ülke geneline yayılan refah artışı sağlayıcı politikalar uygulamalarıdır. Bu sayılanlar, Weber'in meşruiyetin sağlanmasına ilişkin olarak ortaya koyduğu ve yukarıda anılan, vatandaşların bireysel çıkarlarının gözetileceği hususundaki beklenti ile uyumludur. Devleti yönetenlerin meşru bir yolla iktidara gelmeseler bile, uyguladıkları politikalar dolayısıyla meşru olarak görülmeye başlanabilecekleri de, göz ardı edilmemelidir.

Castells'in (1992: 56-7) işaret ettiği çok önemli bir husus, 'toplumbilim kuramcılarının çoğunluğunun demokratik devlete ilişkin meşruiyet kavramına, sadece kendi

İktisadi gelişme yarın için bugünden yapılması gereken özverilere gereksinim duyar. Yeterli neden olmadıkça bir toplumun böylesi özverilerde bulunmasını beklemek aşırı iyimserliktir.

toplumlarının şekillendirdiği anlayış açısından bakabilmelerinin neden olduğu düşünce tutsaklığıdır. Böylesi bir kavramlaştırma devlet, sivil toplum karşısında egemenlik veya uzlaşma kurabildiği zaman meşrudur. Meşruiyetin bu özel şekli, devletin toplumu mevcut şekliyle temsil etme ilkesine teslim olduğunu önceden varsayar. Ancak biliriz ki, tarih boyunca devlet erkini ele geçirip mevcut düzeni değiştirmek isteyenler, sivil toplumu olduğu şekliyle meşruiyetlerinin kaynağı olarak görmemişlerdir. Bununla birlikte, tarihte görülen bir çok askeri diktatörlük örneğinde gözlendiği gibi, sadece çıplak bir gücün aleti de olmamışlardır. Bu konudaki en iyi örnekler, ulusal bağımsızlık savaşı veren "devrimci devletler"dir. Böyle devletler, hiçbir zaman halklarının taleplerine boyun eğme yoluyla meşruiyet kazanmaya çalışmamışlardır. Tersine, kendilerini, kendi çıkar ve geleceklelerinin nerede olduğundan habersiz sınıfların ve ulusların kurtarıcısı olarak görmüşlerdir. Castells'e göre, daha sonra kalkınmacı olan devlet aygıtının (Güney Kore'deki Park rejimi, Singapur'daki Halkın Eylem Partisi kontrolündeki devlet, Tayvan'daki Kuomintang devleti ve Hong Kong'taki sömürge devleti) ilk refleksleri, yönetimlerine geldikleri toplumların fiziksel, sosyal ve kurumsal yaşayabilirliklerini kurmak olmuştur. Gelişme süreci içerisinde kendi kimliklerini politik anlamda da oluşturup, güçlendirmişlerdir. Hong Kong'u kısmen dışarda bırakacak olursak yukarıda sayılan diğer üç ekonomide de, Castells'e (1992) göre, çalışan sınıflar ya baskı altında tutulmuş, ya da kalkınma sürecine dahil edilmiştir. Öte taraftan egemen sınıflar, ya devlete tabi hale getirilmiş, ya da etkisizleştirilmişlerdir. Bu ülkelerde devlet gücünü ellerinde tutanlar, bu yolla halklarını kalkınma yönündeki çabalarına ortak edebilmiş ve meşruiyet kazanabilmişlerdir.

Daha önce değinildiği gibi, devletin meşruiyeti, uygulanan bazı politikaların sonucu olarak artar. Meşru politikalar, sosyal yaşamı olumlu yönde etkiler, ülke vatandaşlarına güvence içinde ve adaletin hüküm sürdüğü bir ülkede yaşadıkları duygusunu verir ve zımnî olarak bu ortamın sağlayıcılarını da meşrulaştırır.

3. 2. Toplumda Birlik

Toplumda birlik, ekonomik performansın yüksek olmasını sağlayan sinerjik etkileri ve devletin toplumu hızlı ekonomik gelişme için daha kolay harekete geçirebilmesi açısından, kalkınmacı devletin bir diğer merkezi unsurudur. Toplumda birlik duygusu zayıfsa, ortaya çıkması muhtemel çatışmalar devlet politikalarının başarısızlığa uğramasına, hatta sivil bir savaşa yol açabilir. Doğal olarak, böyle durumlarda etkin kalkınmacı politikalar uygulanması mümkün değildir. Toplumda birlik ve onun sonuçları olan uzlaşma ve uyum, ekonomik açıdan da büyük önem taşırlar. Uzlaşma ve uyum, işbirliğine ve işbirliği de genel olarak toplumda verimliliği artıracak bir sinerjinin doğmasına yol açar. Burada savunulan görüşe göre, toplumda uzlaşma ve uyumun sağlanması için gelir dağılımının düzelmesi, sosyal adaletin sağlanması, fırsat eşitliğinin varlığı, yaşam standardının yükselmesi, herkesin eğitim ve sağlık hizmetleri başta olmak üzere, devlet hizmetlerinin tümünden ayrımsız olarak yararlanabilmesi, ortak bir dilin konuşulması, köktenci ideolojilerin fazla taraftar bulamaması, ırkçı taleplerin olmaması ve devleti yönetenlerin meşru olarak algılanmaları gerekir.

Düzenli bir gelir dağılımı, sosyal adaleti sağlama yönünde kararlılık ve fırsat eşitliği olmadan toplumda birliği sağlamak pek mümkün görünmemektedir. Adaletsiz bir gelir dağılımının bulunduğu ve hukukun üstünlüğünün kurulamadığı bir ülkede, hangi politikaların uygulanacağı yönünde uzlaşma sağlamak, çok zor gerçekleşir. Bir ülkeyi yönetenler dürüstse ve yönetilenler adil bir düzen içinde olduklarına inanıyorlarsa, bu durum, hem devleti yönetenlerin meşruiyetini, hem siyasi istikrarı, hem de devlet faaliyetlerinin etkinliğini artırır. Gelir dağılımının düzenli olmadığı bir ülkede ise, huzursuzluğun ve şiddetli çıkar çatışmalarının olması kaçınılmazdır. Bu nedenle, iktisadi gelişmenin sağladığı olanakların toplumda "adil" bir şekilde dağılımının sağlanması sadece etik olarak değil, iktisadi olarak da merkezi bir öneme sahiptir. Bu amaca ulaşmak için toprak reformu ve emekten ziyade sermayeyi vergilendirecek politikalar uygulanabilir. Özellikle tarıma

Toplumda
birlik duygusu
zayıfsa,
ortaya
çıkması
muhtemel
çatışmalar
devlet politi-
kalarının
başarısızlığa
uğramasına,
hatta sivil bir
savaşa yol
açabilir.

dayalı bir toplumda uygulanacak toprak reformu, ekonomik değişimin önünde engel oluşturma eğilimi yüksek geniş topraklara sahip bir sınıfın zayıflatılması nedeniyle, devletin görece özerkliğini de artıracaktır.

3. 3. Devletin Görece Özerkliği

Devlet, sosyal sınıf analizinde çoğu zaman, toplumdaki egemen sınıfın veya sınıfların, bu sınıflara tabi olan sınıflar üzerinde hukuki, kurumsal ve ideolojik olarak tahakkümlerini kuracak bir aygıt olarak betimlenir. Bu formülasyonda devlet, egemen sınıfların bir aracıdır ve devlet politikaları da ancak egemen sınıfların çıkarlarını garanti altına alır. Egemen sınıflar, özellikle tabi olan sınıflar belli ölçüde siyasi bir güce sahipse, çıkarlarını gözetmeyi kolaylaştırmak amacıyla ödün vermeye ve bazı hakları tanımaya razı olabilirler. Marksist geleneği takip eden bazı kuramcılar, egemen sınıfların devlet üzerindeki kontrolünün her zaman çok güçlü olmadığını farketmişlerdir. Bu gözleme göre, eğer toplumdaki çıkar grupları yeterince güçlü değilse, devlet görece özerk politikalar uygulayabilmektedir. Böylesi bir durumda, devleti yönetenler belli bir çıkar grubundan ziyade, genel olarak ülke çıkarını gözetebilirler. Ülke çıkarı, ülkenin savunmasından toplumun maneviyatını değiştirmeye teşebbüse kadar varan, her türlü insani etkinlik olabilir.

Rueschmeyer ve Evans'ın (1985: 49) ifade ettikleri gibi, 'başarılı bir ekonomik dönüşüm sağlayabilmek için devletin egemen sınıflar karşısında "görece özerkliğe" sahip olması gerekir.' Bu kuramcılara göre, bürokratik aygıtın görece özerkliği önemlidir. Çünkü, sadece kolektif amaçların ne olduğunun ortaya konması için değil, aynı zamanda onların uygulanabilmesi için de belirli düzeyde özerkliğe gerek vardır. Rueschmeyer ve Evans'ın (1985: 49) belirttikleri gibi, 'devlet egemenliğin konusu olmaktan kaçamaz. Ancak, bu egemenliğin alacağı şekli ve bu "egemenlik paktı"nın genel karakterini, toplumdaki güçlü sınıflar veya kesimler ile devlet aygıtının çeşitli kısımları arasındaki karşılıklı ilişki belirleyecektir. Aynı zamanda, devletin egemenliğin bir aracı olması ona kaçınılmaz olarak toplumu temsil etme şeklinde ikinci bir rol biçmektedir.'

Cardoso'nun (1979: 51) gözlemlediği gibi, 'devlet sadece sınıfsal çıkarların konusu olamaz. Çünkü bu tür çıkarlar bir organizasyon gerektirir ve böyle bir organizasyon, bir insan topluluğunun sosyal ağından başka bir şey olmadığından, kaçınılmaz olarak kendi başına var olur ve kendine özgü çıkarları olur. Rueschmeyer ve Evans'ın (1985: 68) ifade ettikleri gibi, devletin müdahalelerinin yarattığı deneyim, devlet bürokrasisinin kapasitesini artırır ve devletin toplumu temsil etme rolünü üstlenme yeteneğini pekiştirir. Kaynakların devletin kontrolü altında toplanmasının bir sonucu olarak müdahale, devletin özel sektör tarafından üretilen kaynaklara ihtiyacını azaltır ve dolayısıyla da özerkliğini artırır. Bu karşılıklı etkileşimin tek formu ise de, özerkliğin, kapasitenin ve müdahalenin artması şeklindeki gelişme, pürüzsüz şekilde ilerler. Devletin özerk olması ve toplumsal amaçlarla uyum içinde etkinlik gösterme kapasitesi ise, daha sonraki müdahaleleri başarıyla gerçekleştirme kapasitesini artırır.

Devlet politikalarının, yapısal dönüşüm ya da kalkınmacı bir proje gelişmeye yönelik amaçları tutarlı olacaksa, bir dizi koşulun yerine getirilmesi zorunludur. Bunlardan ilki, bürokratların yetkin olması ve organizasyona ilişkin hedeflere ulaşma yükümlülüğünün altına girmiş olmalarıdır. Bir diğeri ise, devlet politikalarını oluşturan anahtar kurumların, çıkar gruplarının baskılarına karşı yeteri kadar yalıtılmış olmalarıdır. Kuzeydoğu Asya devletlerinin iç organizasyonlarındaki üç özellik bu açıdan örnek oluşturmaktadır: ekonomi bürokratlarının kalitesi ve prestiji (Evans'ın devletin özerkliğine ilişkin analizinin odağı); güçlü bir bilgi toplama kapasitesi; ve endüstriyel değişimi koordine etme görevinin verildiği anahtar bir kurumun yaratılması. Bu şartların önemi, aşağıdaki şartların yerine getirilmesine sağladığı katkıya dayanmaktadır: bürokrasinin özerkliğini ve çıkar kurumlarından yalıtılmasını amaçlayan politikaların oluşturulması ve uygulanması, bürokrasinin özel çıkar baskılarına karşı korunması ve dolayısıyla devlet kurumlarının özel çıkarları değil, toplumun geniş kesiminin çıkarlarını kollaması.

Devletin görece özerkliği, zayıf çıkar grupları, gergin jeo-politik konum ve devlet

Egemen sınıflar, özellikle tabi olan sınıflar belli ölçüde siyasi bir güce sahipse, çıkarlarını gözetmeyi kolaylaştırmak amacıyla ödün vermeye ve bazı hakları tanımaya razı olabilirler.

yöneticilerinin meşruiyeti ile yakından ilgilidir. Eğer çıkar grupları zayıf, devletin otoritesine başkaldıracak gücü kendilerinde bulamayacaklardır. Böylece, kalkınmacı politikalar fazla zorlukla karşılaşılmadan uygulanabilecektir. Jeo-politik gerginlik, ulusal güvenliği bir öncelik konusu haline getireceğinden, toplumda devletin önemi ve rolü artacaktır. Böyle bir durum, devletin kalkınma amacıyla da kullanılabilir olan görece özerkliğini artıracaktır. Diğer taraftan, devleti yönetenlerin meşru olarak algılanması, onları toplum çıkarlarını gözetmede duyulan güvenden dolayı ayrıca güçlendirecek ve böylelikle devletin çıkar grupları karşısındaki konumunu destekleyerek, devletin görece özerkliğini artıracaktır.

3. 4. Devletin Yönetim Kapasitesi

İdeal Weberian modelde bürokrasi, devlet politikalarının etkin bir şekilde uygulanmasının aracıdır. Weber'in etkisi altında, devletin çoğu kez iktisadi kalkınma ve büyümeyi sağlamada önemli bir öncü ve katalizör olduğu varsayıldı. Ancak bir çok ülkede, beklentilerin gerçekleşmediği görüldü. Bunun nedenini en iyi açıklayan husus, kötü yönetim kapasitesi oldu. Yönetim kapasitesi, bir organizasyonun yönetime ilişkin yeteneklerini (yapmaları gerekeni yapabilecek donanımına sahip olup olmadıkları) ele alan geniş bir kavramdır. 'Devletin kapasitesinden anlaşılması gereken, sorunların neler olduğunu tespit ederek çözümünü sağlayacak idari yetenekleri geliştirebilmek; finans, beşeri sermaye ve bilgi kaynaklarına ulaşarak onları yönlendirebilmek; gelecekte gerçekleştirilecek etkinliklere rehberlik edebilmek için mevcut program sonuçlarını değerlendirebilmek; ve belirlenmiş programları etkin bir şekilde uygulamaya koyabilmektir' (Umeh, 1992'den alıntı yapan Turner ve Hulme, 1997: 90).

Yönetim kapasitesine sahip olmayan bir devletten, doğru etkinlik beklemenin aşırı iyimserlik olduğu açıktır. İstenilen sonucu verecek devlet etkinliklerini sağlamanın önkoşulu, iç tutarlılığı olan, geniş kapsamlı bir bürokratik aygıtın varlığıdır. Daha önce değinildiği gibi 1960'lar ve 1970'ler itibarıyla kalkınma görece yeni kavramsallaştırmalarda, bir toplumun gelişmesi, daha önemli becerilerin kazanılmasına ve devlet yönetiminin karar

alma ve uygulama konusundaki daha yüksek kapasiteye sahip olmasına dayanmaktadır (Martinussen, 1997: 41-2).

Devletin yönetim kapasitesi için, liyakate dayalı işe almayı kurumsallaştırmak merkezi öneme sahiptir. Bunun yapılamadığı durumlarda devlet, siyasi olarak kayırlan, işsiz kitleleri emecek bir iş alanı gibi görülmeye başlanır. Böylesi durumlarda en başarılı bireyler devlet için değil, özel sektör için çalışmayı tercih edebilir ve devletin yönetim kapasitesi zayıflar. Devletin yönetsel kapasitesi için ayrıca, yöneticilerin meşru olarak algılanması, devlet ve toplum arasında yeterli düzeyde içselleşme olmalıdır ki, devlet politikaları pürüzsüz bir şekilde uygulanabilsin. Dahası, Evans'ın (1995) işaret ettiği gibi, kariyerde ilerlemede organizasyona ilişkin tutarlılığın varlığı, kamu görevlerini toplumsal amaçlar için birleştirir. Evans, çok zorlu ve liyakate dayalı bir kamu personel sınavının sonucu olarak işe almanın ve uzun dönemli kariyer ödüllendirmelerinin kamuda toplumsal uyum duygusunu ve kararlılığını artırdığını belirtmektedir.

3. 5. Devlet ile Toplumun İçselleşmesi

Evans (1995: 41), dönüştürücü amaçlarını gerçekleştirmede en başarılı olan devletlerin, amaçlarını formüle etmek ve uygulayabilmek için sadece çıkar grupları karşısında yeterli özerkliğe sahip olmadıkları, bu devletlerin aynı zamanda belirli endüstriyel ağlarla içselleştiği şeklinde çok önemli bir saptama yapmaktadır. Bu içselleşme, aynı zamanda hem ekonomi bürokrasisini özel çıkar gruplarının etkilerinden büyük ölçüde yalıtıran, hem de organize olmuş iş grupları ve bürokratlar arasında görüş alışverişi temelinde yardımlaşmacı bağlantıları oluşturan bir dizi kuruma dayanmaktadır. Evans'ın (1995: 50) ileri sürdüğü görüşe göre, 'yeterince tutarlı ve uyumlu bir devlet aygıtına sahip olduğu bir durumda, devlet kapasitesini korumak için, çıkar grupları karşısında tam yalıtım şart değildir.' Hatta Evans, gayri resmi ilişki ağlarının bürokratlara, liyakatin tek başına sağlayamayacağı bir iç tutarlılık ve kurum kimliği sağladığını ifade etmektedir. Ancak Evans, bu ilişki ağlarının alacağı karakter ve yol açacağı sonuçların olumlu olmasının tümüyle kamu görevlilerinin

Yönetim
kapasitesine
sahip
olmayan bir
devletten,
doğru etkinlik
beklemenin
aşırı
iyimserlik
olduğu
açıktır.

seçiminde uygulanacak ödünsüz seçim yönteminin başarıyla uygulanmasına bağlı olduğunun altını çizmektedir. Kamu görevlilerinin görevlerine, akrabalık ya da hemşehrilik gibi bağların sonucu olarak değil de, konularında ölçülebilir yetkinliğe sahip olmalarının bir sonucu olarak kabul edilmeleri durumunda, kurum üyelerinin kendi içlerinde de etkin performans göstermeye büyük değer atfetmeleri beklenebilir. Evans'a (1995: 49) göre nihai sonuç, "bürokrasinin bürokrasi-dışı unsurların" formel örgüt yapısını güçlendirdiği, "güçlendirilmiş Weberyanizm"dir. Evans, hem özerklik hem de içselleşmenin bir diğeri olmadan kötü sonuç vereceğinin altını çizmekte ve kalkınmacı devletin sırnının, bu ikisinin ideal alaşımında yattığını ileri sürmektedir. Evans'a göre (1995: 72) etkin bir devlet, "iyi gelişmiş, tutarlı ve iç uyuma sahip bir bürokrasi ile yoğun kamu ile özel sektör bağlarına sahiptir ve bu etkinlik sadece iki unsurun bir arada olduğu durumda geçerlidir". İçselleşmiş özerklik kavramıyla Evans, bize devletlerin dönüştürücü kapasitelerini tespit edebilmek için çok önemli bir zihinsel araç sunmaktadır.

İçselleşmiş özerklik kavramıyla Evans, devlet yapısı ve özerklik konusuna kitlenmiş bulunan kalkınmacı devlet tartışmasını, devletin dönüşüm görevini nasıl etkin olarak gerçekleştirebileceği konusuna, buradan da devlet-ekonomi bağlantısına kaydırmaktadır. Böylece içselleşmiş özerklik kavramı dikkati, birbiriyle çeliştiği görüntüsünü veren iki şeyi birlikte gerçekleştirmesine çevirmektedir: kalkınmacı kapasiteye sahip olabilmek için devletin "Weberyan bürokratik yapı" ile "çevredeki sosyal yapı ile yoğun ilişki içinde olması". Linda Weiss'in (1998: 55) işaret ettiği gibi, Japonya, Güney Kore ve Tayvan gibi kalkınmacı devlet yapısı gösteren ülkelerde çeşitli devlet birimleri, özel sektör ile ilişkilerini hem resmi hem de gayri resmi olarak yürütmek üzere, bir dizi bağ oluşturmaya özen göstermektedir. Bu bağlar ilgili devlet birimlerine, uygulanacak politikaların içeriği ve uygulamanın nasıl olması gerektiği konusunda yeterli bilgiye sahip olmayı sağlamanın yanısıra, özel sektörle eşgüdümlü hareket etme konusunda anlaşma anlamına gelebilecek hayati bir mekanizma sağlamaktadır.

3. 6. Siyasi İstikrar

Siyasi istikrar, iktisadi kalkınmayı sağlayabilmek için gerekli bir diğer merkezi unsurdur. Siyasi kargaşa içindeki bir ülkede, iktisadi kalkınmaya yönelik başarılı politikalar uygulanabileceğini hayal etmek bile güçtür. Richard ve Peggy Musgrave'in (1989: 586) işaret ettikleri gibi, iktisadi kalkınma politikalarının etkin bir şekilde uygulanabilmesi ve gerekli ekonomik dönüşümün sağlanabilmesi için, önemli ölçüde siyasi istikrara ihtiyaç vardır. Siyasi istikrarın olmaması belirsizliklere yol açar ve toplumun dikkatini ülke kalkınmasını sağlayacak konulardan ziyade, çıkar çatışmasını körükleyecek konulara çeker. Böyle bir durum, kalkınmacı politikaların tutarlı bir şekilde uygulanmasını zorlaştırır ve ortadaki belirsizlik de özel sektörde yatırım yapma konusunda isteksizliğe yol açar. Siyasi istikrar, bu olumsuzlukların ortadan kaldırılmasının yanısıra -yönetimde sürekliliğin bir sonucu olarak- bürokratlar arasında uyumun artmasını da sağlar. Bu durum ise hem uzun döneme ilişkin tutarlı ekonomik politikaların uygulanabilmesini ve hem de özel kesim ile kamu kesimi arasında uygulanacak politikaların içeriği ve uygulamanın nasıl olması gerektiği konusunda bir ilişki ağı kurulmasını kolaylaştırır. Bir ülkede siyasi istikrarın sağlanmasında şu hususlar merkezi öneme sahiptir: devleti yönetenler dışında kalan çıkar gruplarının güçsüz olması, gergin jeo-politik ortam, devleti yönetenlerin meşru olarak algılanması, gelir dağılımında "adalet", toplumda birlik, "sosyal adalet" in sağlanması, refahın sürekli olarak artması ve toplumda "adil" bir şekilde dağılması.

Toplumda birlik ve devlet yöneticilerinin meşru olarak algılanması, siyasi istikrarın sağlanmasında büyük öneme sahiptir. Toplumda birlik olmaması halinde ortaya çıkabilecek çıkar çatışmaları sivil savaşa varan olumsuzluklar yaratabilir. Diğer taraftan halk, devlet yöneticilerinin meşru olarak algılanmaması durumunda, devlet etkinliklerini desteklemediği gibi engellemeye de kalkışabilir. Böylesi durumlar, uygulanan kalkınmacı politikalardan sonuç alınmamasına yol açar. Siyasi istikrar, toplumdaki her türlü muhalefeti etkisiz hale

Toplumda birlik
ve devlet
yöneticilerinin
meşru olarak
algılanması,
siyasi
istikrarın
sağlanmasında
büyük öneme
sahiptir.

getirecek otoriter bir yönetimle sağlanabilir. Ancak, böylesi bir rejim meşruiyet taşımayacağı için, toplumdaki gerginliği artırır. Açıktır ki, böyle bir durum söz konusu olduğunda, toplumda uzlaşma ortamı ortadan kalkar ve iktisadi kalkınma için motivasyonu sağlamak imkânsızlaşır. Sağlanan istikrar kırılıktır ve sürdürülmesi zordur.

3. 7. İktisadi Kalkınma İçin Motivasyon

İktisadi kalkınma sadece üretim faktörlerine sahip olmakla sağlanamaz. Aynı zamanda, bu faktörleri kalkınma için kullanma istek ve kararlılığına da ihtiyaç vardır. Yeterli düzeyde teşvik unsuru veya zorunluluk yoksa, bir toplumun iktisadi kalkınma çabası içine girmesini beklememek gerekir. Çünkü iktisadi kalkınma, yarın için bugünden yapılması gereken özverilere gereksinim duyar. Kısa dönemde hayat standardını düşüren böyle bir durumun toplum genelinde tercih edilmesi zordur. Bir toplumun iktisadi kalkınma için motive olmasında şu hususların önem taşıdığı söylenebilir: bağımsızlığa yönelik dış tehditler ve gergin geo-politik ortam, doğal kaynakların ve/veya teknolojik gelişmişlik düzeyinin yetersizliği, ulusal onurun zedelenmiş olması, gelir dağılımında "adalet", toplumda birlik, refahın sürekli olarak artması ve toplumda "adil" bir şekilde dağılması, "sosyal adalet" in temini, devleti yönetenlerin meşru olarak algılanması ve siyasi istikrar.

Bağımsızlığın tehdit altında olması, iktisadi kalkınma için çok güçlü bir motive edici faktördür. Amerika, Rusya, Japonya ve Almanya dahil olmak üzere bir çok ülke, gelişme süreçlerinin erken aşamalarında, siyasi bağımsızlıklarını koruyabilmek için yoğun bir endüstrileşme çabası içinde olmuşlardır. Ülke bağımsızlığının tehdit altında olduğu bir durumda devlet, halkın desteğini de yanına alarak kendi kendine yeterli olacak bir endüstrileşme süreci başlatabilir. Yurttaşların çoğunluğunun devlet yöneticilerini meşru olarak görmele-ri halinde yöneticiler, toplumu hızlı bir

iktisadi gelişme için harekete geçirme olanağı bulurlar ve genel kabul gören ideoloji, ulusal dayanışma ve kalkınma olur.

Doğal kaynakların bolluğu, bir ülkenin iktisadi gelişmesine katkı sağlama yönün-

de bir potansiyel taşırsa da, söz konusu ülkeye hızlı kalkınmak için gerekli, ancak zor ve kimi zaman meşakkatli kararların uygulanmasını erteleme lüksü tanır. Zengin doğal kaynakları olan bir ülkenin yurttaşları, kendilerini iktisadi gelişme için zorlama ihtiyacı hissetmeyebilirler. Böyle bir durum, devlet yönetimini de atalete sevk edebilir ve iktisadi kalkınma, ülkenin gündeminde önceliği olan bir gereklilik olarak görülmeyebilir. Doğal kaynakların kıt olması, bir ülkede kalkınmayı motive edici bir faktör olarak görülebilir. Bunun nedeni, doğal kaynakların yetersizliğinin yol açtığı, diğer ülkelere bağımlı olmanın yarattığı tedirginliktir. Böylesi bir durum, söz konusu ülkede, bu problemi çözmek için bir şeyler yapmak gerektiği şeklinde bir görüşün genel olarak kabul görmesine olanak tanır. Bu problemin çözülmesi için yapılabilecekler ise: mevcut kaynakların en verimli şekilde kullanılması konusunda gösterilecek hassasiyet ve daha az kaynakla üretim gerçekleştirecek bir endüstriyel dönüşümün gerçekleştirilmesidir. Bu durum, söz konusu ülkede kaynak dağılımını en etkin şekilde sağlayabilmek için planlamanın önemini de artırabilir. Aynı zamanda, yetersiz doğal kaynaklar nedeniyle kalkınma için beşeri sermayeye ve dolayısıyla da eğitime verilen önem artar. Doğal kaynaklardan ziyade beşeri sermayeye dayalı bir kalkınma modeli ise, aslında daha başarılı sonuçlar vermektedir. Yirmi – otuz yıl gibi uzun dönemli yüksek büyüme hızı gösteren bir çok ülkenin doğal kaynakları açısından fakir olduğu bilinmektedir. Geç sanayileşen Japonya, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkeler bu açıdan iyi örneklerdir. Bu ülkeler, doğal kaynaklar açısından fakirdirler ancak beşeri sermaye açısından imrenilecek durumdadırlar ve bu bileşimin tesadüfi olduğunu iddia etmek zordur.

4. Kalkınmacı Devleti Oluşturan

Unsurların Birbirleriyle Olan Etkileşimi

Kalkınmacı devleti oluşturan yukarıda açıklanan yedi unsura ilişkin etkileşim, aşağıda belirtildiği gibi gerçekleşmektedir: İlk olarak, bir toplumda çıkar çatışmalarını belirli bir ölçüde kontrol altında tutmak ve kolektif amaçlar için bir uzlaşma oluşturmak, meşruiyeti kabul edilen bir devlet yö-

**Bağımsızlığın
tehdit altında
olması,
iktisadi
kalkınma için
çok güçlü bir
motive edici
faktördür.**

netimi söz konusu olunca çok daha kolay olacaktır. Devletin icraatları toplum tarafından meşru olarak algılandığında, toplumda çatışmalardan ziyade refah artırıcı politikalar öncelik kazanır ve ülkedeki kaynakların hızlı iktisadi kalkınma için kullanılması kolaylaşır. Devletin meşru olarak algılanması, siyasi istikrarın sağlanmasında da önemli bir faktördür. Siyasi istikrarın varlığı ise, iktisadi gelişme için sağlam bir zemin oluşturur. Bir taraftan devlet kalkınmaya yönelik uzun dönemli politikalar uygulayabilirken, diğer taraftan özel sektör spekülasyon kazanç arayışlarından ziyade üretime yönelir ve yatırım gayretini artırır. Bunun nedeni, siyasi istikrar sayesinde girişimcilerin, risklerini ve olası kazançlarını daha iyi hesap edebilmeleridir. Diğer taraftan siyasi istikrar sayesinde, kamu görevlilerinin gereksiz yere görev yerlerinin değiştirilmesinden kaynaklanan sakıncalar azalacak ve kariyerlerinde yükselmeleri kayırmacılıktan ziyade, performanslarındaki başarıya bağlı olacaktır. Liyakate dayalı olarak kariyerde yükselme ise, devletin yönetim kapasitesini, dolayısıyla da devlet müdahalelerinin etkinliğini artırır. Dahası, istikrarlı bir bürokratik yapı oluşturulabilmesi halinde, kamu sektörü ve özel sektör arasında daha düzenli bir bağ oluşması kolaylaşacaktır. Eğer ülkedeki refah artışı toplumda "âdil" olarak paylaşılabilirse, hızlı kalkınma ve siyasi istikrar, devlet etkinlikleri için meşruiyet kazandırıcı hale gelebilir.

Devlet yönetiminin meşruiyeti, toplum ve devlet arasındaki organik uyumu sağlayan bir unsurdur. Devleti yönetenler vatansever olarak algılandıkları, "âdil" davranışları ve konularına hakim oldukları zaman, kamu ve özel sektör arasında güven oluşur ve yardımlaşma artar. Yardımlaşmacı bir atmosferin ortaya çıktığı böyle bir durumda da devlet, daha meşru olarak algılanmaya başlar. Dahası, kamu görevlilerinin meşruiyeti, devlet etkinliklerinin itibarını, dolayısıyla da devletin iş görme kapasitesini artırır. Kamu görevlilerinin meşruiyeti, onların faaliyetlerini kişisel değil, toplum çıkarları doğrultusunda gerçekleştirecekleri şeklindeki beklenti nedeniyle, kamu görevlilerine zımni bir özerklik de sağlar. Ayrıca, vatan- daşlar kamu görevlilerinin meşru olduğu

inancını taşıdıklarında, bu toplumdaki çatışmaları azaltıcı ve birlik duygusunu artırıcı yönde bir etkide bulunur. Toplumsal birlik; siyasi istikrarın, devlet ile toplum içselleşmesinin ve ekonomik kalkınma için motivasyonun, çok önemli bir harcıdır. Toplumsal birliğin bir çok bileşeni vardır. Bununla birlikte, bu bileşenlerin en önemlilerinin hakkaniyet ve adalet olduğu söylenebilir. Hakkaniyet ve adalet siyasi istikrarın, devlet ile toplum içselleşmesinin ve ekonomik kalkınma için motivasyonun sağlanmasında büyük öneme sahiptir. Ülkedeki refah artışından sadece ayrıcalıklı bir kesim değil, toplumdaki bütün bireyler faydalandığında ekonomik kalkınma için motivasyon artacaktır. Bir taraftan motivasyon kalkınmanın gerçekleşmesine yardımcı olurken, diğer taraftan sağlanan başarılar bu motivasyonu artırmada etken olacaktır.

5. Kalkınmacı Devlet Kurmak Olanaklı mıdır?

Yukarıda özellikleri sayılan kalkınmacı devletin, sadece bir kaç ülkenin şans eseri sahip olduğu tanrı vergisi bir özellik olduğu düşünülmemelidir. Örneğin Güney Kore, Tayvan ve Japonya gibi kalkınmacı devlet yapısı için örnek olarak gösterilen uzak doğu ülkelerinde mevcut duruma ulaşabilmek için yoğun politik mücadele, ideolojik kampanya ve kurumsal düzenlemeler yapmak gerekmiştir. Bu gerçeğin farkına vardığımız zaman, bazı ortodoks iktisatçıların sosyal, politik ve ekonomik değişimlerdeki insan faktörünü gözardı edip, mevcut yapıları veri kabul eden tarih dışı yaklaşımlarından kaçınabiliriz.

Bir kalkınmacı devletin ortaya çıkışı, birbiriyle sürekli etkileşim halinde olan bir çok unsura bağlıdır. Açıktır ki, kendilerine özgü sosyoekonomik ve kültürel mirasları, jeopolitik ve doğal kaynaklara ilişkin özellikleri bazı ülkelerde kalkınmacı bir devlet yapısının ortaya çıkmasını kolaylaştırabilir. Örneğin, yukarıda sayılan uzak doğu ülkelerine egemen olan Konfüçyüs felsefesinin otorite, hiyerarşi, düzen ve grup dayanışması gibi konulara verdiği önem, bu ülkelerde yüksek düzeyde yardımlaşma ve uzlaşma sağlanmasında yadsınamaz bir katkısı olmuştur. Bu toplumdaki kül-

Ülkedeki refah artışı toplumda "âdil" olarak paylaşılabilirse, hızlı kalkınma ve siyasi istikrar, devlet etkinlikleri için meşruiyet kazandırıcı hale gelebilir.

türel, dilsel, ve irksal homojenlik de bu ülkelerdeki anahtar gruplar arasında olağanüstü düzeyde uzlaşma ve yardımlaşma sağlanmasında etkin olan faktörlerdir. Dahası, Öniş'in (1992: 519) belirttiği gibi, kalkınmacı devlet yapısına sahip kuzeydoğu Asya ülkeleri, eşine az rastlanır bazı tarihsel olayların sonucu olarak ortaya çıkan, bazı karakteristik özelliklere sahiptirler. Bu özellikler, bu ülkelerde ekonomik politika amaçları doğrultusunda uzlaşma oluşmasında, büyük öneme sahiptir. Bu açıdan önemli bir faktör, Tayvan ve Güney Kore örneklerinde, iktisadi gelişmenin başlangıcında ve Japonya örneğinde de İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından önemli düzeyde bir servetin yeniden dağılımı operasyonunun yaşanmasıdır. Buna ek olarak, Kore ve Tayvan'da yaşanan nüfusun çok büyük kısmının daha önce yaşadıkları yerleri değiştirme zorunluluğunun ortaya çıkması, devletin toplumdaki görece özerkliğinin artmasında etkili olmuştur. Dahası, görünüşte olumsuz olduğu izlenimini bırakan gergin jeo-politik şartlar ve doğal kaynakların yok denecek düzeyde bulunması, bu ülkelerde siyasi istikrarın ve hızlı iktisadi kalkınmanın sağlanması yönünde, motive edici faktörler olmuştur. Bunun nedeni, bu ülkelerin bağımsız bir şekilde ayakta kalabilmelerinin ancak hızlı sanayileşme yoluyla mümkün olabileceği yönünde toplumda yaygın bir inancın oluşabilmiş olmasıdır.

Elbette bu sayılanlar kuzeydoğu Asya ülkelerinin başka ülkelerde tekrarlanması zor, hatta imkânsız bazı karakteristik özellikleridir. Açıktır ki, ülkelerin kendi jeopolitik yerleşimleri, kültürel yapıları, etnik ve dinsel dağılımları ile sahip oldukları doğal kaynaklar üzerinde çok sınırlı kontrolleri söz konusudur. Dahası, her ülke farklı sosyoekonomik değişimlere sahne olur ve ülkeler isteseler dahi kendi tarihlerinden kaçamazlar. Sömürge olup olmamak, nüfusun çok büyük kısmının daha önce yaşadıkları yerleri değiştirme zorunluluğunun ortaya çıkması, toprak reformu yapıp yapılmaması gibi sosyal yapıyı derinden etkileyen değişimler, bir ülkede kalkınmacı bir devletin ortaya çıkıp çıkmamasında çok önemli rol oynamaktadır.

Bu sayılanlardan önemli bir kısmını bir olgu olarak kabul etmek dışında yapılabilecek fazla bir şey yoksa da, kalkınmacı bir devlet kurma yönünde yapılabilecek azımsanmaması gereken şeyler de vardır. Örneğin, çok zor bir siyasi konu olsa da, devlet yönetimini ülkenin kritik bir dönemeç noktasında elinde tutanlar, ülkedeki servetin köktenci bir şekilde yeniden dağılımını sağlayabilirler. Gelir dağılımında düzelleme sonucunu doğuracak böyle bir düzenlemenin, devletin görece özerkliğini ve meşruiyetini artırma yönünde muazzam bir etkisi olabilir. Dahası, kısa dönemde aksi yönde bir sonuca neden olsa da, böyle bir eylem uzun dönemde siyasi istikrar, toplumda birlik, devlet ve toplumun içselleşmesi, ve iktisadi kalkınma için motivasyon sağlama gibi olumlu etkilere sahip olacaktır. Kamu kesiminde istihdamın liyakate dayalı bir şekilde yapılması ve hukukun üstünlüğünün sağlanması da, devlet gücünü elinde tutanlar tarafından yaşama geçirilebilecek hususlardır. Bunlardan ilki devletin yönetsel kapasitesinin artmasında önemlidir. İkincisi ise, devleti yönetenlerin meşruiyetini, toplumdaki birlik duygusunu ve siyasi istikrarı artırmada etkindir.

Evans, Reuschmeyer ve Skocpol'un (1985: 253) ifade ettikleri gibi, devletler, bir toplumdaki bütün grup ve sınıfların siyasetlerinin anlam ve metodlarını etkilerler. Çoğu zaman algılandığı gibi, sosyal anlaşmazlıklar ve çıkarlar, devleti siyaset yoluyla etkileyen değişmez kabul edilmesi gereken veriler değildir. Devletlerin organizasyonel düzenlemeleri, devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahale şekli ve uygulanmakta olan politikaların hepsi, siyasete konu olan çıkarları etkiler. Benzer şekilde, etnik farklılık ve milliyetçilik gibi kolektif kimlikler, devlet, sivil toplum ve bireyler arasındaki ilişkilerden doğan ideolojik anlamlandırmalardır. Bunlar toplumun dayanışma duygularıdır ve içinde bulunulan duruma bağlıdır. Örneğin, Hobsbawn'a (1991) göre, tipik olarak etnik ve ulusal topluluklar kendi birliklerini, kültürel miras, ortak kahramanlar, ortak normlar, gelenekler vb. tasavvurlar yanı sıra, büyük ölçüde uydurma ve tahayyül etmeye dayanan yaratıcı tarih yazımına dayandırırlar.

Devletlerin organizasyonel düzenlemeleri, devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahale şekli ve uygulanmakta olan politikaların hepsi, siyasete konu olan çıkarları etkiler.

Bir kalkınmacı devletin kurulması için, yapılacak değişikliklerin hangi sırayla gerçekleştirildiği büyük önem taşımaktadır. Sosyal değişimler çok karmaşıktır. Değişim unsurları kendi aralarında tekrar mümkün olmayan bir şekilde etkileşirler ve geri döndürülmesi çok zor bir yapı oluştururlar. Bu durum, her değişikliğin yeni çıkar gruplarının oluşmasına neden olmasıyla ve bu çıkar gruplarının güçlerini artırma veya hiç değilse koruma çabası içinde olmalarıyla yakından ilgilidir. Devletin görece özekliği en iyi gelir dağılımının düzgün, dolayısıyla çıkar gruplarının zayıf olduğu durumlarda sağlanabilir. Düzgün bir gelir dağılımı aynı zamanda toplumda birliği, devletin meşruiyetini, siyasi istikrarı ve iktisadi kalkınma için motivasyonu artırır. Dolayısıyla, kalkınmacı bir devletin ortaya çıkabilmesi için öncelik, gelir dağılımını esaslı bir şekilde düzeltmeye verilmelidir. Aksi takdirde, buldukları zemini gittikçe güçlendirme eğiliminde olan çıkar grupları, böyle bir değişimin daha sonra gerçekleşmesini engelleyebilirler. Devletin yönetim kapasitesini artırmak bir diğer öncelik olmalıdır. Devlette istenen yönetsel kapasiteye ulaşılamadığı takdirde, kalkınma yönünde başarı elde etmeyi ummak aşırı bir iyimserlik olur. Bu konuda liyakate dayalı istihdam ve kariyerde yükselmeyi sağlayacak ve siyasilerin keyfi uygulamalarından korunacak bir kamu personel politikasının kurumsallaştırılması büyük önem taşımaktadır. Devletin arzulanan yönetsel kapasiteye ulaşabilmesi için, çok iyi eğitim almış kapasiteli bireyleri kendisine çekebilmesi gerekir. Bunu yapabilmeyen iki temel koşulandan biri kamu sektöründe elde edilen gelir düzeyinin tatminkâr olması ise diğeri, kamu için çalışmanın toplumda saygı görmesidir. Kamu sektöründe gereksinim duyulandan fazla istihdama izin verilmemesi bu iki koşulu sağlamaya da yardımcı olacaktır. Siyasi nedenlerle ihtiyaç olmadığı halde kamu sektöründe istihdam edilen kamu personelinin tasfiye edilmesi, devletin iyi eğitim almış kapasiteli bireyleri kendisine çekebilmesi için ihtiyaç duyduğu finansal kaynağı sağlamanın yanı sıra, yetkin olmayan personelden arındırılmış bir kamu sektörünün prestiji artacak ve kamu için çalışmanın toplumda saygınlığı artacaktır.

Özetleyecek olursak, her ülkenin kendine özgü bir tarihsel mirası ve jeopolitik konumu vardır. Bu özgün durum, sahip olduğu devlet yapısı üzerinde de etkindir. Dolayısıyla, bir ülkenin kendine özgü şartlarının bir ürünü olarak ortaya çıkan kalkınmacı devlet yapısını, başka bir ülkede aynen kurmak mümkün değildir. Bununla birlikte, her ülkenin kendi özel koşulları doğrultusunda kalkınmacı devletin yukarıda idealize edilen yedi bileşenini belli düzeylerde gerçekleştirmek mümkündür ve bu süreçte de insan faktörü çok önemlidir. Eğer bu yedi unsura tatminkâr düzeyde ulaşmak mümkün olmuşsa, kalkınmacı bir devletten bahsedebiliriz. Doğal olarak bir devletin kalkınmacı kapasitesi, yukarıda sayılan niteliklere ne ölçüde sahip olunabildiğine bağlı olacaktır.

Kaynakça

- Amsden, Alice H. (1989) *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*. New York, Oxford University Press.
- Amsden, Alice H. (1994) *Why Isn't the Whole World Experimenting with the East Asian Model to Develop?: Review of The East Asian Miracle*. *World Development*, Vol. 22, No. 4, pp. 627-633.
- Balassa, Bela (1981) *The process of industrial development and alternative development strategies*. In *The Newly Industrializing Countries in the World Economy*. New York, Pergamon.
- Cardoso, Fernando Henrique (1979) *Dependency and Development in Latin America (Expanded and Revised Ed.)*. Berkeley and London, University of California.
- Castells, Manuel (1992) *Four Asian Tigers With a Dragon Head: A Comparative Analysis of the State, Economy, and Society in the Asian Pacific Rim*. In R. P. Appelbaum and J. Henderson (eds.), *States and Development in the Asian Pacific Rim*, London, Sage Publications.
- Chang, Ha-Joon (1994) *The Political Economy of Industrial Policy*. New York, St. Martin's Press.
- Chang, Ha-Joon (1998) *Korea: The Misunderstood Crisis*. *World Development*, Vol. 26, No. 8, pp. 1555-1561.
- Erdoğan, M. Mustafa. (1994) *The Role of Government in National Capability Building in Developing Countries*. Basılmamış Master Tezi, The University of Manchester.
- Erdoğan, M. Mustafa. (1999) *The Developmental Capacity and Role of States in Technological Chan-*

Her ülkenin kendine özgü bir tarihsel mirası ve jeopolitik konumu vardır. Bu özgün durum, sahip olduğu devlet yapısı üzerinde de etkindir.

- ge: *An Analysis of the Turkish and South Korean Car Manufacturing Industries*. Basilmamiş Doktora Tezi, The University of Manchester.
- Evans, Peter (1995) *Embedded Autonomy: States & Industrial Transformation*. Princeton, Princeton University Press.
- Evans, Peter (1989) *Predatory, Developmental and Other Apparatuses: A Comparative Political Economy Perspective on the Third World State*. *Sociological Forum*, Vol. 4, No. 4, December, pp. 561-87.
- Evans, Peter (1992) *The State as Problem and Solution: Predation, Embedded Autonomy, and Structural Change*. In S. Haggard and R. R. Kaufman (eds) *The Politics of Economic adjustment: International Constraints, Distributive Conflicts, and the State*. Princeton, Princeton University Press.
- Evans, P., Reuschmeyer, D. and Skocpol, T. (1985) *Bringing the State Back In* (eds.). New York, Cambridge University Press.
- Gershenkron, Alexander (1962) *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Grabowsky, Richard (1994) *The Successful Developmental State: Where Does It Come From?* *World Development*, Vol. 22, No. 3, pp. 413-422.
- Hobsbawm, E. J. (1991) *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Jenkins, Rhys (1991) *The Political Economy of Industrialization: A Comparison of Latin American and East Asian Newly Industrializing Countries*. *Development and Change*, Vol.22, No.2, pp.197-227.
- Johnson, Chalmers (1982) *MITI and the Japanese Miracle*. Stanford, Calif., Stanford University Press.
- Jomo, K. S. (1998) *Financial Liberalization, Crises, and Malaysian Policy Responses*. *World Development*, Vol. 26, No. 8, pp. 1563-74.
- Justman, Moshe and Morris Teubal (1991) *A Structuralist Perspective on the Role of Technology in Economic Growth and Development*. *World Development*, Vol.19, No.9, pp.1167-1183.
- Killick, Tony (1989) *A Reaction too Far: Economic Theory and the Role of the State in Developing Countries*. London, Overseas Development Institute.
- Krueger, Anna (1981) "Export-led industrial growth reconsidered," in W. Hong and L. Krause (eds.), *Trade and Growth of the Advanced Developing Countries in the Pacific Basin*. Seoul, Korea Development Institute.
- Lall, Sanjaya (1991) *Explaining Industrial Success in the Developing World*. In Balasubramanyam, V. and Lall, S. (eds.), *Current Issues in Development Economics*, London, Macmillan.
- Lauridsen, Laurids S. (1998) *The Financial Crisis in Thailand: Causes, Conduct and Consequences*, *World Development*, Vol. 26, No. 8, pp. 1575-91.
- Martinussen, John (1997) *Society, State & Market: A Guide to Competing Theories of Development*. London & New Jersey, Zed Books Ltd.
- Musgrave, Richard A. and Musgrave, Peggy B. (1989) *Public Finance in Theory and Practice*. New York, McGraw-Hill.
- Myrdal, Gunnar (1959) *Value in Social Theory*. (Ed.) Paul Streeten. New York, Harper and Brothers.
- Öniş, Ziya (1992) *The East Asian Model of Development and the Turkish Case: A Comparative Analysis*. METU Studies in Development, Vol.19, Num.4, 495-528.
- Robison, Richard and Rosser, Andrew (1998) *Contesting Reform: Indonesia's New Order and the IMF*. *World Development*, Vol. 26, No. 8, pp. 1593-1609.
- Rueschemeyer, Dietrich and Evans, Peter (1985) *The State and Economic Transformation: Toward an Analysis of the Conditions Underlying Effective Intervention*. In *Bringing the State Back in*, (ed.) P. Evans, D. Reuschmeyer, and T. Skocpol, Cambridge, Cambridge University Press.
- Sandbrook, Richard (1986) *The State and Economic Stagnation in Tropical Africa*. *World Development*, Vol. 14, No. 3.
- Shapiro, Heien (1994) *Engines of Growth: The State and Transnational Auto Companies in Brazil*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Turner, Mark and Hulme, David (1997) *Governance, Administration & Development: Making the State Work*. London, Macmillan Press Ltd.
- Wade, Robert (1990) *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*. Princeton, Princeton University Press.
- Wade, Robert (1998) *The Asian Debt-and-development Crisis of 1997-?: Causes and Consequences*. *World Development*, Vol. 26, No. 8, pp. 1535-1553.
- Weber, Max (1969) *Basic Concepts in Sociology*. New York, The Citadel Press.
- Weiss, Linda (1995) *The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era*. Cambridge, Polity Press.
- Woo, Wing Thy (1990) *The art of economic development: markets, politics, and externalities*. *International Organisation*, 44, 3, Summer.
- World Bank (1997) *World Development Report 1997: The State In A Changing World*. Oxford, Oxford University Press

Güney Kore'nin Sanayileşmesi Sürecinde Devlet

Bu yazıda Güney Kore'nin hızlı sanayileşme süreci ve dünya ekonomisinde önemli bir noktaya gelişinin temelinde yatan etkenlerin neler olduğu üzerinde durulacaktır. Neden Güney Kore? Sorusunun cevabı açıktır; Güney Kore, günümüzde az gelişmiş, üçüncü dünya veyahut geç sanayileşen ülkeler olarak tanımlanan ülkeler arasından sıyrılarak gelişmiş ülkeler ile olan açığı (gap) önemli ölçüde kapatmıştır. Burada vurgulanan, sanayileşmenin, gelişmişlik seviyesinin kriteri sadece ekonomik büyüme değil, aynı zamanda kişi başına düşen milli gelir, gelir dağılımındaki eşitlik, eğitim seviyesi gibi faktörlerdir. Kore başarısı diğer yandan, bir çok iktisatçının yıllardır öne sürdüğü ekonomik gelişme modelleri açısından önemlidir. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra birçok gelişme iktisatçısı, gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki farklılıkları tanımladıktan sonra, az gelişmiş ülkelerin hangi yollardan sanayileşebileceği üzerine tahminlerde bulunmuşlar, modeller ileri sürmüşlerdir.

Güney Kore'nin gösterdiği başarıyı anlamak için önce, sanayileşmiş ülkeler ile sanayileşemeyen veya geç sanayileşen ülkeler arasındaki farklılıkları incelemek gerekir. 19.yy'da sanayi devriminin gerçekleşmesi ile birlikte, kapitalist üretim tarzına sahip ülkeler ile, bu dönüşümü gerçekleştiremeyen ülkeler arasında önemli farklılıklar ortaya çıktı. Bu gün gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkeler ayrımı temellerini sanayi devrimindeki dönüşümden almaktadırlar. Rostow'a göre, başta İngiltere olmak üzere, sanayileşmiş ülkelerin izlediği yol, diğer ülkeler tarafından da izlenecek, böylece üçüncü dünya ülkeleri de İngiltere ve diğer ülkelerin seviyesine ulaşabilecektir (1960). Ancak burada Rostow'un gözden kaçırdığı nokta, İngiltere'nin gelişmesi sırasında karşısında daha önceden bu dönüşümü yaşamış bir ülkenin bulunmasıdır. Halbuki üçüncü dünya ülkeleri olarak tanımlanan ülkeler sanayileşme sürecine girdiklerinde, karşılarında bu süreci daha önceden tamamlamış ülkeler ile karşılaşmışlar ve bağımsız bir sanayileşme süreci izleyememişlerdir. Rostow'un üzerinde durduğu ekonomik büyümenin aşamaları,

daha çok İkinci Dünya Savaşı sonrası kapitalist ve sosyalist olmak üzere ikiye ayrılan ekonomik sistemde, az gelişmiş olarak isimlendirilen ülkelere kapitalist yoldan kalkınmanın mümkün olabileceğini, İngiltere'nin gerçekleştirdiği dönüşümü, modernleşme kavramını da kullanarak, az gelişmiş ülkelerin de gerçekleştirebileceğini vurgulamıştır.

Alexander Gerschenkron ise sanayileşmenin Rostow'un belirttiği gibi aynı, tek bir yoldan değil, farklı yollardan sağlanabileceğini vurgulamıştır (1962). Gerschenkron'a göre ise her toplumsal sanayileşme sürecine kendi kurumsal özellikleriyle katılmaktadır ve İngiltere'nin sanayileşme sürecini tamamlamasıyla birlikte diğer ülkelerin aynı seviyeye ulaşması için bir takım müdahalelerde bulunması gerektiğini vurgulamaktadır. Burada açığı kapatma rolünü ekonomiyeye devlet müdahalesi üstlenmektedir. Buna göre geri kalmışlık düzeyi ne kadar yüksek ise, sanayileşen ülke seviyesine ulaşmak için, kurumsal yapısı o derece güçlü olmalıdır, böylelikle aradaki açığın kapatılması için güçlü bir devlet müdahalesine imkan doğar. Gerschenkron Sovyet ve Alman modellerini örnek göstermiş ve iki ülkenin sanayileşmesinin temelinde yatan yoğun devlet müdahalesinin önemini vurgulamıştır.

Burada önemli olan bir nokta da, Almanya, Fransa ve diğer Batı Avrupa ülkeleriyle Amerika'nın sanayileşme süreçlerini İngiltere ile eş anlı yaşamamaları ve İngiltere'nin rekabet gücünden korunmak için yoğun devlet müdahalesine başvurmaları. Bu aşamada Amsden sanayileşmeyi üç aşamada inceliyor; ilk sanayi devrimi 18.yy sonlarında yapılan icatların üretimde kullanılması sonucu İngiltere'de gerçekleşiyor. İngiltere bu dönemde öncü olmanın avantajını yaşıyor. İkinci sanayi devrimi ise yüzyıl sonra Almanya ve Amerika'da yeni ürünler ve süreçlerin meydana getirilmesi ile gerçekleşiyor. İngiltere ile olan rekabette başarılı olabilmek için buluşun belirleyici olmadığı durumda önem kazanan yenileştirme, geliştirme oluyor. Yirminci yüzyıla sanayileşmemiş olarak giren ülkelerin ise sanayileşmeyi gerçekleştirebilme koşulları teknolojik bilgiye ulaşmak (1989). Yani Amsden'e göre, sanayileşme ilk olarak İngiltere'de bu-

*Devrim
Dumludağ**

**Gelişmişlik
seviyesinin
kriteri
sadece
ekonomik
büyüme değil,
aynı zamanda
kişi başına
düşen milli
gelir, gelir
dağılımındaki
eşitlik, eğitim
seviyesi gibi
faktörlerdir.**

luşlar sayesinde gerçekleşiyor, daha sonra Almanya ve Amerika'da **yenilikler** sayesinde, bugün geri kalmış ülkelerde ise **bilgi transferi** sayesinde gerçekleşmekte. Güney Kore'de bu amaçla eğitime çok büyük bir nem verilmiş (nitelikli işgücünün oranının yükselmesi amacıyla), kurulan şirketlerin başına dışarıdan profesyonel yöneticiler getirilmiş ve onların sahip olduğu teknolojik bilgiden faydalanılmaya çalışılmıştır. Öğrenme yoluyla sanayileşen ülkelerde (Güney Kore, Türkiye Tayvan, Brezilya, Hindistan), sanayileşme buluşlar veya yeniliklerden farklı olarak bilgi transferi temelinde gerçekleşiyorsa da bu ülkelerin bazılarında özellikle de Güney Kore'de ve Tayvan'da diğer ülkelere oranla daha hızlı bir büyüme oranının sağlanmasının temelinde farklı yönetim anlayışı yatmakta. Gerçekten de geç gelişen ülkelerin benzer dönemlerde, benzer politikalar uyguladıkları göz önüne alınırsa, bazı ülkelerin başarılı, bazılarının da başarısız olması politikaların uygulanışı, toplumsal ilişkiler, ülkedeki eğitim seviyesi gibi temel kriterlere bağlı olacaktır. Aksi halde önerilecek her politikanın her ülkede aynı sonuçları vermesi gerekirdi [Güney Kore ve Türkiye eş dönemlerde olmasa da (Güney Kore 1960'larda, Türkiye 1980'lerde) ihracata yönelik sanayileşme uygulamaları halde aynı sonuçlara ulaşamamışlardır]. Her ne kadar iki ülke de geç sanayileşen ülkeler grubuna dahil olsalar da, uygulanan ithal ikameci politikaların sonuçları da farklı olmuştur. Güney Kore'de korunacak bebek endüstriler dikkatlice seçilmiş yani selektif davranılmış ve firmaların kısa zamanda dış rekabete açılmaları için gerekli baskı kurulmuşken, Türkiye'de uzun dönemli firmaların kapasite genişletmeleri, dış rekabete açılmaları yönünde bir baskı kurulmamış ve iki ülkede uygulanan politikalar farklı sonuçlar vermiştir.

Güney Kore başarısı, bu başarıda kimin, nasıl payı olduğu sorusunu da gündeme getirmiştir. Piyasa mekanizması, ekonomiye müdahalenin az oluşu mu; yoksa tam tersine ekonomiye yoğun devlet müdahalesinin varlığı mı bu başarıyı getirmiştir. Güney Kore ekonomisinde ileride inceleneceği üzere yoğun bir devlet müdahalesi söz konusudur. Ancak burada üzerinde durulması gereken nokta; devlet müdahalesinin tanımıdır. Genellikle, devlet, bağımsız bir aktör

olarak algılanır ve bağımsız aktör olarak uygulayacağı politikalarla sanayileşmeyi kolaylıkla hızlandıracağı düşünülür. O halde, tüm sanayileşmekte olan ülkelerde devlet müdahaleleri aynı yönde olacak ve aynı sonuçları verecektir. Halbuki devlet somut bir nesne olmaktan çok, toplumdaki ilişkiler tarafından belirlenir ve böylece her toplumda, kendine özgü bir biçim halini alır. Örneğin Geç sanayileşen Japonya, Tayvan, Brezilya ve Türkiye gibi ülkeler arasında, Türkiye'de devletin ithal ikameci dönemde verdiği sübvansiyonları denetleme, doğru sektöre yönlendirme gibi çalışmaları olamazken, Japonya, Güney Kore ve Tayvan'da sübvansiyonları alanları, devlet denetlemiş ve disiplini etmiştir. Burada vurgulanması gereken başka bir nokta da, Güney Kore'nin ekonomik başarısını anlamak için, tek değişken üzerinde durulmaması gerektiğidir. Devletin ekonomiye müdahalesi elbette, ekonomik gelişmenin sağlanmasında önemli yer tutmuştur, ancak tek başına bu başarının sebebi olarak gösterilmesi yeterli olmayacaktır. Güney Kore'nin bugünkü başarısının temellerini görebilmek için ülkede sanayileşmenin tarihsel sürecine bakmak başarının temellerini görmek açısından sınırlı pek de yanlış olmayacaktır.

Kore, Yi hanedanlığının 14.yy'dan beri süren hükümlerliğinin sona ermesi ile birlikte 1910 yılından 1945 yılına kadar Japonya'nın kolonisi olarak kalmış. Ancak Kore daha 1876 yılından itibaren kapılarını dış ticarete Japonya'nın baskısı sonucu açmış. Genelde 19.yy'da koloniler serbest dış ticaret politikası uyguluyorlar ve ülke hangi malın üretiminde karşılaştırmalı üstün ise ki, bu koloniler için tarımsal ürünler de oluyor, o malı ihraç ediyor ve diğer malları ithal ediyor. Bu durumda kolonilerde ekonomik büyümenin sağlandığı bir gerçek. Ancak bu durum sanayileşmiş ülkeler ile aradaki açığın kapatılmasını sağlayamamıştır (Reynolds 1985). 1850-1914 arasında kolonilerin tümünün serbest dış ticaret politikası izlemeleri elbette rastlantı değil. La-issez faire prensibi sanayi devriminin sloganı olmuşsa da İngiliz hükümeti, uluslararası düzeni, hukuk düzenini yerine oturtmak amacıyla yoğun devlet müdahalelerinde bulunmuş. Almanya ve Amerika'da İngiltere ile aradaki farkı kapatmak için yoğun devlet müdahalesine başvurmuşlardır. Amsden,

Devletin
ekonomiye
müdahalesi
elbette,
ekonomik
gelişiminin
sağlanmasında
önemli yer
tutmuştur,
ancak tek
başına bu
başarının
sebebi olarak
gösterilmesi
yeterli
olmayacaktır.

kolonilerin böyle bir politika izleyememelerini, baştaki hükümetlerin politik, sosyal, etnik, dinsel çatışmalardan dolayı güçsüz kalmalarına ve bundan dolayı da ekonomik gelişmeyi sağlayacak aktörleri harekete geçirecek güçten yoksun kalmasına bağlamakta (1989). Sanayileşmiş ülkelerin, ekonomik büyümelerini üvama ettirebilmeleri için karşılığında serbest dış ticaret politikası uygulayarak, pazarlarını sanayileşmiş ülkelere açması gereken ülkelerin var olması gereği, hiyerarşik güç ilişkileri içinde sömürgelerin varlığını pekiştirmiştir.

Japon sömürgesi olmanın Kore üzerindeki etkileri neler olmuştur? 1960 sonrası Kore ekonomisinin genişlemeye başlamasıyla birlikte, yazı alanında İngilizce çıkan yayınlarda Japon sömürgeciliğinin bu günkü gelişmenin temelini oluşturduğu ve modernleşme sürecini hızlandırdığı kabul edilmiştir. Mason'a göre, Japon sömürgeciliği, insanların yaşam standartlarını önemli ölçüde düşürse de, daha sonraki dönemde Kore'nin ekonomik gelişmesinin temellerini oluşturmuştur (1980). Ancak Japon sömürgeciliği, Kore'de yüzyıllardır varolan sanayileşme için gerekli olan koşulların önünü tıkayan eski yapıları yıkarken, tarım ürünleri pazara açılmış, finans, ticaret ve taşımacılık sektörleri için gerekli altyapı tesisleri kurulmuştur. 1930'larda, Japonya'nın genişleme sürecinde Kore'de ağır sanayi ürünleri üreten fabrikalar kurulmuş ve Kore halkının büyük kısmı tarım kesiminden kopararak bu fabrikalarda çalışmaya zorlanmıştır. Sanayileşme şehirleşmeyi getirmiş, Japonya'nın yönetimi ele geçirdikleri zaman ikiyüzbün civarında olan Seoul'un nüfusu, sömürgeciliğin sona ermesi ile birlikte bir milyona yaklaşmıştır.

1945-1960 dönemine damgasını vuran temel olaylar; öncelikle, Japon sömürgeciliğinin sona ermesi, ülkenin kuzeyde komünist yönetimin, güneyde de Amerika Birleşik Devletleri destekli yönetimin başa geçmesi ile ikiye ayrılması, Kore savaşının ortaya çıkması, savaş öncesinde ve sonrasında yapılan toprak reformları ve savaş sonrası giderek ağırlık kazanan Amerikan yardımları. Güney Kore'nin hızlı sanayileşmesinin arkasında yatan en önemli iki etken; yapılan toprak reformu ve Amerikan yardımlarıdır. Toprak reformunun yapılması ile birlikte gelir dağılımındaki farklılıklar azaltılmış, savaş

sonrası atıl sermayenin spekülasyon amaçlı toprağa yönelmesi önlenmiş, bu kapasitenin sanayileşme sürecine yönlendirilmesi sağlanmış, büyük toprak sahiplerinden elde edilen kaynaklar da imalat ve ticaret sektörüne yönlendirilmiştir. Geç sanayileşen ülkelerin sanayileşme sürecinin, sanayileşmelerini tamamlamış ülkeler tarafından doğal olarak etkileşime maruz kaldığı daha önce vurgulanmıştır. Güney Kore modeli bu duruma güzel bir örnektir. Gelişmiş ülkelerin var olduğu, kapitalist üretim tarzının hakim olduğu ve uluslararası ekonomik düzenin bu doğrultuda yapılandığı ve her ülkenin kendine özgü bir şekilde hiyerarşik düzenin içinde işbölümüne katıldığı bir ortamda, bağımsız bir politika izlemek pek mümkün olamamaktadır. Güney Kore, soğuk savaş döneminde oluşan kutuplaşmanın sonucunda, Amerika Birleşik Devletleri'nin yoğun etkisine maruz kalmış ve uyguladığı sanayileşme politikalarını da bu ilişkiden etkilenmiştir. Ülkeye savaş sonrası yoğun bir şekilde Amerikan yardımı yapılmıştır. 1956-58 yılları arasında 270 milyon dolar yardım yapılmış ve bu rakam Güney Kore milli gelirinin yüzde 15'ine isabet etmiştir. Bu dönemde yapılan yardımlar, sermaye birikimini sağlaması amacıyla düşük faizli krediler olarak firmalara aktarılmış, ülkeye döviz girişi, iç pazar yönelik üretim yapan ve devlet tarafından korunan bebek endüstrilere üretimde kullanmak üzere ara malı ithal etme kolaylığı sağlamıştır. Ayrıca Japonların Güney Kore'deki malları, politik kanallar kullanılarak değerlerinin altında girişimcilere transfer edilmiştir ve bunların sonucunda sermaye birikimi süreci hızlanmıştır.

Ancak Güney Kore veya diğer geç sanayileşen ülkelerin uyguladıkları politikaların sadece sanayileşmiş ülkeler tarafından etkilenip belirlendiğini söylemek yanlış olur. Bu şekilde değerlendirilirse gelişmekte olan bir ülkede, uygulanan politikalar ya dış koşullar ya da iç koşullar tarafından belirlenmiş olur. Halbuki böyle bir ülkede iki etkenin de belirleyici olduğu ve zaman içerisinde birisinin diğerine olan oranının daha fazla olabileceğini ve değişebileceğini kabul etmek daha doğru olacaktır (political economy framework). Meydana gelen olayları açıklamakta hem iç hem de dış etkenlerin ağırlığını, beraber karşılıklı etkileşimi göz önüne almak gerekecektir. Bu durumda

Japon
sömürgeciliği,
Kore'de
yüzyıllardır
varolan
sanayileşme
için gerekli
olan koşulların
önünü tıkayan
eski yapıları
yıkarken,
tarım ürünleri
pazara
açılmış,
finans, ticaret
ve taşımacılık
sektörleri için
gerekli altyapı
tesisleri
kurulmuştur.

Güney Kore'nin ekonomik başarısı, tek başına ne sadece devlet müdahalesi ile ne de dış güçlerin özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisi ile açıklanabilir.

Sonuçta, 1960 yılına kadar, savaş sonrası dönemde Amerikan yardımları birçok açıdan ülkenin ileride gerçekleştireceği ekonomik sıçramanın temellerini oluşturacak etkilerde bulunmuştur. Öncelikle, ithal ikameci süreçte, iç pazara yönelik üretim yapan firmaların döviz ihtiyacı karşılanmış, firmaların büyük ölçekli üretime geçişi düşük faizli kredilerle desteklenmiş, eğitim alanına büyük miktarda fon ayrılarak nitelikli işgücünün artışı sağlanmıştır (ki bu durum sanayileşme sürecinde Güney Kore'ye büyük avantajlar sağlamıştır).

Amerika Birleşik Devletlerinin yaptığı yardımlardan elde etmek istediği sonuç, Güney Kore'de tüketim malları üretimini sağlayacak bir yapı oluşturmak ve sonunda ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı bir politika izleyerek (tarımsal ürünlerin ihracı) uluslararası ekonomik düzende yer almasını sağlamaktı. Amerikan Hükümeti ülkedeki aşırı değerlendirilmiş kur politikasına ve enflasyonist ortama karşı tepki göstermekteydi. 1960 yılında askeri darbenin olmasıyla birlikte kurulan ve yönetime geçen cuntanın ilk işi Amerikan Hükümeti'ne devalüasyon yapma sözü vermek oldu. Ayrıca ülkeye giren Amerikan yardımlarının gittikçe azalması, ithal ikameci süreçte korunan ve ekonomik büyümesi bu yardımlara bağlı olan endüstriler için tehlike işaret etmeye başladı. Bu durumda ekonomik stratejinin değiştirilmesi kaçınılmazdı ve ithal ikameci politikadan ihracata yönelik sanayileşme politikasına geçildi. Bu dönemde 1960 yılında milli gelirdeki yıllık artış oranı yüzde 9 bunun içinde ihracatın yıllık artış oranı yüzde 41, 1970 yılında milli gelir artış oranı ise yüzde 37'dir (Amsden 1989).

Güney Kore'nin 1960 sonrası hızlı bir sanayileşme süreci yaşammasının temelini oluşturan Japon sömürgeciliği döneminde sanayileşmenin ilk adımlarının atılması, eski kurumların dönüştürülmesi, savaş sonrası dönemdeki toprak reformu ve Amerikan yardımları sonucunda sağlanan hızlı sermaye birikimi, eğitime büyük fonların ayrılması sonucu nitelikli işgücünün artmasının yanı sıra; 1961'de yönetimi ele geçiren askeri cuntanın izlediği politikalar da sanayileşme sürecinin hızlanmasında belirleyici

olmuştur. Amerikan yardımlarının azalması ile birlikte ihracata yönelik sanayileşme politikasının benimsenmesi sonucu, devlet sübvansiyonlarının verildiği firmaları disiplin altına almış, başarılı olanları ödüllendirirken, başarısız olanları cezalandırmıştır (Amsden 1989). Güney Kore'yi diğer geç gelişmekte olan ülkelerden ayıran en önemli farklılık, uygulanan yoğun devlet müdahalesinin diğer geç sanayileşen ülkelere göre daha farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Devletin temel amacı küçük ölçekli üretimden büyük ölçekli üretime geçişin sağlanması, dayanıksız tüketim malı üretiminden, ağır sanayi malları üretimine geçiş yapılması. İç pazara yönelik üretim daha kârlı olsa da, firmalar devlet desteği ve müdahalesi sonucu iç pazara yönelik değil, daha düşük kâr marjı olan ihracata yönelik üretimi seçmek zorunda kalıyorlar. Geç sanayileşen ülkelerin ortak bir özelliği, büyük ölçekli hiyerarşik bir yapılanmaya sahip ve profesyonel yöneticiler tarafından yönetilen firmaların ağırlıkta olması. Kore'de bu büyük ölçekli ve çeşitli alanlarda üretimde bulunan gruplara chaebol denmekte. 1986 yılında Fortune Dergisi'nde petrol üreten firmaların dışındaki beş yüz firma arasında, Güney Kore'nin 10 chaebol'ü yer alırken, diğer gelişmekte olan ülkelerden toplam 7 firma listeye girebilmiş (Fortune 1987). 1975 yılında 50 chaebol çeşitli alanlarda faaliyet gösteren 398 firmayı kontrol ederken, 1986'da bu rakam 547'ye çıkmıştır (Zeile 1989). Chaebol'ler aileler veya kurucular tarafından holding şeklinde yönetilen ve kendi içlerinde hiyerarşik yapılanmaya sahip olan ve çoğunlukla 1960 sonrası kurulan veya 1960 öncesi kurulan ve daha sonraki dönemlerde ekonomik büyümesini gerçekleştiren firmalardır.

Burada önemli olan nokta, Güney Kore'de devletin müdahalede gösterdiği denetleme ve disiplin etmedeki başarısı tek başına belirleyici ve yeterli mi yoksa devlet ve iş dünyası ilişkisinde belirleyici olan başka faktörler var mı? Acaba Türkiye'de devlet, Güney Kore'de olduğu gibi firmaları denetlemeye, yönlendirmeye kalkışabilir miydi, yoksa zaten toplumsal ilişkilerin bir yansıması olması dolayısıyla, daha en başından itibaren böyle bir politika uygulamaya girsemezd. O halde Güney Kore'de devletin uyguladığı politikalara iş dünyasının gös-

1960 yılına
kadar, savaş
sonrası
dönemde
Amerikan yar-
dımları birçok
açıdan ülkenin
ileride gerçek-
leştireceği
ekonomik
sıçramanın
temellerini
oluşturacak
etkilerde
bulunmuştur.

terdiği uyum, ancak iş dünyasının nasıl bir toplumsal yapı içinde yer aldığını anlamak ve toplumdaki temel kurumlarla olan ilişkisini anlamak sayesinde olur. Bu açıdan bakıldığında Uzakdoğu ülkelerinde iş dünyasında, hiyerarşik yapılanmasının, karşılıklılık ilkesinin, şebeke sistemleriyle birbirleriyle etkileşimde olmaları belirleyici faktörlerdir. Ancak Uzakdoğu ülkelerinin kendi aralarında da farklılaşmalar olabilmektedir. Japonya'da zaibatsu denen firmalar yatay olarak sistem içerisinde yapılanırken, Çin'deki firmalar sistem içinde dikey olarak organize olmaktadır. Tayvan'da küçük firmalar ekonomide önemli bir yere sahip iken, Güney Kore firmaları genellikle büyük ölçeklidir ve örneğin diğer uzakdoğu ülkelerinden farklı olarak dışarıdan profesyonel yöneticileri transfer etmeyi benimsemişlerdir (Whitley 1992).

1960 sonrası hükümetin uyguladığı sanayileşme politikaları kadar önemli bir diğer konu, finans piyasalarının durumudur. 1960'larda iyice azalan Amerikan yardımı daha önceleri ithal ikameci süreçte firmalar için önemli bir fon kaynağı oluşturmaktaydı. Ancak 1960 sonrası devletin birçok ticaret bankasını kamulaştırması ve 1960'lı yıllar boyunca faiz oranlarını düşük tutması bu dönemde gerçekleşen hızlı sanayileşmeyi olumlu yönde etkilemiştir. Böylelikle finansal kaynaklar devletin elinde tek merkezde toplanmış ve buradan yatırım yapılacak alanlara dağıtılmıştır. Bu durum da devlete önemli bir güç kazandırmıştır, finansal kaynağa sahip olan devlet hızlı sanayileşmeyi gerçekleştirebilmek için bu kaynağın nasıl dağıtılacağına belirleme fırsatını yakalamıştır. Kaynak işbölümünü belirleyen devlet, bu avantajı 60 ve 70'li yıllar boyunca sanayileşme politikası olarak kullanmıştır.

Sonuç olarak geç sanayileşen ülkeler içerisinde Güney Kore hızlı bir sanayileşmeyi başarmıştır. Bu başarının arkasında, tarih boyunca ilerideki sanayileşmenin altyapısını oluşturan etkenler (eğitim alanına verilen önem, dış yardımlar) ve devletin ekonomiyi, denetleyici, disiplin altına alıcı bir şekilde müdahalesi, bilgi transferinin gerçekleştirilmesi yatmaktadır. Bu etkenler, Güney Kore'yi diğer geç sanayileşen ülkeler arasında farklı kılmaktadır. Ancak başarıda tek başına devlet müdahalesinin etkisi, dış yardımlarının etkisi belirleyici olmamakta-

dır. Devlet müdahalesi Güney Kore modelinde önemli bir etkidir, ancak önemli olan bunu sanayileşmekte olan her ülke için önerilebilecek bir davranış kalıbı olarak algılamak çok, Güney Kore'de toplumsal yapıya özgü şartlar içerisinde bu müdahalenin ortaya çıktığını görebilmektir.

Kaynaklar

- Alam, M.S. *Governments and Markets in Economic Development Strategies: Lessons from Korea, Taiwan and Japan*, Praeger Publishers 1989
- Amsden A.H. *Aisa's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*, New York, Oxford University Press 1989
- Fortune. *The International 500*. August 1987
- Johnson, C. "Political Institutions and Economic Performance: The Government - Business Relationship in Japan, South Korea and Taiwan" in *The Political Economy of the New Asian Industrialism*, ed. Frederic C. Deyo Cornell University Press 1987
- Gerschenkron, A. *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1962
- Mason, E.S. *The Economic and Social Modernization of the Republic of Korea*. Cambridge, Mass. Harvard University Press 1980
- Öniş, Z. *State and Market The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective*, Boğaziçi University Press 1988
- Reynolds, L. *Economic Growth in the Third World, 1850-1980*. New Haven, Conn.: Yale University Press
- Rostow, W.W. *The Stages of Economic Growth: A Non Communist Manifesto*. Cambridge, England: Cambridge University Press 1960
- Wade, R. *Governing the Market: Economic Theory and the role of Government in East Asian Industrialization*, Princeton University Press 1990
- Wade, R. "State Intervention and Export Oriented Development in South Korea" in *Developmental States in East Asia* edited by Gordon White St. Martin's Press New York 1988
- Whitley, R. *Business Systems in East Asia: Firms, Markets and Societies*, Sage publications, 1992
- Woo, J. *En Race to the Swift: State and Finance in Korea Industrialization*, Columbia University Press 1991
- Zeile, W. "Industrial Policy and Organizational Efficiency: The Korean Chaebol Examined" Program in East Asian Business and Development Research, Working Paper no: 30, Institute of Governmental Affairs, University of California, Davis, 1989

Uzakdoğu ülkelerinde iş dünyasında, hiyerarşik yapılanmasının, karşılıklılık ilkesinin, şebeke sistemleriyle birbirleriyle etkileşimde olmaları belirleyici faktörlerdir.

Devlet ve Kent Mekanı

I. Giriş

Kent mekanının (yeniden)üretimi ve dönüşümü sürecinde devlet önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sürecin ve bu süreçte devletin oynadığı rollerin kavranması sadece kentsel değişimi anlamının değil, aynı zamanda devleti anlamının da ön koşuludur. Ancak bu tür bir çabanın dikkate değer güçlüklerle karşılaşması kaçınılmazdır. Günümüzde çok az şey devletin dışında gerçekleşmektedir. Hemen her sosyal süreçte bir biçimde devletin parmak izini görmek mümkündür. Benzer biçimde yaşamımızı etkileyen süreçlerin çoğu giderek artan biçimde kentlerde gerçekleşmektedir. Bu nedenle, kentin bir iktidar odağı olmadığı kapitalist toplumlarda, kent ve devlet konusunu diğer süreçlerden ayırarak, kendi başına incelemenin anlamı nedir sorusu meşruiyet kazanmaktadır. (Saunders 1986).

Kuşkusuz kapitalist toplumlarda kentsel düzeyde gerçekleşen toplumsal süreçleri daha makro süreçlerden soyutlayarak incelemenin önemli açmazları vardır¹. Ancak kentsel sorunun daha geniş süreçlerin (oluşturucu) bir parçası olduğunu öne sürmek, kentsel mekanın özgünlüklerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Çalışmanın birinci bölümünde hem kentin hem de kente ilişkin olarak devletin belli özgünlüklerinin olduğunu göstermeyi amaçlıyoruz. Daha açık bir anlatımla, kapitalist toplumlarda kentin ve kente ilişkin olarak devletin önemli özgünlüklerinin olduğu ve yeterli bir toplumsal analizin ya da siyasal stratejinin bu özgünlükleri anlamadan başarılı olmasının mümkün olmadığını öne süreceğiz. Bu amaca yönelik olarak kent ve (yerel) devlet kavramları üzerinde ayrı değerlendirmeler yaptıktan sonra bu iki olguyu bir biriyle ilişkilendirmeye çalışacağız.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, devlet ve kent ilişkisinin doğası sadece kuramsal düzeyde ve bir defaya mahsus olmak üzere ortaya konabilecek bir şey değildir. Tüm toplumsal ilişkiler gibi, bu ilişkide, gerek daha makro süreçlerdeki değişimlerin gerekse de daha içsel sayılabilecek dinamiklerin etkisiyle, sürekli dönüşüme uğramaktadır. Bu iliş-

kinin kuramsallaştırılmasına ilişkin bir çok çabanın içine düştüğü sıkıntılardan birisi, aşağıda da göreceğimiz gibi, belli bir zaman diliminde ve belli toplumlardaki kentsel yapılanmaları ve devletin bu süreçteki rolünü soyutlayıp, genel geçer bir kuram haline getirmeleridir. Sosyo-mekansal ilişkilerin değişimi bu kuramsal çabaları da büyük ölçüde boşa çıkarmakta ve açıklayıcılıklarını önemli ölçüde sınırlamaktadır. Çalışmanın ikinci bölümü bu nedenle gerek gelişmiş ülkelerde, gerekse azgelişmiş ülkelerde İkinci Dünya savaşı sonrası yaşanan kentleşme deneyimini gözden geçirmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse, bu çalışmada kent ve devlet ilişkisini, biri kuramsal diğeri ampirik olmak üzere, iki temel eksen etrafında tartışacağız. Kuramsal ekseninde, devlet ve kent ilişkisinin nasıl kavramsallaştırılabileceği sorunu ile ilgileneceğiz. Ampirik ekseninde ise, tartışmamızın ana temasını gerek gelişmiş ülkelerde gerekse de azgelişmiş ülkelerde devlet kent ilişkisinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında aldığı farklı biçimler oluşturuyor. Sonuç bölümü ise yapılan tartışma çerçevesinde genel bir değerlendirmeyi içeriyor.

II. Devlet ve Kent

Bu bölümde önce kapitalist toplumlar da kent sorununun ne derece özgün bir sorun olarak karşımıza çıktığını tartıştıktan sonra, bu süreçte (yerel) devletin oynadığı rolün bir değerlendirmesini yapacağız.

II. I. Kent Sorunu

Kentin ne olduğu sorusu çeşitli bakış açılarında farklı ifade bulmaktadır. En çok kullanılan tanımıyla, kentin tarımsal olmayan aktivitelerin mekanı olduğu görüşü genel bir doğrultuya işaret etmekle birlikte, yetersizdir. Tarımsal olmayan aktivitelerin hemen tamamı kentte meydana gelmekle birlikte, bunların çoğu kente özgü değildir. Kentin ne türden tarımsal olmayan aktivitelerin mekanı olduğunun tanımlanması gereklidir. Bir çok aktivite, örneğin üretim süreci kent üstü ölçekte örgütlenmekte ve yerine getirilmektedir.

H. Tark Şengül*

Devlet ve kent ilişkisinin doğası sadece kuramsal düzeyde ve bir defaya mahsus olmak üzere ortaya konabilecek bir şey değildir.

* ODTÜ, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

Kenti kendi başına bağımsız bir birimmişesine ele alan yaklaşıma Şikago Okulu ve Weberci yaklaşımın bazı edinimleri örnek olarak gösterilebilir. Bu tür yaklaşımların değiştirilmesi için bkzn. (Castelle 1977 ve Harvey 1973)

Şikago Okulu'nun işlevselci yaklaşımı bir yana bırakılırsa, bu tür bir özgünlüğün saptanmasına ilişkin olarak en sistematik çaba Castells'ten gelmiştir (Castells 1977). Castells kapitalist kentin özgünlüğünün emeğin yeniden üretiminin merkezi olmasından kaynaklandığını öne sürmektedir. Kapitalist üretim süreci bölgesel ya da uluslararası ölçekte gerçekleşirken, siyasal süreçler ulusal ve giderek artan biçimde uluslararası ölçekte belirlenip, örgütlenmektedir. Bu tür bir işbölümü içinde, kapitalist kent birlikte tüketimin, yani emeğin yeniden üretiminin, merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir anlatımla, günümüzün kapitalist kentleri giderek emek gücünün toplandığı mekanlara dönüşmüş, kent sorunu büyük ölçüde emek gücünün yeniden üretiminin sağlanması sorunu ile özdeşleşmiştir.

Sağlık, eğitim, konut, ulaşım gibi hizmetler söz konusu yeniden üretim sürecinin merkezinde yer almakla birlikte, sermaye için karlı değildir. Ancak emek gücünün yeniden üretiminde oynadıkları rol bu hizmetlerin belli ölçüler içinde sağlanmasını da zorunlu kılmaktadır. Bu paradoks söz konusu birlikte tüketim araçlarının devlet tarafından sağlanması ile bir ölçüde çözülmüştür (Castells 1977). Ancak bu süreç çözdüğü sorunlar kadar da sorun yaratmaktadır. Çünkü, çalışan sınıfların mücadelesi giderek artan biçimde devletin bu alanlara müdahalesinin artmasına yol açmıştır. Sonuç devletin bu hizmetleri sağlamakta yetersiz kalması ve bir mali kriz ile karşılaşmasıdır. Castells için yerel siyasetin özgünlüğü kolektif tüketimin örgütlenmesi sürecinde ortaya çıkan çelişki ve mücadelelerde yatmaktadır².

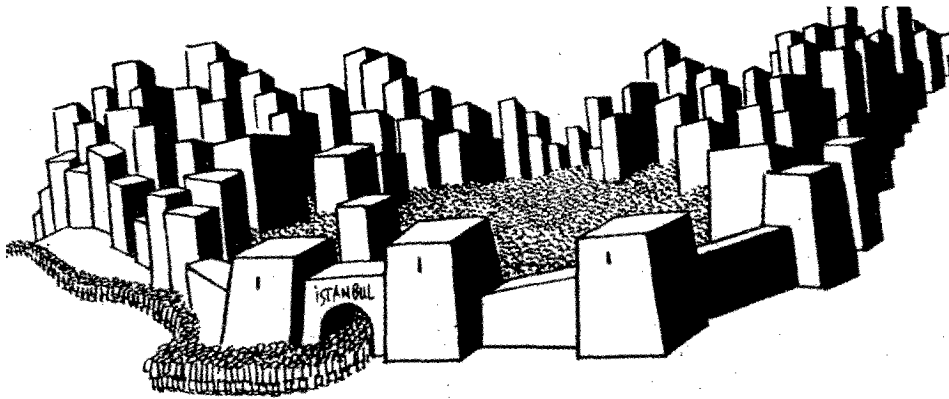
Kuşkusuz bu tür bir yaklaşım kentin öz-

günlüğünün anlaşılmasında önemli ipuçları sağlamaktadır. Castells'in yaklaşımının içkin olduğu yapısalcılık ve işlevselcilik sorunları bir yana bırakılacak olursa, konumuz açısından en önemli sorunu, bu tür bir tanımlamanın kent sorununu kolektif tüketimle sınırlamasıdır. Üretim ve sermaye birikim sürecinin kentsel ölçüde üzerindeki etkilerde belirleniyor olması, kentin bu alanda özgünlüğünün bulunmadığı sonucunu haklı kılmamaktadır. Bu noktada Harvey'in yaklaşımı kentin üretim ve sermaye birikim süreçlerinde ne tür bir özgünlüğünün olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Lefebvre'in kapitalist birikim süreçlerinin krizini çözmesinde (kent) mekanın merkezi bir rolünün bulunduğu önermesinden yola çıkan Harvey, üretim ve genişletilmiş üretimin gerçekleştiği sermayenin birinci çevriminde ortaya çıkan aşırı birikimin ikinci çevrime yapılan aktarımlarla geçici de olsa çözüldüğünü öne sürmektedir. İkinci çevrimde ise en önemli yatırım alanı kent mekanıdır. Yapılı çevreye aktarılan birinci çevrimdeki aşırı birikim böylece kullanılmakta ve aşırı birikim sorunu çözülmektedir. Bu önerme bize kentin önemi konusunda ip uçları vermekle birlikte, özgünlüğü konusunda çok şey söylememektedir.

Ancak Harvey'in bu konuya ilişkin değerlendirmesi bu noktada son bulmamaktadır. Sermaye birikim süreçleri mekanı kullanırken aynı zamanda mekanda sınırlanmaktadır. Bu gerek sermaye birikim sürecinin en stratejik metası olan emek gücü için, gerekse de sermayenin bizzatı kendisi için geçerli bir durumdur. Emek gücünün mekansal ufku en azından kısa erimde sınırlanmakta, mekana bağımlı hale gelmektedir. Öncelikli olarak, çalışan sınıfların yaşam

Günümüzün kapitalist kentleri giderek emek gücünün toplandığı mekanlara dönüşmüş, kent sorunu büyük ölçüde emek gücünün yeniden üretiminin sağlanması sorunu ile özdeşleşmiştir.

2 Castells'in sağladığı çerçevenin (ve de aşağıda kısaca özetleyeceğimiz Harvey'in bakış açısının) daha detaylı ve eleştirel bir değerlendirmesi için bkzr. Şengül (2000c).

mekanı ile çalışma mekanı arasında yapıcağı günlük yolculuk mesafesinin belli bir sınırı vardır. Bu tür bir mekansal sınırlama yerel emek piyasasını yaratan temel etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir anlatımla bir çalışan dahil olduğu kentsel emek pazarı tarafından tanımlanan bir kentsel alanda yaşamaktadır ve bu pazara bağımlı hale gelmektedir. Bir kentten (emek pazarından) diğerine gitmek (göç) ciddi maliyetleri olan bir stratejidir. Kuşkusuz sermaye için bu tür bir kısıtlama aynı güçte değildir. Bir çok değerlendirmede sermayenin hareketliliğinin, çalışan kesimlerin hareketliliği ile karşılaştırıldığında, yüksek olduğunu haklı olarak vurgulamaktadırlar. Ancak, bu durumu mutlak bir bağımsızlık olarak algılamak doğru değildir. Çalışanların yerel bağımlılığından farklı olsa da, sermaye için de yerel bağımlılık oluşmaktadır. Çünkü, sermaye belli bir 'kentsel bölgeye' yatırım yaptığı andan itibaren bu alana belli bir bağımlılığı oluşmaktadır. Çünkü bu alana yaptığı yatırımdan vazgeçmenin belli bir maliyeti vardır. Ancak yatırımlarını başka bir kentsel bölgeye kaydırmanın getireceği yararlar belli bir süre içinde bu maliyetin üzerine geçtiği noktada bu tür bir kararı alabilecektir. Aksi durumda söz konusu sermaye içinde yerel bağımlılık oluşmaktadır (Harvey 1985). Söz konusu yatırımın yerel emek pazarına bağımlılığı nedeniyle emek ve sermaye arasına ortak bir mekansal hareket alanının oluşmasını beklemek yanıtıcı olmayacaktır. Harvey belli emek pazarları ile tanımlanan kentsel bölgelerde bir yapılandırılmış bütünselliğin bu tür bir bağımlılıktan kaynaklanan biçimde oluşma eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Ancak Harvey'in de dikkat çektiği gibi, bu durum bir eğilimdir ve gerçekleşmesi çeşitli faktörlere bağlıdır. Bunların en başında bu bütünlüğü kurmaya yönelik 'bütünleştirici' bir otoritenin var olması gelmektedir. Bu ise (yerel) devletten başkası değildir. Böylece Harvey'in şemasında devlet, bir yandan yandan üretim sürecini içeren birinci çevrim ile, yapıllı çevreyi de içeren ikinci çevrim arasındaki aşırı birikimden doğan sermaye akışını yönlendirirken, ki bu çoğu durumda ulusal devlet olmaktadır, kentsel düzeyde de, yerel devlet yerel bağımlılıktan oluşan bir ya-

pılandırılmış bütünlük oluşturma sürecinin çimentosu olma rolünü oynamaktadır³.

Özetlemek gerekirse, yerel bağımlılık temelinde inşa edilen bir bütünlük kurulduğu ölçüde kent ve kentsel süreçler daha makro süreçler karşısında bir görece bir özerklik kazanmakta ve önemli hale gelmektedir. Bu özerkliğin görece olması, daha makro süreçler karşısındaki görece zayıflık konumdan kaynaklanmaktadır. Bu zayıflık nedeniyle inşa edilen bütünlük her an dağılmaya hazır haldedir⁴.

Gerek Castells'in gerekse de Harvey'in yaklaşımının, kentsel çalışmalar alanına hakim olan liberal bakış açılarının hegemonyasının kırılıp, kentin ve kentsel süreçlerin radikal bir çerçeve içinde anlaşılmasına önemli katkısı olmuştur. Ancak her iki yaklaşımda önemli bir dizi sorunu barındırmaktadır. Yaklaşımların batı merkezli anlayışları bir yana bırakılsa bile, kuramsal amprisizm sorunu her iki yaklaşımda da mevcuttur⁵. Diğer bir anlatımla, her iki yaklaşımda belli bir dönemde belli ülkelerin deneyimlerini genelleyerek kendi kuramsal çerçevelerini geliştirmişlerdir. Castells daha çok İngiltere ve Kıta Avrupası deneyimlerinden yola çıkıp refah devleti dönemindeki kentsel yapıları baz alırken, Harvey Kuzey Amerika deneyiminden esinlenmiştir⁶. Bu nedenle, örneğin Castells'in yaklaşımı, refah devletinin çözümlüğüne paralel olarak açıklıclığını önemli ölçüde yitirmiştir. İki yaklaşımına zayıflıklarının olduğu bir başka nokta, devlete bakışları ile ilgilidir. Her iki yaklaşımda da, devletin kentsel süreçler içinde önemli işlevler gördüğü kabul edilmekle birlikte, yeterli bir kuramsallaştırmanın yapıldığını söyleyebilmek mümkün değildir. Castells'in sosyal hareketler, Harvey'in ise sermayenin mantığı üzerindeki vurgusu devlet konusunda doyurucu bir analizi geliştirmelerini engellemiştir. Bu nedenle, bu bölümün geriye kalan kısmında, gerek Castells gerekse de Harvey'in sağladığı kuramsal araçları da kullanarak, (yerel) devletin kentsel süreçlerde oynadığı rollere biraz daha detaylı olarak değineceğiz.

II. II. (Yerel) Devlet

Devletin kentsel süreçlerde oynadığı rollerin analizi, kaçınılmaz olarak devletin, daha özel olarak yerel devletin nasıl tanımlana-

- 3 Harvey kısa bir makalesi dışında kent siyaseti ve yerel devlete ilişkin bir değerlendirme yapmamaktadır (Öknz Harvey 1985). Ancak öngördüğü çerçeveye uyumlu bir yerel devlet kuramı Duncan ve Goodwin (1989) tarafından geliştirilmiştir. Bu konuda daha detaylı bir değerlendirme için bakınız Şengül (2006b).
- 4 Bu nedenle Harvey yerel temelli siyasal mücadelelerin genellikle başarısızlığa uğradığını öne sürmekte ve çalışan sınıfların daha üst ölçekte mücadelesinin zorunluluğunu vurgulamaktadır (Harvey 1996).
- 5 Castells'in yaklaşımı ile karşılaştırılmıyasa Harvey'in yaklaşımının kuramsal amprisizm sorunundan daha az etkilendiği söylenebilir. Bununla birlikte Harvey de de aynı sorunun derin izleri mevcuttur.
- 6 Son dönemde Harvey in sağladığı kuramsal çerçevenin daha yaygın olarak kullanılmasının bir nedeni de Avrupa kentlerini belirleyen toplumsal pratiklerin giderek Kuzey Amerika deneyimine benzedir.

cağı sorununu gündeme getirmektedir. Devletin kuramsallaştırılması sorunu bu makalenin hedeflerini aşan bir sorundur. Ancak biz kendi tartışmamıza ışık tutması açısından iki önemli noktayı vurgulayarak tartışmaya girmek yararlı olacaktır.

Birinci nokta, Poulantzas ve Jessop'u izleyerek, devlet iktidarının belli bir kurumsallaşmayı da içeren toplumsal ilişki olduğudur. Diğer bir anlatımla, kapitalist devlet sadece özgün bir kurum değil, aynı zamanda siyasal güçler arasındaki dengelerin özgün bir ifadesidir. Bu nedenle, ister merkezi ister yerel düzeyde olsun, devletin analizi kendi dışındaki toplumsal güçlere referans vermeden yapılamaz (Poulantzas 1978).⁷ Bu anlayışa paralel olarak vurgulamak istediğimiz ikinci nokta ise, devletin daha somut bir tanımının üç temel öğeye referansla yapılabileceğidir. Bu üç boyut, belli bir kurumsal yapı ve iç örgütlenme, devletin içinde ve etrafında oluşan belli temsiliyet biçimleri ve devletin kendi dışındaki ilişkilere belli müdahale biçimleri olarak tanımlanabilir (Jessop 1990). Bu bölümün geriye kalan kısmında, söz konusu üç boyutu sırasıyla ele alarak, devletin kentsel düzeydeki rollerini ve örgütlenmesini tartışacağız.

Devletin bir kurumlar toplamına indirgemek doğru olmasa bile, kurumsal yapılanmanın devletin önemli bir boyutu olduğu söylenebilir. Ancak bu yeknesak bir yapılanma değildir. Kendi içinde önemli ayrışmalar ve farklılaşmalar mevcuttur. Bir yanda yasama, yürütme ve yargı organlarının ayrışması, diğer yanda merkezi ve yerel devlet aygıtları farklılaşması devlet aygıtının ne derece karmaşık bir yapısının olduğunu gösteren örneklerdir. Daha da önemlisi, bu çok sayıdaki kurum arasında çoğu durumda önemli çelişkiler ortaya çıkmaktadır ve bu nedenle de devletin bütünlüğü verili bir durum değildir.⁸ Devletin kurumsal anlamda bütünlüğünün sağlanması bu amaca yönelik proje ve stratejilerin başarısına bağlıdır. Bu noktada bizim açımızdan yerel devletin bu tür bir örgütsel yapılanma içinde nerede durduğu sorusu önem kazanmaktadır. Daha da önemli bir soru devlet aygıtının niçin merkezi ve yerel yönetim aygıtları olarak farklılaşmaya gereksinime duyduğudur.

Bu soruların yanıtlanmasına yönelik ola-

rak, yukarıda da kısaca değindiğimiz, kapitalist toplumsal ilişkilerin eşitsiz gelişmesi konusunu biraz daha detaylı olarak tartışmak yararlı olacaktır. Çünkü devletin kendi içinde işlevsel ve topraksal farklılaşmasının geri planında eşitsiz gelişmenin yarattığı farklılaşma vardır. Yerel devletin ortaya çıkışı bu duruma bir yanıt olarak değerlendirilmeli, yanlış olmayacaktır. Duncan'ın bu noktayı çarpıcı biçimde özetlemektedir: 'Sosyal ilişkilerin eşitsiz gelişmesinden dolayı, bir yandan farklı yerlerde farklı politikalara ihtiyaç varken, diğer yandan da bu farklı politikaları formüle edip uygulayabilecek yerel devlet kurumlarına gereksinim ortaya çıkmaktadır. Yerel devlet kurumlarının kökeninde yerel sosyal ilişkilerin heterojenliği ve bu heterojenlikle başa çıkmada merkezi yönetimlerin zorlanması vardır. Ancak yerel devletin gelişimi iki uçlu bir bıçaktır. Çünkü yerel gruplar bu oluşumu kendi çıkarlarını, bir çok durumda merkezi düzeyde güçlü çıkarlarla çatışan bir biçimde, savunmak için kullanabilirler (Duncan ve diğerleri 1988: 114).

Böylece Harvey'in yaklaşımı ile tutarlı bir biçimde, Duncan yerel devleti kapitalizmin eşitsiz gelişmesine bir yanıt olarak görmekte, ancak bir yandan da bu tür bir kurumsal yapının yerel grupları temsil ettiği ölçüde devlet içinde önemli çelişkilerin kaynağı olabileceğini savunmaktadır. Kısaca yerel devlet aynı anda bir yandan merkezi yönetimin yerel düzeydeki temsilcisi olarak yukarıdan aşağıya doğru empoze edilen politikaların uygulanmasına aracılık etmekte, ama aynı zamanda da yerel güçlerin kendi çıkarlarını savundukları bir araç konumuna gelmektedir. Bu gerilim merkezi yönetim yerel yönetim çelişkisinin de gerisindeki temel çelişki olarak sürekli kendisini hissettirmektedir. Böylece merkezi yönetimin yerel düzeydeki temsilcisi olarak belli 'ulusal' bütünlüğün kurulmasını sağlarken, yerel güçlerin temsilcisi olarakta yerel düzeyde bir görece özerk yapının oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır.

Üzerinde durmak istediğimiz ikinci boyut temsiliyet biçimleridir. Bu temsiliyet kanallarının bir ucunda, her kesimin katılımına olanak veren çoğulculuk varsa, diğer ucunda da katılım kanallarını tamamen kapatan bir *raison d'état* durumu söz konu-

7 Devlet konusunda farklı perspektiflerin kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. Alford ve Friedland (1985).

8 Ancak devletin farklı birimleri arasındaki çelişkileri Weberci analizde olduğu gibi, basitçe bürokrasinin iç çelişkileri olarak görmek yanlıştır. Örneğin merkezi ve yerel yönetimler arasındaki çelişkiler aşağıda daha detaylı göstereceğimiz gibi, çoğu durumda merkezi devlet düzeyinde örgütlenmiş çıkar grupları ile yerel düzeyde örgütlenmiş çıkar gruplarının arasında ortaya çıkan çelişkinin dolaylı bir ifadesidir.

sudur. Ancak her iki durumda bir ideal tip-leştirir. Devletin içinde farklı ve çoğu durumda birbirleriyle çelişen çeşitli temsil-yet kanalları mevcuttur. Korporatist tem-siliyet biçimi daha çok örgütlü kesimlerin temsiliyeti anlamına gelirken, parlemante-rizm temsilcilerin aracılığıyla örgörmekte-dir. Bunların yanında daha enformel ancak belki de daha yoğun kullanılan bir temsil-yet biçimi, patronaj ilişkilerini ön plana çı-karan temsiliyet anlayışıdır. Bunların ta-mamen dışında kalan bir temsiliyet biçimi ise, kurumsal yapıların parçası haline gel-medenden dışarıdan etkide bulunmayı hedefle-yen sosyal hareketlerdir. Belli bir anda bir yerel ya da ulusal ölçekte katılım mekaniz-maları bu çok sayıdaki katılım biçiminin bir kombinasyonunu içermekte, çoğu durumda da bu siyasal sistem açısından önemli ge-rilimlere yol açmaktadır.

Kentsel düzeyde katılıma ilişkin tartış-malarda en önemli boyutlardan birisi yerel devletin katılım açısından sağladığı ola-naklara ilişkindir. Daha açık bir anlatımla, yerel devleti en azından hakim söylem çer-çevesinde çekici kılan unsur, yerel devletin merkezi devletle karşılaştırdığında daha katılıma açık olduğu varsayımdır. Bu tür bir liberal söylem çerçevesinde, yerellekle demokrasi nerede ise özdeşleştirilmek-te-dir (Dahl 1961). Ne var ki yerelliği çoğulcu-luk açısından anlamlı bulan bakış açıları sadece liberal görüş ile sınırlı değildir. Ra-dikal Weberciler tarafından geliştirilen ikili devlet görüşü de benzer bir bakış açısını paylaşmaktadır. Bu görüşe göre, merkezi yönetim üretime ilişkin konulardaki uzman-laşması bağlamında, daha çok korporatist temsiliyet biçimlerini içinde barındırırken, kentte yaşayan tüm vatandaşları ilgilendi-ren birlikte tüketim ile ilgilenmeleri nede-niyle, yerel devletler çoğulcu katılım kanal-larının gelişimine daha uygun platformlar sağlamaktadır (Saunders 1979, 1986). Gerek yerelliğin demokratikleşmeyle öz-değleştirilmesi, gerekse de buna temel ha-zırlayan çoğulcu katılım kanalları düşün-cesi önemli bir yanılığa işaret etmektedir. Yerel ölçekte ulusal ölçek gibi kendi içinde toplumsal ilişkileri ve eşitsizlikleri barındır-maktadır. Ortaya çıkan temsiliyet biçimle-ri ise bu ilişkilerin dolayımı bir ifadesi ol-

maktadır. Saunders'ın öngörüsü aşağıda daha detaylı tartışacağımız refah devleti dönemine referansla yapılmış bir ideal tip-leştirir. Bu dönem için bile sorunlu olan bu anlayış, refah devletinin çöküşü ile bir-likte büyük ölçüde açıklama gücünü yitir-miştir⁹. Dolayısıyla kentleri tanımlayan toplumsal ilişkilerin tanımlamasını yapma-dan, bu ölçenin daha geniş ölçekler karşı-sında daha demokratik yapılanmalara ola-nak sağladığını varsaymak ciddi bir mekan fetişizmi hatası ile sonuçlanmaktadır.

Devlet kent ilişkisi çerçevesinde devlete ilişkin tartışacağımız üçüncü boyut, devletin kentsel alana müdahale biçimleridir. Bu mü-dahalenin bir biçimsel bir de öze ilişkin iki dü-zeyde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bi-çimsel anlamda, devletin kente müdahalesi-nin üç farklı biçiminden söz edilebilir. Bunlar, doğrudan müdahale (kiralık konut sağlama vb.), destekleme (kira yardımı vb.) ve düzen-leme (kira kontrolü vb.) olarak sıralanabilir. Belli bir anda (yerel) devletin kente müdahale-sinden söz ettiğimizde, aslında bu üç fark-li müdahale biçiminin belli bir kombinasyonun-dan söz etmiş olmaktadır.

Üzerinde daha detaylı durmak istediği-miz boyut ise, devletin bu farklı müdahale biçimlerinin içeriğine, amaçlarına ve farklı kesimler açısından sonuçlarına ilişkindir. Bu noktada temel soru devletin hangi alanlara ve kimlerin çıkarlarına hizmet edecek biçim-de müdahale ettiğidir. Bu çerçevede dikkat çekilmesi gereken en makro boyut devletin birinci çevrim ile ikinci çevrim arasındaki sermaye akışını düzenlemek konusunda üstlendiği roldür. Kuşkusuz üretimi içeren çevrimden yapılı çevreyi de içeren ikinci çev-rime nasıl ve ne miktarda kaynak aktarımı-nın yapılacağıın çerçevesini büyük ölçüde birikim stratejileri belirlemektedir. Ancak gerek bu stratejilerin belirlenmesi düzeyin-de, gerekse de bu süreçler belirlendikten sonra ortaya çıkan kaynakların nasıl kulla-nılacağı konusunda, devlet önemli roller üstlenmektedir. Örneğin birinci çevrimden ikinci çevrime aktarılan kaynakların ne ka-darının sermayenin yeniden üretimine hiz-met eden altyapı, iletişim, planlama ve ben-zeri alanlara, ne kadarının ise emeğin yeni-den üretimini içeren hizmetlere yönlendirile-ceği sorusu kentsel sorunun merkezinde

**Güç ve baskı
boyutu
değerlendirildi-
ğinde,
kentsel
düzeyde en
önemli
araçlardan
birisi
insanların
mekanda
kodlanmasıdır.**

9 Son dönemde gerek gelişmiş ülkelerde gerekse de az gelişmiş ülkelerde büyük ölçekli sermaye de kentleri ken-disi için önemli bir yatırım ve rant alanı olarak görmeye başlamıştır. Bu çerçevede kent siyasetinin de önemli aktörleri haline gelmişlerdir (Ekiz Jonas ve Wilson 1999).

yer almaktadır (Logan ve Molotch 1987).

Sermayenin ve emek gücünün yeniden üretimine katkıda bulunmaya yönelik işlevler yanında, doğrudan siyasal otoritenin işlerliğinin sağlanmasına ve sistemin meşruiyetinin sürdürülmesine yönelik üçüncü bir alandan daha söz edilebilir. Bu durum bir yandan güç ve baskıyı gerektirirken, aynı zamanda bir rızanın sağlanmasını da gerektirmektedir. Güç ve baskı boyutu değerlendirildiğinde, kentsel düzeyde en önemli araçlardan birisi insanların mekanda kodlanmasıdır. Kimin nerede yaşadığı, hangi kurumda çalıştığı, hangi kurumlara üye olduğu giderek artan biçimde kayıtlara geçirilen bilgiler haline gelmektedir. Bu ise sadece merkezden gerçekleştirilebilecek bir kontrol değildir. Kent planlaması kurumunun asli işlevlerinden birisi bu tür bir kodlamayı sağlamaktır ve çoğu durumda yerel devletin sorumluluğu altındadır. Daha somut olarak kentsel düzenin sağlanmasına yönelik polis ve zabıta hizmetleri de çoğu durumda yerel devlet tarafından gerçekleştirilmektedir.

Kentsel düzenin sağlanması, polis ve zabıta hizmetleri, planlama işlevleri yanında, ikinci bir grup işlev meşruiyetin sağlanmasına ilişkindir. Yerel devletin bir dizi 'sosyal' hizmeti bu gruba dahil edilebilir. Eğitim, sağlık, işsizlik yardımı, kütüphaneler ve benzeri hizmetler, emeğin yeniden üretimine katkıda bulunma işlevini görürken, aynı zamanda devletin meşruiyetinin sağlanmasına da katkıda bulunmaktadır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, yerel devletin kendisi yaratılan katılım söylemi çerçevesinde devletin meşruiyetinin inşasına önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Özetlemek gerekirse, devlet ister doğrudan müdahale biçiminde olsun, ister destekleme biçiminde isterse de düzenleme biçiminde, devlet merkezi ve yerel düzeylerden yaptığı müdahalelerle, kentsel düzeyde şu üç temel işlevi yerine getirmektedir: (Cockburn 1977, Saunders 1979)

I. Üretimin ve sermaye birikimin sürmesine yönelik işlevler

- üretim için gerekli ancak kendisi üretken olmayan kentsel altyapının sağlanması (ulaşım, altyapı, iletişim vb.)

- Üretimin organizasyon ve yeniden yapılandırılmasına yönelik hizmetlerin sağlan-

ması (kent planlaması, kentsel yenileme vb.)

- İnsan sermayesine yatırım yapılarak üretimde kullanılan vasıflı işgücünün sağlanmasına yönelik hizmetler (eğitim vb.)

- Talebin yönlendirilmesine yönelik işlevler.

II. Emek gücünün kolektif tüketim aracılığı ile sağlanmasına yönelik işlevler

- Günlük yeniden üretimin sağlanması na yönelik hizmetler (kiralet konut vb)

- Genişletilmiş yeniden üretime yönelik hizmetler (sağlık, eğitim, kültürel hizmetler vb.).

III. Toplumsal düzen ve kontrolün sağlanmasına yönelik işlevler

- Baskı araçları (polis ve zabıta hizmetleri)

- Olağüstürleştirmeye yönelik hizmetler (işsizlik yardımı)

- Meşruiyetin sağlanmasına yönelik görevler

Belli bir anda yerel devletin kentsel alana müdahalesi bu üç katagoride değerlendirildiğimiz alanlardaki devlet etkinliğinin belli bir kombinasyonunu içermektedir. Bu kombinasyonun belirlenmesi ise siyasal mücadelelerin bir sonucudur. Örneğin emek gücünün üretimine ağırlık veren bir kombinasyonda yerel devletin daha çok çalışan sınıflar lehine müdahale etmesi söz konusuysa, sermayenin ihtiyaçlarını ön plana koyan bir müdahale anlayışı sermayenin taleplerini ön plana koymuş olacaktır.

İzleyen bölümde, yukarıda yaptığımız soyut tartışmayı somutlaştırmaya yönelik olarak, kent ve devlet arasındaki ilişkinin ikinci dünya savaşı sonrasındaki dönüşümüne gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülkeler çerçevesinde genel hatlarıyla değerlendireceğiz.

III. Devlet ve Kent İlişkisinin Dönüşümü

Devlet ve kent ilişkisinin yakın tarihine gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin deneyimlerini bir araya getirerek bakmak, deneyimler arasındaki önemli farklılaşmalar nedeniyle, oldukça sorunludur¹⁰. Ancak karşılaştırmalı bir değerlendirmenin önemli yararları da vardır. Farklılaşma ve benzeşme noktalarının tespit edilmesi özellikle gelişmiş ülkelerde uygulanan kentsel politikalara ayak uydurmaya zorlanan azgelişmiş ülkeler açısından önemlidir. Aynı zamanda

10 Gelişmiş ülkeler ve azgelişmiş ülkelerin kentsel deneyimlerini karşılaştırırken, tüm ülke deneyimlerini içermenin mümkün olmadığı gerçeğine dikkat çekmek istiyoruz Burada yapmak istediğimiz bir dizi gelişmiş ülke ile azgelişmiş ülkeyi karşılaştırmaktır. Azgelişmiş ülkeler derken, daha çok Türkiye yi de içerecek biçimde Güney Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinin özellikle ithal ikameciliğe yönelmiş olanlarını değerlendirmeye dahil ediyoruz. Gelişmiş ülkelere ilişkin olarak ise, Kuzey Amerika, İngiltere ve Kıta Avrupası ülkelerinin deneyimlerini kaba hatlarıyla ele alacağız.

tüm farklılaşmalara karşın, aşağıda da göstereceğimiz gibi, önemli benzeşme noktalarının da olduğunu tespit etmekte kendisi başına önemlidir.

Gerek gelişmiş gerekse de az gelişmiş ülkelerde, devlet ve kent ilişkisinde iki temel dönem tespit etmek mümkündür. İkinci Dünya savaşından 1970'li yılların sonlarına kadar süren birinci dönem, kent-devlet ilişkisinin birincil olarak emeğin yeniden üretim sürecinde kurulduğu bir aralığa tekabül etmektedir. 1980'li yıllarda başlayıp halen süren ikinci dönemde ise, bu ilişki birincil olarak sermayenin yeniden üretimi ile karakterize edilmektedir. İzleyen iki bölümde bu iki dönemle sırasıyla ele alacağız.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, gerek gelişmiş ülkeler gerekse de az gelişmiş ülkeler için yapacağımız değerlendirmeler belli bir ülke deneyimine referans vermekten çok genel eğilimleri yansıtmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle her iki döneme ilişkin değerlendirmemiz de birer ideal tipi temsil etmektedir.

III. I. Emeğin Yeniden Üretimi ve Devlet

İkinci Dünya Savaşı izleyen yıllarda gelişmiş ülkelerde Keynesci birikim stratejileri hakim hale gelirken, az gelişmiş ülkelerde ithal ikameci sanayileşme modelleri ağırlık kazanmıştır. Bu stratejilerin önemli farkları yanında, ortak özellikleri devletin birikim sürecindeki merkezi rolüdür. İki deneyim arasındaki en önemli fark ise, gelişmiş ülkelerde devletin aşırı birikimin yarattığı sermayeyi yönlendirme rolünü üstleniş karşısında, az gelişmiş ülke devletlerinin gelişmeyi sınırlı bir sermaye birikimi ile gerçekleştirme sorunu ile karşı karşıya kalmalarıdır. Diğer bir anlatımla, birinci dönem boyunca, gelişmiş ülke devletleri aşırı biriken sermayeyi nasıl kullanıp, birikim sürecini bunalımdan çıkaracağını kurgularken, az gelişmiş ülke devletleri, gelişmeyi sınırlı sermaye birikimiyle nasıl sürekli kılacakları sorunu ile karşı karşıya kaldılar.

Bu durum devlet ve kent arasındaki, büyük ölçüde devlet tarafından kurulan, ilişkinin de oldukça farklı biçimlerde gelişmesine yol açmıştır. Aşırı birikim, yukarıda da değindiğimiz gibi, gelişmiş ülkelerde üretimi içeren birinci çevrimden, doğrudan üretken olmayan ikinci çevrime, ki kentsel yatırımlar

bunun önemli bir parçasını oluşturmaktadır, kaynak aktarımına olanak tanımıştır (Harvey 1985)¹¹. Geniş ölçekli refah devleti uygulamaları bu aşırı birikimin ikinci çevrime aktarılması ile mümkün olabilmiştir. Kuşkusuz kentsel alanlar bu tür bir aktarımın ve de refah devleti uygulamalarının merkezinde yer almıştır. Castells'in çerçevesine ilişkin yaptığımız tartışmanın gösterdiği gibi, bu tür bir kurguya sınırlamak gerekse de, bu dönemde kentleri özgün kılan, birlikte tüketimin örgütlendiği alanlar olmalarıdır. Eğitim, sağlık, konut, ulaşım ve benzer alanlarda yapılan yatırımlar kentsel alanların bu hizmetler etrafında tanımlanmasının da en önemli nedeni olmuştur¹².

Öte yandan az gelişmiş ülkelerde durum oldukça farklıdır. Sermaye birikiminin yetersizliğinin getirdiği sınırlama, gelişmeci devleti kentsel alanlara yapılan yatırımları olabildiğince sınırlamaya itmiştir. Kaynakların öncelikli olarak sanayileşmeye yönlendirilmesi, kentsel altyapı ve birlikte tüketime ayrılan kaynakların oldukça sınırlı kalmasına yol açmıştır. Ancak paradoksal bir durum olarak aynı dönem, bu ülkelerde kentlerin kırsal kökenli göçü en yoğun yaşadığı dönem olmuştur. Bunun anlamı, kentsel altyapı ve hizmetler konusunda aşırı bir talebin oluşmasıdır. Ancak, yukarıda sözünü ettiğimiz yapısal sınırlama, belli dönemler hariç, devletlerin bu taleplere duyarsızlığı ile sonuçlanmıştır. Diğer bir anlatımla, kentleşme sürecinde ortaya çıkan talepler karşılanmıyarak, bu sürecin gerektirdiği çözümlerin bulunması yerel toplulukların insiyatifine bırakılmıştır. Geçekundu, informal sektör ve benzeri türden oluşumlar, bu tür bir yerel topluluk temelli çözümler olarak ortaya çıkmıştır.

Yerel devletin bu dönemde ele alacağıımız son işlevi meşruiyet ve toplumsal kontrole yöneliktir. Bu işlevin yerine getirilmesinde de, gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında ciddi farklar vardır. Gelişmiş ülkelerin bir çoğunda polis ve güvenlik hizmetlerinin önemli bir kısmı yerel devletin elindedir. Bu türden zor ve kontrol aygıtlarının yanında meşruiyetin rıza yoluyla elde edilmesine yönelik eğitim ve benzeri hizmetler de yerel yönetimlerin kontrolindedir. Bu anlamda sosyal kontrol işlevleri yerel devletin sorumlulu-

11 Ancak bu aktarımın ne miktarda, hangi alanlarda ve hangi sınıfların ve katmanların lehine kullanılacağı da siyasal mücadeleler tarafından belirlenmiştir. Bu nedenle çevrimler arasındaki sermaye transferi, Harvey'in çoğu durumda varesizliğinin aksine, otomatik değildir. Aslında gelişmiş ülkeler arasındaki farklı refah devleti uygulamalarının gerisinde de bu mücadelelerin farklılığı vardır.

12 Yerel devletin gelişmiş ülkelerde birlikte tüketim alanına kapsamlı müdahalesi üretim sürecine herhangi bir katkı yapmadığı anlamına gelmemektedir. Emeğin yeniden üretimine yaptığı katkıların dolaylı olarak üretim sürecine yaptığı katkılar yanında, altyapı ve benzeri olanakları sunarak yerel devlet sermayeye doğrudan da destek vermektedir. Ancak bu dönemde asıl ön plana çıkan işlev emeğin yeniden üretimine ilişkindir.

ğuna bırakılmıştır. Ancak az gelişmiş ülkelerin çoğunda bu işlevler merkezi yönetimin elindedir. Diğer bir anlatımla, merkezi yönetimin yerel düzeydeki doğrudan uzantılarınca yerine getirilmektedir.

Ancak bu ülke kentlerinde daha yapısal bir sorun, yukarıda da söz ettiğimiz gibi, devletin kente müdahalesinin sınırlılığının kendisi bir meşruiyet sorunu yaratmasıdır. Ancak çoğu durumda, devletin kentsel alanlara yetersiz müdahalesinin bir krize dönüşmesini önleyen bazı tampon mekanizmalar ortaya çıkmıştır. İşgal edilen gecekondulara verilen mülkiyet hakları bu tür bir tampon mekanizmanın iyi bir örneğini oluşturmaktadır. Kentsel düzeyde ortaya çıkan patronaj ilişkileri de kent yoksullarının siyasal sisteme dahil edilebilmesine olanak sağlayarak, benzer bir işlevi yerine getirmiştir.

Kısaca özetlemek gerekirse, İkinci Dünya Savaşı sonrası kentsel gelişimin merkezinde emek gücünün yeniden üretimi vardır. Gelişmiş ülkelerde bu sürecin organizasyonu refah devleti tarafından yapılırken, az gelişmiş ülkelerde bu işlev devletin kentsel alana sınırlı girişi nedeniyle büyük ölçüde yerel toplulukların kendisine kalmıştır.

Yukarıda özetlediğimiz müdahale anlayışları çerçevesinde, yerel devletin bu süreçte nasıl bir rol üstlendiği, daha genel olarak, devletin kendi iç örgütlenmesinin nasıl etkilendiği sorusu gündeme gelmektedir. Gelişmiş ülkelerde devletin kentsel alana yoğun müdahalesi yerel devletin de güçlenmesi anlamına gelmiştir. Eğitim, sağlık, konut ve benzeri hizmetlerin gerçekleştirilmesi kentsel düzeyde kapsamlı bir yerel devlet örgütlenmesini zorunlu kılmıştır. Diğer bir anlatımla, söz konusu dönemde yerel devlet refah devletinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Ancak bir çok yazar bu türden bir ekonomik önemin siyasal alana aktarılmadığını ve yerel devletin siyasal olarak merkezi otoritenin gölgesinde kaldığına dikkat çekmektedir (Cockburn 1977, Cochrane 1993).

Aynı dönemde az gelişmiş ülkelerde bu ilişki çok daha farklı bir çerçevede gelişmiştir. Devletin kentsel alana sınırlı müdahalesi, yerel düzeyde devletin gelişmiş ülkelerdekine benzer biçimde gelişmesine olanak vermemiş, bu durum yerel yönetimlerin ekonomik anlamda güçsüz kalması ile sonuçlanmıştır.

Ancak bu çelişkiler yaratan bir stratejidir. Daha önce de değindiğimiz gibi, az gelişmiş ülkelerin çoğunda, söz konusu dönem hızlı bir kentleşme dönemi olmuş, bu durum güçsüz yerel yönetimler üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır. Kent yoksullarının yerel yönetimler üzerinde yarattığı baskı, bir çok durumda yerel yönetimlerle merkezi yönetimler arasında dikkate değer gerilim ve çelişkilere yol açmıştır. Bu çelişkilerin de etkisiyle, yerel yönetimler ekonomik olarak olmasa bile siyasal olarak önemli aktörler haline gelmişlerdir.

Yukarıda özetlediğimiz müdahale ve yönetsel örgütlenme biçimlerinin ne tür temsilîyet biçimleri ile örtüştüğü sorusu da ilginç bazı sonuçlara götürmektedir. Gelişmiş ülkelere ilişkin genel kanı, en azından Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde, söz konusu ülkelerde yerel düzeyde katılım mekanizmalarının gelişmiş olduğu yönündedir. Ancak bu ülkelerde yapılan değerlendirmeler tersi yöndedir. Her ne kadar Saunders yerel düzeyin çoğulculuğa açık olduğunu öne sürüyorsa da, bir çoğu için, refah devletinin aşırı gelişmişliği ve günlük yaşama yaygın müdahalesi kentlileri yerel düzeyde katılımını teşvik etmek bir yana, caydırıcı niteliktedir (Young 1991, Cochrane 1993)¹³. Refah devleti bir anlamda bir yandan yerel düzeyde kapsamlı hizmetler sağlarken, aynı zamanda bu hizmetlerden yararlananları da pasifize edip, bağımlı hale getirmiştir. Hizmeti hiçbir çaba göstermeden elde eden insanlar katılım için bir gerek görmemektedirler¹⁴.

Az gelişmiş ülkelerde ise tersi bir durum söz konusudur. Kentsel hizmetleri sağlamada devletin gösterdiği duyarsızlık, özellikle kent yoksullarının siyasal süreçlere aktif katılımını teşvik etmiştir. Bu kesim bir yandan kendi olanakları ile kentsel sorunlarını çözmeye yönelirken, diğer yandan da devletin ayırdığı sınırlı kaynaklardan olabildiğince pay alabilmek için kurumsal düzeyde de, katılım sağlamaya özen göstermiştir. Bu tür bir katılımın demokratik olup olmadığı kuşkusuz tartışmaya açıktır¹⁵. Ancak, burada dikkat çekmek istediğimiz olgu, az gelişmiş ülke kentlerinde, kent yoksullarının yoğun bir katılım isteği gösterip, bunun mekanizmalarını ya yarattıkları ya da mevcut kanalları manipüle ederek kullandıklarıdır (Roberts 1995). Bu

13 Bu tür bir refah devleti eleştirisi gerek yeni sağda gerekse de yapısalılık sonrası çevrelerde oldukça etkilidir. Yeni sağın kentsel düzeyde son dönemde temsilcisi haline gelen Saunders da bu düşünceye yaklaşmaktadır (Saunders 1990).

Üçüncü yol yaklaşımı da bu tür bir eleştirinin üzerinde yükselmektedir (Giddens 1994).

14 Bu tür bir mantık çeşitli yönlerden eleştirilebilir. Ancak bu tür bir eleştiri bu makalenin amaçlarını aşmaktadır. Söz konusu anlayış gelişmiş ülkelerde kentsel sosyal hareketlerin niçin bu dönemde yükseldiğini açıklamaktan uzaktır (Bknz. Pickvance 1995).

15 Bu tür bir katılımın çoğu durumda patronaj ilişkilerine dayanıyor olması, vatandaşlık temelli bir katılım modelinin yani çoğulculuğun gelişmesinin önünde de ciddi bir engel olarak görülmektedir (Tekeli 1994).

nedenle, Türkiye gibi ülkelerde katılımı yetersizliği sorunundan çok katılımın içeriği ve hedeflerine yönelik bir sorun söz konusudur. Katılımın boyutuna bakıldığında ise, gelişmiş ülkelerden daha katılımcı bir siyasal yapılanmanın olduğu söylenebilir.

Özetlemek gerekirse, ikinci Dünya savaşından 1970'li yılların sonuna kadar uzanan dönemde, gerek gelişmiş gerekse de azgelişmiş ülkelerde, kenttsel gelişmenin merkezinde emeğin yeniden üretimi sorunu vardır. Gelişmiş ülkelerde bu süreç devletin yoğun müdahalesi ile şekillenirken, azgelişmiş ülkelerde bu sürecin asli aktörü yerel topluluklar olmuştur.

III. II. Sermayenin Yeniden Üretimi ve Kent Mekanı: 1980 Sonrası

Gelişmiş ülke kentleri ile azgelişmiş ülke kentlerinin ortak kılan bir başka nokta, 1980 sonrası yaşadıkları dönüşümüdür. Bu iki grup kent için de emeğin yeniden üretimini ön plana çıkaran kentleşme deneyimleri, Keynesci ve ithal ikameci gelişme stratejilerinin 1970'li yıllarda içine düştüğü bunalım ve bunun sonucunda hakim hale gelen neo-liberal politikalarla birlikte, son bulmuştur.

Gelişmiş ülkelerde devletin içine girdiği mali kriz, azgelişmiş ülkelere ise izlenen ithal ikameci politikaların tıkanışı giderek artan ve merkezden çevreye, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların aracılığı ile, yayılan neo-liberal politikaların uygulanmasına yol açmıştır. Ancak neo-liberal politikaların bir önceki dönemle ayrıştığı nokta sadece devlet merkezli gelişme stratejilerinin ya da sosyal devlet uygulamalarının sona ermesi değildir. Aynı zamanda sermaye birikim süreçlerinin coğrafyası da dikkate değer biçimde değişmeye başlamıştır. Ulus devletlerin bu süreçte oynadıkları rol marjinalleşmemekle birlikte, üretimin örgütlenmesinde ve sermayenin dolaşımında küreselleşmenin giderek güçlenen bir olgu haline geldiği açıktır. Neo-liberal politikaların ve küreselleşme sürecinin gerek gelişmiş gerekse de azgelişmiş kentler üzerindeki etkisi dramatiktir. Bu çerçevede kentlerde devletin üstlendiği rollerde de benzer dramatiklikte değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikleri aşağıda devlet stratejilerinin üç ögesi etrafında tartışacağız.

Gelişmiş ülkelerin kentleşme deneyimi ve yerel devletin yaşadığı bu dönüşüm Keynesci kentten post-Keynesci kente geçiş olarak değerlendirilirken, yerel devletin de post-Fordist bir yapılanmaya yöneldiği öne sürülmektedir (Harvey 1989; Mayer 1994; Storker 2000). Gelişmekte olan ülkelerde de benzer eğilimler görülmekle birlikte, bu sürecin aynı yoğunluk ve biçimde yaşandığını söyleyebilmek zordur.

Devletin kenttsel alana müdahalesine ilişkin olarak iki temel politika değişikliğinin ön plana çıktığı gözlenmektedir. Birinci değişim kenttsel hizmetlerin sağlanmasından devletin hızla çekilmesidir. Eğitim, sağlık, ulaşım ve benzeri türden hizmetlerin sağlanmasından devlet dereceli olarak çekilirken, çekilmediği alanlarda da hizmetin sağlanmasını ihale ve benzeri yöntemlerle özel sektöre bırakmıştır. Bu yönelim bir anlamda refah devletinin çözümlüğünün kenttsel düzlemdeki yansımasıdır. Benzer biçimde yerel devlet özellikle çalışan kesimlere yönelik kira ve işsizlik yardımı gibi uygulamalardan da dereceli olarak uzaklaşmıştır. Kent mekanına ilişkin düzenlemelerde de giderek gevşektirilmiş, planlama kurumları güçlerini önemli ölçüde yitirmiştir.

Birlikte tüketim kentleri özgün kılan faktör olmaktan çıkarken, kentler ekonomik gelişmenin odakları haline gelmektedir. Sermayenin hareketliliği ve ulus devletlerin bu alanlarda daha az müdahaleci hale gelmeleri, yerel girişimcilerin liderliğinde, yerel birimlerin kendisini aktive etmeye başlamış, yerel birimler uluslararası mekansal işbölümünde kendilerine daha iyi bir konum elde etmeye yönelik olarak birbirleriyle yarışmaya itilmiş, dünya kentleri hiyerarşisi olarak adlandırılan yapılanma içinde kentler kendilerine olabildiğince avantajlı bir yer elde etmeye yönelik olarak stratejiler izlemeye başlamışlardır. Bu yeni oluşum içinde yerel devlet ekonomik büyümeye yönelik koalisyonların oluşturulmasına ve stratejilerin belirlenmesine yönelik yerel düzeyde oluşan, bu yeni eğilimin merkezinde yer almaktadırlar. Diğer bir anlatımla, gelişmiş ülkelerde yerel yönetimler emeğin yeniden üretiminde üstlendikleri rolleri ikinci plana iterken, sermayenin desteklenmesine yönelik bir müdahale anlayışına yönelmişlerdir.

Gelişmiş
ülkelerde
yerel
yönetimler
emeğin yeniden
üretiminde
üstlendikleri
rolleri ikinci
plana iterken,
sermayenin
desteklenmesine
yönelik bir
müdahale
anlayışına
yönelmişlerdir.

16 Kentlerin sermaye birikimi açısından önemli hale gelişi ve bu sürece eşlik eder, neo-liberal söylemlerle eklemelenişinde ise bu tür koalisyonlar geçmiştekinden çok daha yoğun biçimde kenti rant elde etmenin meşru aracı olarak kullanılmaya başlamışlardır.

Gelişmiş ülke kentleri için özetlediğimiz bu eğilimler büyük ölçüde az gelişmiş ülke kentleri içinde geçerlidir. Devletin, merkezi ve yerel yönetim düzeylerinde, birlikte tüketim alanından özelleştirme ve benzeri politikalarla çekilirken, yine gelişmiş ülkelerdekine benzer biçimde, sermaye merkezli politikalara yöneldiği gözlenmektedir. Sermaye birikim süreçlerini uzun süre belirleyen gelişmeci ideoloji ve stratejilerin sona ermesi, daha önce birinci çevrime yönlendirilen kaynakların ikinci çevrimlere aktarılmasına da olanak sağlamıştır. Kamu sektörünün elinde biriken kaynaklar özellikle daha önceki dönemde ihmal edilmiş bulunan kentsel altyapısının iyileştirilmesine yönelik yatırımlara yönlendirilmiştir.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu ülkelerde yaşanan dönüşüm kendi içsel dinamiklerinden çok, Dünya Bankası ve benzeri uluslararası kuruluşların dayatmalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de, ortaya çıkan çelişkiler gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında çok daha derindir. Hali hazırda yetersiz olan birlikte tüketimin daha da geri plana itilmesi, bu ülkelerde özellikle bu tür hizmetlerden yararlanan kent yoksullarının durumunu daha da kötüleştirmiştir (Roberts 1995). Sermayeye yönelik kentsel politikalar ise, endüstriyel büyümeyi hedefleyen sermayenin sınırlılığı nedeniyle batıdaki benzer bir yerel yarışmacılık yerine zaten mevcut olan rant merkezli bir kentsel gelişme anlayışını güçlendirmiştir.

Yerel devlet sermayeyi desteklemeye yönelik politikalara yönelirken, kent yönetimi anlayışı da önemli bir değişime uğramaktadır. Mevcut yazın bu değişimi yönetimden yönetişime geçiş olarak adlandırmaktadır (Harvey 1989). Bu değişimin gerisinde kent yönetiminin artık devletin ötesinde bir boyut kazandığı vurgusu vardır. Devlet merkezli birikim stratejilerinin geçerliliğini yitirmesinin, sermaye ve yerel toplulukları içeren biçimde, çok aktörlü bir yönetim yapısına yol açtığı öne sürülmektedir. Bu anlayışa göre, kentlerin kendilerini pazarlamaları geniş katılımlı bir yönetsel yapı ve süreci de gerektirmektedir. Geçmişte olduğu gibi devlet kurumlarının bu tür bir sorumluluğu tek başlarına yerine getirmeleri mümkün değildir. Yerel aktörlerin desteğini almayan bir yönetim anlayışı-

nın kenti temsil edebilmesi mümkün görülmemektedir. Bu tür bir yönelimin yerel devlet açısından en önemli sonucu, yönetim olgusunun kurumsal yapısının geçmişteki belirgin çizgilerle tanımlanmışlığını yitirmesidir. Kamu ile özel arasındaki ayrışmanın büyük ölçüde çöktüğü bir dönemde, yönetimin kurumsal yapısı da belirginliğini yitirmekte, kurumsal sınırları daha az belirgin yönetişim yapıları ortaya çıkmaktadır. Böylece kent yönetimi bir yandan daha geniş bir içerik kazanıp, devlet örgütlenmesinin dışına taşarken, bir yandan da enformel ve esnek bir yapı kazanmaktadır.

Kuşkusuz bu tür bir yeni yapılanma geçmiştekenden oldukça farklı bir yönetim felsefesini temsil etmektedir. Kuramsal düzeyde varsayılan devlet, kapitalist girişimciler ve yerel topluluklar etrafında oluşan bir ittifak ve bu temelde oluşacak bir çoğulculuktur. Ancak yönetişim örneklerinin bir çoğunda ortaya çıkan durum bu varsayımın gerçekçi olmadığı yönündedir. Kamu-özel işbirliği kavramının varsaydığı güç birliği devlet ve girişimciler arasında yaygın biçimde gerçekleşmektedir. Bir çok durumda yerel toplulukların bu tür koalisyonlar içinde temsil edilmesi ya gerçekleşmemekte ya da sembolik düzeyde kalmaktadır (Lovering 2000).

Bu çerçevede temsiliyet kanalları ve biçimleri hızlı bir değişime uğramaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, yerel yönetişim yapıları daha çok örgütlü çıkarların temsiliyetine duyarlı bir kurguya sahiptir. İşveren dernekleri ve odaları ve benzeri türden örgütlenmeler çoğu durumda yönetişim yapılarının meşru üyeleri haline gelmektedir. Aynı tür bir temsiliyet biçimi yerel topluluklar içinde geçerlidir. Yönetişim yapılarına çoğunlukla örgütlü gruplar ulaşabilmektedirler. Diğer bir anlatımla, yeni yapılanma bireysel bir katılımdan çok, yerel düzeyde korporatist bir temsiliyet yapısını öngörmektedir. Bu tür bir oluşumun en çarpıcı olumsuz özelliği örgütsüz grupları tamamiyle dışlayıcı olmasıdır.

Yerel yönetim yapılarındaki ve temsiliyet kanallarındaki değişim az gelişmiş ülkelerin kentleri dikkate alındığında daha az çarpıcıdır. Çünkü, yukarıda da değindiğimiz gibi, bu ülkelerde kentsel süreçlerin belir-

Yerel devlet sermayeyi desteklemeye yönelik politikalara yönelirken, kent yönetimi anlayışı da önemli bir değişime uğramaktadır.

lenmesinde yerel topluluklar büyük ölçüde kendi sorunlarını çözerken, kurumsal olarak tanımlanmamış olsa da yönetim yapılarının bir parçası haline çok önceden gelmişlerdi. Bu nedenle, günümüzde gelişmiş ülkelerde yaygın hale gelen yönetim anlayışı ve modellerinin prototipleri çok daha önce az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmıştı. (Yerel) devletin etrafında gelişen patronaj ilişkileri ve bu çerçevede yerel toplulukları saran siyasal ağlar, ne derece demokratik oldukları tartışmalı olsa da, kamu-özel işbirliğinin ve de yerel toplulukların katılımının özgün bir ifadesi olmuştur.

Bununla birlikte yeni yapılanmanın bu ülkelerdeki katılım kanalları açısından daha olumlu bir durum yarattığını söyleyebilmek zordur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, kentsel süreçlere katılım bu ülkelerde çoğulcu bir nitelikten çok patronaj ilişkilerine dayanmaktadır. Yeni eğilimler ise bu durumu ortadan kaldırmak ya da zayıflatmaktan çok daha dinamik bir hale getirmiş, söz konusu ağlara yeni ve daha güçlü aktörlerin eklenmesine yol açmıştır. Daha da önemlisi, yönetim anlayışı bu tür yapılanmalara meşruiyet kazandırmaya başlamıştır¹⁷.

Özetlemek gerekirse, 1980 sonrası dönem hem gelişmiş ülkelerde hem de az gelişmiş ülkelerde, kentlerin hızlı dönüşümüne şahit olmuştur. Bu dönüşümün en önemli özelliği emeğin yeniden üretiminin önceliğini yitirmesi, buna karşın sermayenin desteklenmesine yönelik politikaların ön plana çıkması olmuştur. Bu süreç içinde kentlerin yönetimi de sınırları belli olan yerel devletin sorumluluğunun dışına taşarak, sermayenin de içinde aktif biçimde yer aldığı koalisyonların sorumluluğuna girmeye başlamıştır (Şengül 2000a). Bununla birlikte, tersi yöndeki bir söylemin varlığına karşın, kentlerde yerel toplulukların temsiliyeti sınırlı kalmış, bunun gerçekleştiği durumda ise, katılımın çerçevesi, daha yaşanılır kentler yaratmaktan çok, daha fazla rant elde etme kayıplarını tarafından belirlenmiştir.

III. Sonuç

Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, bu çalışmada yerel devlet-kent ilişkisi çerçevesinde iki boyutlu bir değerlendirme yapmayı amaçladık. Birinci bölümde kapitalist

kentin, daha makro süreçlerden koparmadan, belli özgünlüklerinden söz edilebileceğini ve aynı nedenle de, yerel devletin devlet aygıtı içinde özgün bir yerinin olduğunu göstermeyi hedefledik. Ancak konuya ilişkin belli soyut değerlendirmelerin mümkün ve gerekli olmasına rağmen, devletin kent mekanı ile ilişkisinin belli bir tarihsellik ve ampirik olarak açık uçluluk içerdiğini de vurguladık.

Bu değerlendirmeye paralel olarak, ikinci bölümde, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme ilişkin olarak devlet-kent ilişkisini iki temel döneme ayırarak gözden geçirdik. 1970'li yılların sonuna kadar süren birinci dönemde kent devlet ilişkisini merkezinde emek gücünün yeniden üretimi sorunu varken, 1980 sonrasında, değişen siyasal dengeler sonucunda, sermayenin yeniden üretiminin bu süreçte öncelik kazandığını gösterdik.

Tarihsel olarak bakıldığında, kente ilişkin iki temel projenin var olduğu görülmektedir (Lefevbre 1991, Logan and Molotch 1987). Birinci proje kentleri yaşam mekanı ve kullanım değeri olarak gören bir anlayış tarafından çerçevelenmektedir. İkinci anlayış ise, kentleri değişim değeri ve rant elde etme aracı olarak görmektedir.

Kapitalist kent doğası gereği ikinci anlayışın birinci anlayış üzerindeki üstünlüğünü varsaymaktadır. Ancak bu üstünlük hiçbir zaman tam değildir. Kenti bir yaşam mekanı olarak görenlerin verdikleri mücadeleler her dönemde değişim değeri temelli bakışa önemli sınırlamalar getirmiş, dik-kate değer kazanımlar elde etmiştir (Şengül 2000c). Ancak son yirmi yılın bir değerlendirmesi yapıldığında, gerek gelişmiş ülkelerde gerekse de az gelişmiş ülkelerde, kenti bir yaşam mekanı ve kullanım değeri olarak gören anlayışın önemli mevziler yitirdiği gözlemlenmektedir. Ancak neo-liberal politikalar sonucunda ortaya çıkan kentlerin yarattığı sorun ve toplumsal çelişkilerin de saklanamaz hale geldiği açıktır. Bu tür bir çelişkinin varlığı, kentleri kullanım değeri etrafında gören kesimlere yeni projelerle ortaya çıkabilme fırsatlar sunmaktadır.

Bu mücadelelere ilişkin olarak yerel devletin nerede durduğu konusuna kısaca

değinerak bitirmek yerinde olacaktır. Devlet konusunda yaptığımız tartışma devletin siyasal güç ilişkilerinin bir ifadesi olduğunu bir kez daha vurguladı. Tam da bu nedenle, devleti yeknesak bir aygıt, yerel devleti de merkezi yönetimin basit bir uzantı olarak görmek yanlıştır. Bu niteliği yanında, yerel devletin yerel baskılara açık bir niteliği de vardır. Diğer bir anlatımla, belli sınırlar içinde de olsa, yerel devlet kenti kullanım değeri etrafında görenlerin baskılarına açık bir nitelik arz etmektedir. Bu yüzden, yerel devlet, kentleri yaşanılır kılmaya yönelik projelerin mücadele stratejisinin tek odağı olmasa bile, önemli hedeflerinden birisi olmak durumundadır. Ancak, yukarıda yaptığımız değerlendirmenin bir başka bulgusu da, kentlerin dolayısıyla da yerel devletin, daha makro ölçekte gerçekleşen süreçlerden özerkliğinin sınırlarının olduğudur. Bu nedenle, kullanım değerini temel alan bir projenin sadece yerel ölçekte bir proje olarak kalmaması da başarısının ön koşuludur.

Kaynakça

- Alford, R. ve Friedland, R. (1985): *Powers of Theory: Capitalism, the State and Democracy*. Cambridge: CUP.
- Castells, M. (1977) *Urban Question*. Londra: Arnold
- Cochrane, A. (1993) *Whatever Happened to Local Government*. Buckingham: Open University Press.
- Cockburn, C. (1977) *Local State*. Pluto: Londra
- Dahl, R. A. (1961) *Who Governs?* New Haven: Yale University Press
- Duncan, S. ve diğerleri (1988) 'Policy Variation in Local State: Uneven Development and Local Social Relations', *International Journal of Urban and Regional Research*, V.12, 107-28.
- Duncan, S. ve Goodwin, M (1989) *The Local State and Uneven Development*. Polity: Oxford
- Dunleavy, P. ve O'Leary, B. (1987) *Theories of the State*. Mcmillan: Londra
- Giddens, A. (1994) *Between Left and Right*. Cambridge: Polity
- Harvey, D. (1973) *Social Justice and the City*. Londra: Arnold
- Harvey, D. (1985) *Urbanisation of Capital*. Baltimore: John Hopkins University Press
- Harvey, D. (1989) 'From Managerialism to Urban Entrepreneurialism: the transformation of urban governance'. *Geografisker Annaler* 71B, 3-17
- Harvey, D. (1996) *Justice, Nature and Geography of Difference*. Oxford: Blackwell
- Jonas, H. I. J. and Wilson, D. (1999) *The Urban Growth Machines*. Albany: New York University Press.
- Lefebvre, H. (1991): *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Logan, J. ve Molotch, H. L. (1987): *Urban Fortunes: The Political Economy of the Place*. Kaliforniya: California University Press.
- Mayer, M. (1994) 'Post-Fordist City Politics', A. Amin (der.) *Post-Fordism: A Reader*. Oxford: Blackwell, içinde.
- Pahl, R. (1975) *Whose City?* Londra: Penguin.
- Pickvance, C. (1995) 'Where Have Urban Movements Gone?', C. Hadjimichalis (der.) *Europe at the Margins*. Londra: Wiley
- Foulantzas, N. (1978) *State, Power, Socialism*. Londra:Verso.
- Roberts, B. (1995) *The Making of Citizens: cities of peasants revisited*. Londra: Arnold.
- Sassen, S. (1991) *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press: Princeton NJ.
- Saunders, P. (1979) *Urban Politics: A Sociological Interpretation*. Hutchinson: Londra
- Saunders, P. (1986) *Social Theory and the Urban Question*, Hutchinson: London.
- Saunders, P. (1990) *A Nation of Home Owners*. Londra: Unwin Hyman.
- Savage, M. ve Warde A. (1993) *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*, Macmillan: Londra.
- Storker, G. (2000) *The New Politics of British Local Government*. Londra: Macmillan.
- Şengül, H. T. (1999) 'Türkiye'de Yerel Yönetimler: Deneyim ve Söylemin Dönüşümü', *İktisat Dergisi*, sayı 388
- Şengül, H. T. (2000a) 'Siyaset ve Mekansal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi'. A. Tonak (der) *Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik ve İşçi Sınıfı*. Ankara: İmge Yayınları
- Şengül, H. T. (2000b) 'Yerel Yönetimden Yönetişime' Çağdaş Yerel Yönetimler, Mart 2000
- Şengül, H. T. (2000c) 'Radikal Kent Kuramlarına İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme: Alternatif Bir Yaklaşım Doğru', *Amme İdaresi Dergisi*, V. 20, n.2
- Tekeli, İ. (1994) 'The patron-client relationship, land-rent economy and the experience of "urbanisation without citizens"', S. J. Neary et.al. (eds) *The Urban Experience*, London: E and Fn Spons içinde.
- Tekeli, İ. (1996b) 'Bir Demokrasi Projesi Olarak Yerel Habitatlar', *Ada, Kentliyim*, 8

Türkiye'de Kentsel-Metropoliten Alanların Biçimlenmesinde Devletin Rolü

Giriş:

1950'lerle birlikte hız kazanan kırdan kente göç sürecinde göç alan kentlerin geçirdiği dönüşüm ve çevrelerine doğru yayılarak yeniden biçimlenmeleri analiz edilmeye çalışılırken değişkenlerden bazılarında aşırı vurgu yapılırken bazıları ihmal edilmiştir. Örneğin bugünkü anlamda kentlerin varlığını ve biçimsel-yapısal özelliklerini kapitalist üretim ilişkileri ve sermaye birikim süreciyle bağlantılandırarak açıklayan yaklaşımlar genel-evrensel teorik çerçeveler kurmaktadır. (1)

Bu ve bunun gibi kurulmuş evrensel teoriler elbette yüksek bir genelleme kapasitesine sahiptirler. Ancak bu teoriler yerel olanın tarihsel farklılıklarını analizlerine katılabilecek kadar çok değişkenle kurulmadıkları için, kapitalizm altında ortaya çıkan kentsel biçim-yapılaşma farklılıklarını açıklamakta zorlanmaktadır. Bu anlamda gerek kentsel gelişme teorileri gerekse rant teorileri Türkiye'de bugün var olan kentsel yapıların bazı parçalarını açıklayabilmektedirler.

Oysa kentsel dönüşüm, dönüşen nesnenin tarihsel özellikleri ile dönüştürücü etkinin niteliği arasındaki bir dizi bağlantı ile gerçekleşmekte ve kendine has yerleşim örüntüleri yaratmaktadır. Bu bağlantılar çözümlenebildiği oranda kentsel yapıların betimlenebilme şansı yükselmektedir. Olguların açıklanmasını, bir mozayığın parçalarının tamamlanarak resmin tamamının anlaşılması olarak görürsek, çözümleyebildiğimiz her bağlantı, bazı parçaları açıklanmış olan mozayiğe eksik bir parçanın ilavesine katkıda bulunacak ve resmi biraz daha netleştirecektir.

Böyle bir yöntemsel çerçeveden yola çıkarak kaleme alınan bu yazıda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren devletin, kentlerin ve metropoliten alanların biçimlenişindeki rolü çeşitli politik dönemler esas alınarak analiz edilmeye

çalışılacaktır. Bunu yaparken asıl çaba, dönüşen kentlerde tarihsel mülkiyet yapısı ile devletin müdahalesi ya da müdahalesizliği (aslında tam da bir müdahale olarak) arasındaki bağlantıyı çözümlenmeye çalışmaktır.

Bu bağlantı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren üç ayrı politik dönem için ayrı ayrı ele alınacaktır. Bu dönemlerin birincisi toplumsal değişimin yavaş ancak kurumsal değişimin hızlı olduğu 1920'lerden 1950'lere kadar olan dönemdir. Bu kuruluş dönemi olarak adlandırılacaktır. İkinci dönem Türkiye'de hızlı bir kırdan kente göçün yaşandığı 1950'lerden 1980'lere kadar olan dönemdir. Bu toplumsal değişim dönemi olarak adlandırılacaktır. Üçüncü dönem ise 1980'lerden itibaren kentsel alanların açıkça ve dolaysız olarak sermaye birikim aracı olarak görüldüğü ve sunulduğu dönemdir. Biz bu yazıda sonuncu dönemi kapitalist kentin yerleşme dönemi olarak adlandıracağız.

Kuruluş Dönemi: Topraklardaki Mülkiyet Devirlerinin Sağladığı Olanaklar

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve hilafetin kaldırılmasıyla birlikte genç Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Hazinesi, Osmanlı'da miri olarak adlandırılan devlete ait ekilebilir arazilerin yanında Emlak Metruke ve Tasfiye Kanunlarıyla, Türk-Rum ahalinin mübadelesiyle ve Osmanlı'da Padişahlık yapmış kişilerin tapulu taşınmazlarının millileştirilmesi ile geniş bir arazi stokuna sahip olmuştur. (2)(Tablo1))

Bu topraklardan miri arazi, çift-hane adı verilen köylü ailesinin işlettiği tarım topraklarından oluşmasına karşın, tasfiye ve mübadele yolu ile hazineye devrolan topraklar genellikle gayri müslüm azınlığa ait ve çoğunluğu feodal dönemin büyük kentlerinin çevrelerinde toplanmış olan geniş arazilerdi. Bunların arasında büyüklüğü 5000-7000 dönüm arasında değişen ge-

Hatice Kurtuluş*

Kentsel dönüşüm, dönüşen nesnenin tarihsel özellikleri ile dönüştürücü etkinin niteliği arasındaki bir dizi bağlantı ile gerçekleşmekte ve kendine has yerleşim örüntüleri yaratmaktadır.

* M.Ü., İİBF
İktisat Bölümü
Araştırma Görevlisi

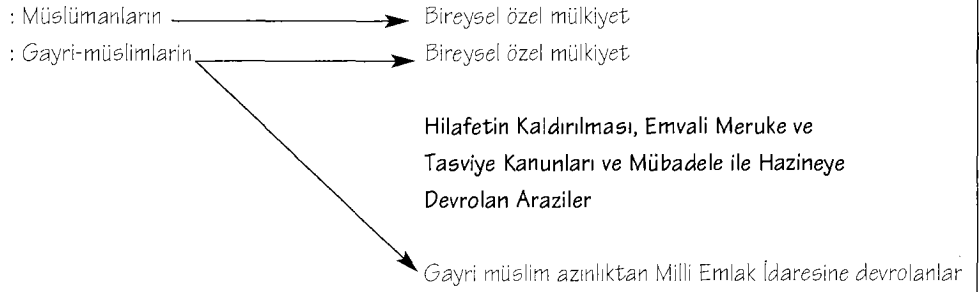
Tablo1. Osmanlı'da Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Özel Mülkiyet Hakkı Devirleri

1858 Arazi Kanunnamesinde
Özel Mülkiyetin Dağılımı

1920'lerin Geçiş Döneminde Topraktaki
Özel Mülkiyetin Yeniden Dağılımı

Türk Medeni Kanunu ile Özel Mülkiyetin Dağılımı

Özel mülk araziler

Padişahların özel mülkleri

Hassa Hazinesinin mülkleri

→ Türkiye Cumhuriyeti Hazinesine devrolanlar

Osmanlı Düzeninde Miri Arazinin Dağılımı 1920'lerin Geçiş Döneminde Miri Arazinin Dağılımı

Geniş Miri Arazinin Kontrolü

Yerel Bey

(Mütesellim)

→ Türkiye Cumhuriyeti Hazinesine devir

→ Yerel Eşrafın özel mülkü

Timar sahibi

→ Türkiye Cumhuriyeti Hazinesine devir

Miri Arazinin İşletilmesi

Çift-Hane

→ Küçük köylü mülkiyeti

Osmanlı Düzeninde Vakıf Arazilerinin
Dağılımı

1920'lerin Geçiş Dönemine Vakıf Arazilerinin Dağılımı

Padişah vakıflarına ait topraklar

Kamu hizmeti için kurulmuş vakıf toprakları

→ Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kontrolüne geçen kamu hizmeti vakıf arazileri

Gayri müslim azınlık vakıfları

→ Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kontrolüne geçen Gayrimüslim vakıf arazileri

→ Terkedilmişlik ve bakımsızlık nedeniyle devir ya da satış yoluyla Müslüman kişilerin mülkiyetine geçen vakıf arazileri

Müslüman vakıfları

→ Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kontrolüne geçen Müslüman vakıf arazileri

niş çiftlik arazileri de bulunmaktaydı..(3)

Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti Medeni Kanununun şekillendirdiği özel mülkiyet hakkı Osmanlı'da 1856 Arazi Kanunnamesinde tanımlanan özel mülkiyet hakkının devrini de olanaklı kılmıştır. 19 yüzyılda özellikle büyük kentlerin çevrelerinde yaygınlaşan özel mülk arazilerin büyük bölümü (daha çok müslüman asker bürokrat elit ve yerel eşrafa ait geniş çiftlik alanları) yeni medeni kanun ile özel mülk statülerini korumuşlardır. Osmanlı'da vakıflara ait olan araziler ise Vakıflar Genel İdaresinin kontrolüne geçmiştir. Osmanlı'da gerek padişah vakıflarına ait gerekse özel kişilerin mallarını vakfetmesiyle oluşan büyük vakıf arazileri bulunmaktadır (4). Bu vakıf arazilerinden bir kısmı yine Osmanlı'nın önemli kentlerinin içinde ve çevresinde bulunmaktadır.

Bu devirlerle birlikte 1920'lerin ortalarında kentleri çevreleyen kırsal topraklardaki mülkiyeti örüntüsü kabaca şöyle görünmektedir: Devlet hazinesine devrolmuş araziler, özel mülk statüsündeki büyüklü küçük çiftlikler, vakıf arazileri ve küçük köylünün geçimlik üretimini sürdürdüğü 10-150 dönüm büyüklüğünde tarlalar. Bu mülkiyet biçimleri ile bunların üzerinde devletin tasarrufu, müdahalesi ve müdahalesizliği sözü edilen dönemlerin herbirinde farklı yerleşme biçimlerine kaynaklık edecektir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de kurumsal yapılarda yoğun bir modernizasyon hareketi görülmesine karşın bu dönüşüm toplumsal yapıya bu hızla yansımamaktadır. Bu nedenle bu yıllarda kentlerde meydana gelen dönüşümler yapısal olmaktan çok biçimseldir. Bu biçimsel dönüşümü özellikle iki kentte izlemek mümkündür. Ankara'da, orta büyüklükte bir feodal şehirden yeni ulus-devlet için modern bir başkent yaratılmakta ve bürokrasiden dolayı kentin aldığı nüfus için gerekli konut ve resmi yapılar modern bir planlama çerçevesinde inşa edilmek istenmektedir. İstanbul'da ise savaş sonrası finans ve ticari faaliyetteki gerileme ve bürokrasinin boşalmasından dolayı önemli bir nüfus kaybı yaşanmasına rağmen 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan modern planlama eylemi yavaş da olsa sürmekte ve kent,

otomobil ulaşımına da uygun planlanmaktadır (6).

Bu yıllarda ülkede iç göçlerden kaynaklanan önemli bir nüfus hareketi yoktur. Mübadele ile gelen nüfusun yerleştirilmesi ise hazinenin elinde biriken topraklar sayesinde önemli bir arazi arzı sorunu yaratmamaktadır. Ankara dışındaki kentlerde nüfus ve büyüme baskısı olmadığı için kentlerin çeperlerindeki arazilerde herhangi bir arazi kullanım değişikliği baskısı da yoktur.

Böylece, önemli bir arazi talebi ile karşı karşıya olmayan devlet elinde biriken arazileri geleceğe yönelik olarak planlamak yerine çeşitli biçimlerde elinden çıkarmıştır. Bunlar çoğunlukla savaş sırasında ülkeyi terkeden ya da vatana ihanetten suçlanan gayri müslim azınlığa ait terkedilmiş topraklardır. Bu toprakların değerlendirilmesi ve kontrolü için oluşturulan Milli Emlak İdaresinin elindeki toprakların büyük kısmını tahsis ya da satış yoluyla hızla elden çıkarmıştır (7). Diğer yandan daha çok memura ucuz konut üretimini sağlamak için kurulmuş olan Emlak Kredi Bankasına devrolan arazilerin de çok küçük bir kısmı bu amaca hizmet edecek şekilde tasarruf edilirken, büyük kısmı da yine satış yolu ile elden çıkarılmıştır.

Oysa elinde böyle bir arazi stoku bulundurmak, devlete, planlama için bulunmaz bir olanak sağlamaktaydı. Devletin bu yıllarda bu olanağı kullanmamış olması, Ankara'nın imarı sırasında başlayan ve 1950'lerden sonra yeni boyutlar kazanarak artan toprak spekülasyonu, arazi işgalleri ve kaçak yapılaşma için fırsat oluşturan önemli değişkenlerden biridir.

İlk bakışta, bu dönemde, devletin elindeki topraklar üzerinde açık bir politikası yokmuş gibi görünmektedir. Bu dönemi inceleyen araştırmacılar devletin daha çok elindeki toprakların miktarı, niteliği ve yerleri hakkında bile yeterince bilgi sahibi olmadığından dolayı bu toprakların değerlendirilememiş ve elden çıkarılmış olduklarından söz ederler.

Oysa Milli Emlak İdaresi tebliğleri, Emlak Bankası Tarihi araştırması, dönemin meclis görüşme tutanakları ve dönemle ilgili anılara bakıldığında, devletin aslında

Cumhuriyetin
ilk yıllarında
Türkiye'de
kurumsal
yapılarda
yoğun bir
modernizasyon
hareketi
görülmesine
karşın bu
dönüşüm
toplumsal
yapıya bu
hızla yansımamaktadır.

sahip olduğu topraklar üzerinde bilgisiz ve ihmalkar olmaktan çok, kapalı bir politika izlediği görülmektedir. Bunun, genç cumhuriyetin bürokratlarının, bağımsızlık savaşında emeği geçmiş eşrafın ve ilk mecliste ve sonrakilerde yer alan toprak sahibi milletvekillerinin toprak sahibi olmalarına veya topraklarını genişletmelerine olanak sağlayan bir politika olduğunu söylemek mümkündür.

Bu kısa yazı çerçevesinde bu politikayı birkaç örnekle açıklamak mümkündür:

1. Milli Emlak İdaresinin 1922-1924 yıllarına ait tebliğleri arasında tasfiye ve emvali metruke kanunlarıyla milli emlak idaresine geçen gayrimenkullerin (çoğunluğu arazi olmak üzere) satışına ilişkin çok sayıda tebliğ bulunmaktadır (10).

2. Emlak Bankasının Tarihi araştırmasında bankanın çeşitli zamanlarda satışa çıkardığı arazilerin alıcı bulamadığı ve arsa fiyatlarının düşürülerek tekrar satışa sunulduğuna dair belgeler ortaya çıkmıştır. (11).

3. 13 Aralık 1924 günü TBMM'ne sunulan "Kuruluş Kararlaştırılan Yeni Kent İçin Gerekli Olan Topraklarla, Bataklik Toprakların Şehremanetine Kamulaştırılması Hakkında Kanun Tasarısı" üzerine yapılan tartışmalarda Ankara'nın başkent olarak imarı sırasında arazilerde meydana gelen değer artışı ve bu artışa el koymaya çalışan spekülâtörler konusu ele alınmıştır. Tasarıda kamulaştırma gerekçesi olarak şöyle denmektedir: "Medeni hiçbir ülkede, toplumsal ve doğal nedenlerden ötürü topraklarda görülen olağanüstü değer artışı genellikle mülk sahiplerine bırakılmaz. Bu doğrudan doğruya belediyelerin ya da toplumun olur. Birçok hükümetlerde bu gibi ayrıcalıklı topraklara alışılmanın 8-10 katı vergi kesilmekte, ya da sözkonusu topraklar, sonradan yüksek fiyatlara satılmak, ya da uzun süreyle kiraya verilmek üzere belediyeler tarafından kamulaştırılmaktadır. Başlangıçta gerekli olan değer ilgilie ödendiğinden haksızlığa uğrayan da yoktur. Toplumun ortak çabalarından doğan ayrıcalıklı değerlere toplumun sahip olmasını yasalar, ahlak kuralları ve kamu oyu doğru bulur." (12). Bu gerekçeden anlaşılacağı gibi, aslında genç hükümet Ankara'da varolan top-

rak spekülasyonunun farkındadır ve kentin imarı için, topraklardaki spekülâtif değer artışlarını değil, tapudaki arsa bedelini esas almayı önermektedir. Ancak tasarı meclisten bu şekilde geçememiştir. Tasarının ilgili maddesi kamulaştırılacak alanların dörtte birinin sahiplerine bırakılması koşuluyla kabul edilmiştir (a.g.e.).

4. Falih Rifki Atay'ın cumhuriyetin kuruluş yılları ile ilgili anılarında Ankara'nın başkent olma sürecinde yaşanan topraklardaki spekülasyonu ve bürokratların Yansen Planını nasıl uygulanamaz hale getirdiklerini uzun uzun anlatmaktadır (13).

Şevket Süreyya Aydemir ise İkinci Adam adlı kitabında, kuruluş yıllarında toprak, iskan ve yerleşme işlerinin olumlu bir uygulama ve hatta yetkili bir mercii bulamadığından söz ederek bunu bir çeşit sahipsizlik olarak değerlendirmektedir (14).

1965 yılında Maliye Bakanlığı Başdanışmanı olan Sinan Erdemgil ise kuruluş yılları için şunları söylemektedir: "Bu intikaller (devirler) memleketin gelecekteki çeşitli ihtiyaçları düşünülerek idare edilse idi, bu gün 5 Yıllık Kalkınma Planının öngördüğü işler için gerekli arazi ve arsalar elde bulundurulabilirdi. Halbuki göçmenlerin yerleştirilmesi, topraksız çiftçinin toprak sahibi edilmesi, şehir ve kasabaların imarı gibi konularda devletin, o tarihte tayin ve tesbit edilmiş, değil uzun vadeli, kısa vadeli bir politikası bile bulunmamaktaydı. Bunun bir sonucu olarak, çoğu hazineye bedelsiz olarak intikal eden mallar plansız, programsız ve gaysiz olarak elden çıkarılmıştır." (15).

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi bütün bu süreçte devletin masumca, farkında olmadan bu arazileri elden çıkardığını ve kentlerdeki spekülâtif arazi alışverişini gözden kaçırdığını düşünmek fazla iyi niyetlidir. Devlet bu dönemde elindeki arazileri kısa vadeli nakit para girişi için elden çıkarmakta, arazi spekülasyonuna da bir çeşit zenginlik yaratma fırsatı olmasından dolayı göz yummaktadır. Böylece kamu elinde toplanmış olan bu mülkiyet dışı toprakların büyükçe bir kısmı, devlet eliyle, kamu yararı ve gelecek tasavvuru olmadan, kapalı bir politikayla özel mülkiyete transfer olmuştur.

Kamu elinde toplanmış olan bu mülkiyet dışı toprakların büyükçe bir kısmı, devlet eliyle, kamu yararı ve gelecek tasavvuru olmadan, kapalı bir politikayla özel mülkiyete transfer olmuştur.

Toplumsal Değişme Dönemi: Göç ve Arazi Talebi

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1940'ların sonlarına kadar önemli bir göç hareketi olmaması arazi talebinin de belli bir seviyede kalmasını sağlıyordu. Bu nedenle de kuruluş yıllarında, toprakta-ki spekülatif hareketlilik Ankara dışındaki kentlerde yaygın olarak ortaya çıkmış değildi. II.Dünya savaşı yıllarında İstanbul'un Avrupa yakasında bir hareketlilik görülmele birlikte, bu daha çok Alman işgali korkusuyla topraklarını değerinin altında satarak Anadolu yakasına taşınanlardan kaynaklanmaktadır.

1950'li yıllarla birlikte Türkiye'nin yaşama başladığı yoğun göç hareketi kentlerde önemli bir arazi talebini ortaya çıkarmıştır. Türkiye'de göçü başlatan sahici dinamik ise kentlerde oluşmuş sanayi ve onun emek ihtiyacı değil, kırsal yapıdaki çözülmüzdür. II.Dünya Savaşı sonrasında dünyada oluşan yeni işbölümüne uygun olarak Türkiye'ye yapılan yardım kapsamında tarımın makineleşmesi, zaten giderek küçülen toprakları işleten küçük köylü ailesinin topraktan kopmasına neden olmuştur.

Oysa 1950'lerin başlarında kentler, göçler ve doğal artışla sahip oldukları nüfusu istihdam edebilecek sanayi kuruluşu sayısına ve bu nüfusu barındırabilecek konut stokuna sahip değildiler. Bu nedenle, bu yıllarda ortaya çıkan arazi talebinin niteliği ve bunun karşılanma biçiminde devletin oynadığı rol kentlerin biçimlenmesi üzerinde belirleyici olmaktadır.

Bu dönemde ortaya çıkan arazi talebine uygun kentşel arsa üretimi ise yerel-merkezi siyasi otorite eliyle üretilemediği için farklı nitelikteki arazi talebinin yarattığı üç tür konut va arazi arzı gerçekleşmiştir. Burada üç tip konut-arsa talebi ve buna uygun olarak ortaya çıkan üç tip arazi arzı görülmektedir.

1.Göçün ilk yıllarında kente göçenler barınma sorunlarını, kentin eski yerleşim alanlarının yakın çevresinde bulunan ve üzerlerinde bir faaliyet olmadığı gibi kentşel altyapı hizmetlerinin de ulaşmamış olduğu boş hazine ve vakıf arazilerini işgal ederek yaptıkları gecekondular yoluyla çözmüşlerdir.

Burada ortaya çıkan fiili durumu mümkün kılan olumsuzluk hazine topraklarının varlığıdır. Buradaki olumsuzluk devlet için de bir avantaj oluşturmaktadır. Göçün erken yıllarında, bir yandan, kentlerdeki yoğun nüfus artışına uygun alt yapı kentşel arazi üretmenin maliyetinin yüksekliği, diğer yandan boş hazine arazilerinden gelen herhangi bir gelir ya da kayda değer bir değer artışının olmaması, devletin işgal yoluyla yerleşime müdahale etmemesinin başlıca nedenleridir.

Buradaki arazi talebi ile örtüşen mülksüz hazine toprakların yarattığı olumsuzluk, devleti kısa vadede önemli bir mali-vidani yükten kurtardığı gibi, yarattığı hendine has özel mülkiyet hakkı (gecekondu mülkiyeti) sayesinde de uzun vadede de toplumsal patlamaları bir ölçüde engellemiştir. Bu anlamda da, göçün özellikle ilk 10 yılında, devletin, müdahalesizliği bir politikası olarak uyguladığını söylemek mümkündür. .

Bu yıllarda siyasi otoritenin sadece oy kaygısıyla gecekondu yapımına müsaade ettiğini düşünmek buzdağının sadece yüzeyde kalan kısmını görmektir. Bunun arkasında daha etkili bir kapitalist devlet politikası olduğu açıktır. Bu politikanın iki yüzü bulunmaktadır. Birincisi, yukarıda sözü edildiği gibi devletin vatandaşının barınma hakkı konusunda sorumluluğunu ihtiyaç sahibine devrederek büyük bir yükten kurtulması, ikincisi ise çalıştırdığı işçinin barınma ihtiyacını karşılamak durumunda olan sermaye sahibini bu yükten kurtarmaktır. Böylece 1950'li yıllara hakim olan ilk yerleşme biçimi, zamanla kenti bir kuşak gibi saracak olan gecekondu mahalleleridir.

1960'lı yıllardan itibaren işgal yolu ile gecekondu yapma faaliyeti, biçim değiştirerek ticarileşmekte ve kentşel arazi pazarı içinde yer alan bir alış-veriş nesnesi olamaya başlamıştır (16). Göçün ilk yıllarındaki bu masum barınma biçimi, özellikle 1970'lerin sonları ve 1980'lerle birlikte yasa dışı güç örgütlerinin de devreye girdiği bir rant elde etme yoluna dönüşmüştür. Göçün ilk yıllarında devletin müdahalesizliğini, yerleşmenin maliyetini göçenlere ve topluma ödeten bir politika olarak açıklamak mümkünken, daha sonraki yıllardaki müdahalesizliğin arkasında bir yanıla çok

Türkiye'de
göçü
başlatan
sahici
dinamik ise
kentlerde
oluşmuş
sanayi ve
onun emek
ihtiyacı değil,
kırsal
yapıdaki
çözülmüzdür.

daha içiçe geçmiş çıkar ilişkileriyle devlet arasındaki bağlantılar, diğer yanıyla da kentsel arazinin bir birikim aracı olarak görülmesinin meşrulaşması yatmaktadır.

2. 1950'lerden sonra kentsel alanlarda görülen nüfus artışının yarattığı bir diğer arsa talebi ise kentli orta sınıfın barınma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Gelişen ticaret ve servis faaliyetinin kentlerin merkezi alanlarındaki bina va arsa değerlerinin artmasına neden olmaktadır. Bu alanlarda yaşayan nüfus bu değer artışlarını karşılayabilecek güçte olmadığı için kentin dışında parsellenerek satılan görece olarak ucuz arazilerde konut arayışına gitmektedir.

Böylece bir diğer arsa arzı biçimi olarak parsellasyon mekanizması karşımıza çıkmaktadır. Kentlerin çeperinde, genellikle köylünün elindeki tarlalar emlakçı ve spekülâtörler tarafından satın alınmakta ve harita mühendislerine parselletilmektedir. Daha sonra buranın imara açılması beklenmekte ve imarlı arsalar olarak parsel parsel satılmaktadır. Bu durum, kentlerin çevrelerine doğru büyüme yönü ve biçiminin belirlenmesinde belirleyici olmaktadır.

3. Bu dönemde kentteki orta sınıfın konut talebine karşılık gelişen bir diğer arz biçimi ise yap-satçı inşaatçıların ürettikleri çok katlı apartmanlardır. Burada bir yada kentlerin eski yerleşim alanlarındaki iki katlı evler, ev sahibinden belli oranda kat karşılığında alınmakta ve yerlerine çok katlı apartmanlar yapılmaktadır. 1960'ların ve 1970'lerin yaygın konut arzı biçimlerinden birini oluşturan bu mekanizma devlet tarafından da hem inşaat sektörünü canlandırması hem de giderek artan konut talebinin bir kısmını karşılaması bakımından Kat Mülkiyeti Yasası ile legal hale getirilmiştir.

1950'lerden itibaren başlayan toplumsal değişme sürecinde hızla dönüşmeye başlayan kentlerin aldıkları yeni biçim, bir yanıyla kentin sahip olduğu mülkiyet örneği ve bu mülkiyetin coğrafi dağılımı ile belli nitelikteki arsa taleplerinin çakışmasıyla oluşmuştur. Devlet burada iki alanda belirleyici olmuştur. Birincisi, bu sözü edilen çakışmanın yönlendirdiği yapılaşmayı, çeşitli yasal düzenlemeler ve imar aflarıyla

la kabul ederek, çoğunluğu kamuya ait arazilerin özel mülkiyete transferinin sağlanmasıdır. Diğer ise yine bu çakışmadan doğan rantların belli kesimlerin elinde toplanmasını sağlamasıdır.

Kapitalist Kentin Yerleşme Dönemi

1980'lerle birlikte Türkiye'de kentleşme yeni bir boyut kazanmaktadır. Bu boyut dünyada yaşanan dönüşümün de bir yansıması olmakla beraber, 1920'li yıllardan beri kentsel alanlarda meydana gelen biçimsel ve yapısal dönüşümlerin de bir sonucudur.

Dünyada 1970'lerden itibaren, uygulanan yeni ekonomi politikaları dünyanın ileri sanayileşmiş ülkelerinin kentsel-metropolitan alanlarında olduğu kadar, geç-az sanayileşmiş ülkelerinin kentsel-metropolitan alanlarında da önemli dönüşümler yaratmaya başlamıştır. Dünyanın pek çok sanayileşmiş bölgesi, kapanan fordist fabrikalar, işsizlik, kronik enflasyon ve sanayinin yersaçim değişiklikleri ile karşı karşıya kaldığı bu dönemde eski büyük sanayi kentleri büyük bir hızla şekil değiştirmeye ve dünyada belli konularda uzmanlaşan kentler ortaya çıkmaya başlamıştır (18).

Türkiye de bu yıllarda siyasi anlamda dramatik değişimler yaşanmış ve 3 yıl süren askeri yönetim 1983 yılında yeniden sivil yönetime geçmiştir. Siyasi olarak Özal dönemi olarak adlandırılan bu dönemde neo-liberal ekonomi politikaları, muhalefetin olmadığı bir ortamda tam bir serbestlik içinde uygulamaya konulmuştur. Ulusal kalkınma stratejisi açısından ithal ikameci stratejiden ihracata dayalı stratejiye geçiş olarak adlandırılan bu dönemin, kentsel alanlar, özellikle de metropolitan alanlar üzerindeki yansıması kaçınılmazdır.

Bu dönemde kentsel alanlar ve kentleşmenin kendisi bir sektör olarak algılanmış ve buna kentsel gelişme sektörü denmiştir. Kentsel yatırımlar, tam da Harvey'in kapitalist kenti anlatırken işaret ettiği gibi, sermayenin ikinci döngüsü olarak desteklenmiştir. Sanayide meta üretiminde düşen karlılık oranları, finans ve hizmet sektörleriyle birlikte kentsel gelişme sektörünün ön plana çıkarılmasına neden olmuştur. Bu sektördeki aktörlerin hareket yeteneğini artıracak düzenlemeler hızla ya-

**Ulusal
kalkınma
stratejisi
açısından
ithal ikameci
stratejiden
ihracata
dayalı
stratejiye
geçiş olarak
adlandırılan
dönemin,
kentsel
alanlar,
özellikle de
metropolitan
alanlar
üzerindeki
yansıması
kaçınılmazdır.**

sallaşmış ve yerel yönetimler özellikle imar planlamasıyla ilgili geniş yetkilerle donatılmıştır. İki başlı olarak yeniden tasarlanan metropoliten kent yönetimleri anakent belediyesi ve ilçe belediyeleri olarak ayrılmıştır.

Bu gelişmeler çerçevesinde özellikle metropoliten alanlarda büyük dönüşümler yaşanmaya başlamıştır. Kent merkezlerindeki mülkiyet, büyük şirket ve şirket gruplarının ofislerinin bulunduğu gökdelenler, çok katlı lüks alış-veriş merkezleri, lüks oteller ve lüks konutların inşaaası ile el değıştirirken, kentlerin çeperlerindeki araziler bir yandan büyük toplu konut projeleri, alışveriş merkezleri ve bazı kentsel fonksiyonların desantralizasyonu projelerine uygun olarak hızla imara açılmaya başlamıştır. Bu projeler için gerekli arazi ise, hazine arazilerinin yanında geniş özel mülk çiftliklerinin satın alınması veya kamulaştırılması yoluyla edinilmiştir.

1950'lerde kent yoksulları için bir olanak olarak ortaya çıkan gecekondulaşma hareketi ve orta sınıfların konut sahibi

yapan parselasyon ve yapsatçı inşaatçılık tamamen nitelik değıştirdiği için kent yoksulları ve orta sınıflar için bir konut sahibi olma şansı iyice azalmıştır.

1980'lere kadar kentlerin oluşumuna doğrudan müdahale etmeyerek kapalı bir politika izleyen devlet artık açık bir biçimde kentsel gelişme sektörüne destek vermekte ve hatta bu gelişmeyi engellediğini düşündüğü yasal çerçeveleri çeşitli bypass'larla aşmaktadır. Kentsel gelişme sektörünü büyük sermaye için daha da cazip hale getirmek için devletin bu dönemde sağladığı olanaklar daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak boyutlardadır.

Örneğin 1984 yılında, büyüyen kentlerdeki legal konut arzı yetersizliklerini gidererek kaçak yapılaşma ve gecekondulaşmayı engellemek için Başbakanlığa bağlı olarak Toplu Konut İdaresi kurulmuştur. İdarenin, Emlak Bankası kredileriyle gerçekleştirileceği büyük ölçekli toplu konut projeleri, büyük sermayeli inşaat şirket-

Kentsel gelişme sektörünü büyük sermaye için daha da cazip hale getirmek için devletin bu dönemde sağladığı olanaklar daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak boyutlardadır.

lerine ihale edilerek büyük bir sermaye birikim olanağı yaratırken, konutlar alt-orta sınıfların ödeyemeyeceği değerlerde fiyatlandırıldığı için kentlerdeki konut sorununu çözememiştir.

Kentlerin çeperlerindeki geniş kamu arazilerinin tahsisi ve özel mülk arazilerinin satın alınması ya da kamulaştırılması yoluyla geniş toprakların toplu konut projeleri için imara açıldığı bu dönemde kentte imarsız arazilerde, düşük maliyetli kaçak konut yapımı giderek artan bir hızla sürmüştür. Bu durum, kenttsel topraklar üzerinden elde edilen sermaye birikim olanağının iki boyutunu göstermektedir. Bir yanda, devlet eliyle gerçekleştirilen geniş çaplı toplu konut projelerinin büyük sermayeli kent yatırımcısına sağladığı birikim olanağı, diğer yanda yerel yönetimlerle patronaj ilişkisi içinde olan kesimlerin, belediyelerin imar kararları üzerinde etkili olarak sağladıkları birikim olanağı, 1980'lerden sonrasının kentlerini biçimlendirmektedir.

Sonuç Yerine

Osmanlı'da 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren özel mülk arazi sahibi olma davranışında görülen artış Türkiye Cumhuriyeti Devletiyle birlikte hızını kesmeden sürmüştür.

Kuruluş yıllarında varolan farklı tarihsel mülkiyet biçimlerinin 2000'li yıllarda neredeyse tamamının özel mülkiyete dönüşmüş olduğu görülmektedir. Bu sürecin başında beri devletin tasarrufunun da bu yönde olduğu bu yazı çerçevesinde ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Devletin bu yöndeki tasarrufu, cumhuriyetin kuruluş yıllarından bu güne karmaşıklaşan mekanizmalar aracılığıyla sürmekle birlikte hiç değişmeyen temel bir devlet politikası olmuştur. Kentlerin bugünkü görünüşleri ise, tarihsel mülkiyet örüntülerinin yarattığı olumsuzlukların, bu politika aracılığıyla ne çeşit bir sermaye birikim olanağına dönüştürülmüş olduğunun göstergesidir.

Kaynaklar:

1. Harvey, D., 1981, *The Urban Process Under Capitalism: A Framework for Analysis, Urbanization and Urban Planning in Capitalist*

Society, Eds. Dear, M. and Scott, A.J., 91-122 ; 1985, *The Urbanization of Capital*, Basil Blackwell.

2. Yavuz, F., 1980, *Kentsel Topraklar*, A.Ü. SBF Basın Yayın Yük. Ok. Yayını.

3. Kurtuluş, H.,1999, *The Roles of Çiftliks on the Formation of the Metropolitan Fringe in the Expansion of Istanbul Metropolitan Area*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ODTÜ

4. Barkan,Ö.L., 1980, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, 789-797 ; 1980, *İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıflarının Hususiyeti, Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, 249-280.

5. Tekeli, İ., 1994, *The Development of the Istanbul Metropolitan Area: Urban Administration and Planning*, IULA- EMME, İstanbul.

6. Karpat, K.,1985, *Population Movements in the Ottoman State in the Nineteenth Century*, Ottoman Population, 1830-1914. The University of Wisconsin Press, 86-105; Çelik, Z., 1986, *The Remarkings of Istanbul*, University of Washington Press, Seattle; Tekeli, İ.,a.g.e.

7. Milli Emlak İdaresi Tebliğleri 1922-1924, Maliye Bakanlığı Yayınları

8. Yavuz, F.,a.g.e.

9. Milli Emlak İdaresi Tebliğleri, a.g.s. ; Güvenç, M., 1998, *Emlak Bankası Tarihi*, yayınlanmamış çalışma; Atay,F.R., Çankaya, 1952

10. Milli Emlak İdaresi Tebliğleri, a.g.s.

11. Güvenç, M., a.g.e.

12. Yavuz, F.,a.g.e.

13. Atay, F.R., a.g.e.

14. Yavuz, F.,a.g.e.

15. Aktaran: Yavuz, F., a.g.e.

16. Şenyapılı, T., 1992, *A New Stage of Gecekondu Housing in Istanbul, Development of Istanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing*, T.S.S.A; Municipality of Greater İstanbul; IULA- EMME, İstanbul, 182-209; Erder, S., 1996, *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları

17. Tekeli, İ., a.g.e.

18. Massey, D., 1984, *Spatial Division of Labour*, MacMillan; Scott, A.J.,1988, *Metropolis : From the Division of Labor to Urban Form*, University of California Press; Lambooy, J.G. and Mouleart, F., 1996, *The Economic Organization of Cities: An Institutional Perspective*, International Journal of Urban and Regional Researches,V.20, N.2, 217-237.

Osmanlı'da
19.yüzyılın
ikinci
yarısından
itibaren özel
mülk arazi
sahibi olma
davranışında
görülen artış
Türkiye
Cumhuriyeti
Devletiyle
birlikte hızını
kesmeden
sürmüştür.

Orijinallik Merakı Tutkuya Dönüşünce:

Doktor Hikmet Kıvılcımlı'nın Çalışmalarında Devlet

Doktor Hikmet Kıvılcımlı, Türkiye sosyalizm tarihinin belki de en fazla kendine has özellikler taşıyan kalemi. Hem TKP'den Vatan Partisine aktif siyasetin içinde yer almış bir eylemci hem de bir teorisyen. Teorisinin ana çerçevesini marksizm ve Marksist kavramlar belirliyor olsa da, "bize özgü bir sosyalist proje ve ideoloji" oluşturma kaygısı ile özgün kavramlar üretiyor.

Kıvılcımlı'nın düşüncelerinin temelinde bir ayağı Marx oluşturuyorsa diğer ayağı da İbn-i Haldun oluşturur. İbn-i Haldun'u keşfi, "sosyalizm kaynağını yalnız Batı kültüründen alamaz" görüşünü kazanmasına ya da belki zaten sahip olduğu bu görüşü pekiştirmesine yol açmıştır. Ancak bu keşfin kendiliğinden bir keşif olmadığını belirtmek gerek. Aynı dönemde, Avrupa solunda da benzer eğilimlere rastlamak mümkün. Özellikle Afrika'daki Müslüman ülkelerin savaşı, örneğin Cezayir'in bağımsızlık lideri Bin Bella'nın bir elinde Marx diğer elinde Kur'an taşıması Avrupa solunu etkiliyor. Roger Garaudy'nin "Sosyalizm ve İslamiyet" isimli kitabında da İbn-i Haldun'u keşfettiğini görüyoruz. Bu kitap Mihri Belli ve Doğan Avcıoğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Kıvılcımlı'nın farklılığını algılamakta en önemli kaynak kuşkusuz "Tarih Tezi".¹ Bu kitabında Marx ve İbn-i Haldun'un yanında, belki de onlardan daha fazla, antropolog L.H.Morgan'ın etkisi belirgin bir biçimde görülür ancak Morgan'ın da, Haldun'un da isimlerinin geçmesi ilginçtir. Kıvılcımlı tarihi, Morgan'ın yaptığı gibi çağlara bir başka deyişle "konak"lara böler. Tarihin dört büyük çağından/konağından söz eder. 500 bin yıl süren Vahşet Çağı (yani Paleolitik Çağ); 50 bin yıl süren Barbarlık Çağı (Neolitik Çağ); 5 bin yıllık Tarihçil Devrim Çağı ve 500 yıllık Toplumcul Devrim Çağı. Vahşet ve Barbarlık çağlarında, aşağı, orta, yukarı olmak üzere üçer konaktan söz etmekte ve bunların özelliklerini, birbirine geçiş dinamiklerini belirtmektedir.² Burada tek tek bu dönemlerin özelliklerini belirtmeyi gerekli görmüyorum. Kıvılcımlı'nın Osmanlı ve Türkiye'ye bakışında belirleyici olduğunu düşündüğüm noktalara kısaca değinmek istiyorum.

Vahşet ve Barbarlık çağları, tarih öncesi çağlardır. Tarihin Tarihçil Devrim Çağı, tarih

öncesinin Vahşet Çağına karşılık gelirken; Toplumcul Devrim Çağına da Barbarlık Çağı karşılık gelir. Kıvılcımlı'ya göre: "Vahşet Çağında insan neveleri batıp çıktılar, tarihçil devrim çağında medeniyet çeşitleri batıp çıkacaktır. Barbarlık çağında insan ırkları değiştiler; toplumcul devrim çağında medeniyet düzenleri değişiyor."³

Böylece barbarlar, tarihçil devrim yapan sosyalistler oluyor yani tarih öncesinin sosyalistleri. Bu barbarlar aynı zamanda "atalarımız" oluyor. Sosyalist düşünce ve ilkelerle toplumsal tarihimizi, geleneklerimizi barıştırmaya ve uzlaştırma çabası, Hikmet Kıvılcımlı'nın hemen bütün çalışmalarında gözlenen bir motif. Diğer sosyalist hareketleri, örneğin YÖN ve TLP'i eleştirirken de, "burjuva sosyalizmi" nitelmesini yapar ve halktan kopukluklarını vurgular. Halktan kopuk olmalarının kökeninde, Türkiye halkının gelenek-göreneklerini sosyalizme aykırı olarak algılamaları yatar. Ve Doktor bunun tam tersini yapmaya çalışır. "Atalarımızı" ilkel sosyalist, ilkel komünist olarak tanımlar, "mülk Alahındır" diyen İslamiyet'in sosyalist nitelik taşıdığını vurgular: "İlk fütuhatçı gaazi müslüman ululardan hangisi dünya malına mülküne metelik verdi. Hiçbiri. Atalarımızın gönül verdikleri İslamık da bu idi. Türkiye'nin dağdaki, çöldeki yalınayak köylüleri İslamığa bunun için hâlâ canla başla bağlıdır."⁴

Kıvılcımlı, İslamiyet'de gördüğü sosyalist rengi, Osmanlı'nın toprak düzeninde de görür: "Osmanlılar toprak üzerinde kişisel 'özel mülkiyeti' bilmeyen, hoş karşılamayan göçebe gelenekleriyle, tarihte rönesans görevlerini yerine getirmekle yetinmiyorlardı."⁵ Mirî toprak rejimini, kendi deyişle "dirlik düzeni"ni, toprak meselesini çalışan halk yararına çözen, sınıfları lafta değil fiilen ortadan kaldıran, demokratik sosyal adaleti sağlayan bir düzen olarak görür. Bu düzenin bozulması Kanuni döneminde başlar. Kıvılcımlı'nın kavramlarıyla belirtmek gerekirse, bu dönemde dirlik düzeni "derebeyleşmiştir". Dirlik düzenininin, çiftçi ve dirlikçilerden oluşan iki zümresinin yanına, üreticiyle devletin arasına iki sınıf girer: kesimci ve tefecî bezirgan, yani mültezim.⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak düze-

İnci Özkan
Kerestecioğlu*

I.Ü. SBF

- 1 H.Kıvılcımlı, "Tarih Tezi", Tarih ve Devrim Yayınları, İstanbul, 1974. Kitap Kıvılcımlı'nın ölümünden üç yıl sonra basılmıştır. Oysa kitabın başında eşi Emine Kıvılcımlı'nın notundan orijinalinin 1965'den önce yazıldığını anlıyoruz.
- 2 a.g.e., s.187-200.
- 3 a.g.e., s.200.
- 4 H.Kıvılcımlı, "Osmanlı Tarihinin Maddesi", Cilt 1, Bibliotek Yayınları, İstanbul, 1989, s.10.
- 5 H.Kıvılcımlı, "Tarih, Devrim, Sosyalizm"; Tarih ve Devrim Yayınları, İstanbul, 1974, s.184.
- 6 a.g.e., s.187-188.

nine yönelik bu ilgi sadece Hikmet Kıvılcımlı'ya özgü değil. Osmanlı Devletinin toplumsal-ekonomik yapısı, 1960'larda yoğun bir tartışmanın konusu oluyor. Aslında tarihçiler arası akademik bir tartışmadan çok sosyalistler arası politik bir tartışma bu. Osmanlı düzeninin feodal ya da yarı-feodal olarak belirlenmesi, sosyalist mücadelenin yönünü ve taktiğini belirlemede tayin edici bir etkiye sahip. Hikmet Kıvılcımlı'nın bu tartışmalardaki konumunu anlamak için, feodalizm ve ATÜT tartışmalarını kısaca hatırlamakta fayda var.

Aralarında D.Avcıoğlu, M.Belli, B.Boran, H.Berktaş gibi isimlerin de olduğu, Osmanlı Devletinin feodal üretim tarzı üzerine kurulu olduğunu savunanlar, artık ürünün doğrudan üreticiden devralınma tarzını, yöneten-yönetilen ilişkisinin feodal niteliğinin en önemli kanıtı olarak gösterirler. Artık ürüne, Avrupa'da olduğu gibi emek-rant yani angarya yoluyla değil de, ürün-rant yani aynı vergiler yoluyla el konulması Osmanlı'nın feodal olmadığını değil, kölecilik çağını yaşamamış olduğunu gösterir. Bu tezin savunucuları, Osmanlı toplum yapısını "ekonominin askeri gereklere göre düzenlendiği bir feodalizm" olarak tanımlar.⁷

ATÜT tezini ileri sürenler ise, artık ürünün üreticiden alınma tarzını değil, toprak üzerindeki mülkiyet ilişkisinin hukuki biçimini temel alırlar. Tezin en bildik savunucuları arasında İ.Küçükömer, S.Divitçioğlu, M.Sencer, A.Gevgillili sayılabilir.

Bu teze göre, toprağın mülkiyetinin devlete ait olması, yargı yetkisinin merkezden atanan kadrolarda olması, dirliklerin parçalanamaz oluşu ile mevkii ve makamların soya çekim yoluyla el değiştirmesinin yasaklanmış olması Osmanlı Devletinin feodal olmadığını kanıtlar.⁸

Hikmet Kıvılcımlı'nın bu iki tez karşısındaki konumu ATÜT düşüncesine yakın görünse de, onlar kadar keskin ve dolaysız siyasal sonuçlara ulaşmaz. Hatta siyasal hükümleri bakımından feodalizm tezi savunucularına yakındır. Kıvılcımlı, Osmanlı Devletinin kurucularını aşiret demokrasisi geleneğini çok uzun süre yaşatan insanlar olarak görür ve buradan sınıfsız toplum belirlemesine gider. Osmanlı Devletinin özgün gelişimini bulmaya ve açıklamaya çalışırken "devletin tabanında" varlığını sürdüren kan akrabalarına dayalı göçebe demokrasisinin ruhuna dikkat çeker ama feodal bir aristokrasinin var olduğu ya da üretim biçiminin özellikleri konusunu yanıtlamaz.⁹

Kıvılcımlı'nın görüşlerinin abartılı olduğu,

göçebe komünal geleneklerin devlette sürdürüldüğü tezinin Osmanlı'daki yöneten-yönetilen ilişkisini belirsizleştirdiği, bu anlamda sınıfsal çatışmaların üstünü örtme tehlikesi taşıdığı açıktır. Kıvılcımlı'nın Osmanlı'nın kuruluşundan Kanunî'ye kadar var olduğunu söylediği "sınıfsız toplum" tezi, toprak rejimindeki yeni düzenlemelerle bozulmaya uğramışsa da devlet tabanında varlığını sürdürmüştür. Bu yaklaşımının bir uzantısı olarak Kıvılcımlı orduya özel bir önem ve değer verir. Bu noktayı biraz daha açıklığa kavuşturmak açısından devletleşme sürecini nasıl ele aldığına bakmak anlamlı olur.

Kıvılcımlı'nın "bize özgü"lük saptaması, devletin doğuşunun farklı olmasından kaynaklanır. Devletin doğuşunu, bir toplumun barbarlıktan medeniyete geçişi olarak tanımlayan yazar, bu geçişin tarihte iki farklı biçimde kendini gösterdiğinden söz eder: Kentten geçiş ve çadırdan geçiş. Kentten geçişte devlet, "barbar toplumun yukarı konağındaki" tarım toplumunun kendi iç dinamikleriyle kentleşmesi, işbölümü yaratması ve dolayısıyla sınıfsal anlamda farklılaşması sürecinin sonucunda ortaya çıkar. Çadırdan geçişte ise, "barbar toplumun orta konağındaki" göçebe toplumu, dışsal etkilere çökmekte olan bir medeniyetin içine dalar. Bir yandan bu medeniyeti fethederken, bir yandan da kendisi değişim geçirir ve "kendi komünist kan örgütlenmesinin gitgide devlet örgütü biçimine girişini benimser."¹⁰

Osmanlı'nın devletleşmesi bu ikinci modele uygundur. Kayı Boyu'ndaki ilkel komünist kan örgütü, kentlerde tarımla birlikte beliren sınıf farklılaşmasına uğramaksızın kent kurmuş, "yukarı barbarlık konağı"ni yaşamadan doğrudan devlet örgütü biçimine atlamıştır. Osmanlı'ya özgü bu devletleşme süreci, Doktora göre, ordunun toplumsal konumu açısından da "bize özgü" bir durum yaratıyor. Klasik sınıflı toplumda ordu, devletin bir parçası olarak belirirken, Osmanlı'da ordulaşma, devletleşmeden ayrı olarak yaşanıyor. Daha doğrusu "devlet, ordunun gölgesinde doğuyor."¹¹

Osmanlı'nın doğuşu ve devletleşmesi sürecinde, "devletten önce", "devletten özerk", "devlet içinde devlet" nitelemelerini kazanan ordu; bir başka çalışmasında çok daha şaşırtıcı bir özellik kazanır. Marx'ın "tümüyle gelişmiş gündeliği ilkin ordu içinde buluyoruz" sözünden hareketle, Osmanlı'da orduyu işçi sınıfı ile özdeşleştiren Kıvılcımlı, yenicherilerin kazandırmalarını da ilk işçi grevleri olarak yorumluyor.¹² Tabii ordunun bu ayırdedici özelliği,

**Kıvılcımlı'nın
"bize özgü"lük
saptaması,
devletin
doğuşunun
farklı
olmasından
kaynaklanır.**

7 bkz. Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 6, s. 1734-1735.

8 aynı yerde

9 Osmanlı Tarihinin Maddesi, c.1, s.95.

10 a.g.e., s.96.

11 H.Kıvılcımlı, "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi", Tarih ve Devrim Yayınları, İstanbul, 1974.

Kıvılcımlı için Osmanlı ile sınırlı kalmıyor. Türkiye Cumhuriyeti de aynı mirası devralıyor. "Türkiye'de ordu, her modernleşme hareketine motor ve öncü kesildi. Bu; derin köklü ve anlamlı geleneklerimizdendir."¹² saptamasını yapan Kıvılcımlı, orduya yönelik heyecanını ve beklentilerini, 27 Mayıs'ın hemen ertesinde Cemal Gürsel'e gönderdiği telgrafta en açık biçimiyle ifadelendiriyor: "Tarihimizde daima kuvvetle çarpan kalbimizin; yiğit ordumuzun kötülüğe başeğdirişini huşulâ selamlarım. İkinci Kuvayı Milliye Gazânız kutlu olsun. Gerçek demokraside Allah yanıtmasın." 28 Mayıs sabahı Vatan Partisi Genel Başkanı sıfatıyla çektiği bu telgrafın ardından, 1 Haziran 1960'da Milli Birlik Komitesi'ne birinci açık mektubu götürüyor ve "ikinci kuvayimillie partisi" kurmaları gerektiğini söylüyor.¹³

27 Mayıs'a yaklaşımı aynı zamanda romantik motifler taşıyor. 27 Mayıs'ın hazırlayıcısı olarak gördüğü dokuz subay ile Vatan Partisi arasında ilginç benzerlikler kuruyor. 1954; hem ihtilal hazırlığının başladığı, hem Vatan Partisi'nin kurulduğu yıl. 1957; dokuz subay ile Vatan Partililerin birbirlerinden habersiz tutuklandıkları yıl. Dokuz subayın toplandıkları ev ile Vatan Partisi Genel Başkanı Kıvılcımlı'nın evi, "şaşılacak derecede yanyana, aynı kıyıda sallanan iki konak."¹⁴

27 Mayıs sonrası gelişmeler hayal kırıklığı ile sonuçlansa da, Kıvılcımlı orduya olan güven ve inancını 12 Mart'a kadar sürdürür. Sosyalizm projesinde ve aktif siyasetinde ağırlıklı önem kazanan "ordu öznesi", Kıvılcımlı'ya yönelen eleştirilerin de mihenk taşı olarak görünür. D.Perinçek; "sınıflarıüstü ordu" belirlemesine yönelik eleştirileriyle, Kıvılcımlı'nın Türkiye toplumunu "sınıfsız" olarak algıladıklarını söylediği Kadro ve Yön'cülere yaptığı eleştirilerin bir benzerini, Kıvılcımlı'ya yapıyor. Osmanlı ordusunun görevini, "Osmanlı feodal merkezi otoritesinin hakimiyetini genişletmek" olarak ortaya koyan Perinçek, yenicileri de Kıvılcımlı'nın iddia ettiği gibi gündelikçi bir işçi ordusu değil, "üretimden ve halktan kopuk devşirmelerden kurulu, Sultanın emrinde silahlı başı gücü" biçiminde tanımlıyor. Perinçek Kıvılcımlı'yı, ordunun az gelişmiş ülkelerde sınıflarıüstü bir rol oynadığını iddia eden "modern revizyonistler" arasında görüyor.¹⁵

Y.Küçük'ün "Doktorun tarih savının temeli, Türk ordusunun ilerici ve bunun da 400 çadırla başlayan yiğitlik tarihinin 600 yıllık değişmez olduğu inancıdır. Bu inancını hiç değiştirmiyor." saptaması oldukça yerinde gözükü-

yor.¹⁶ Gerçekten de Kıvılcımlı'da, Türk ordusu zaman ve mekandan yani tarihten bağımsız olarak ilk çıkışındaki özelliklerini koruyor. "Türk ordusu Kayıhanlı Gaazilerin dirlik düzeninden Gaazi Mustafa Kemal'in milli kurtuluşuna dek hep ilerici, devrimci gelenekli bir ordudur. lik gazii-ibler antika müstebitliğe karşı ezilen toprak kölelerine nisbi kurtuluş getiren Tarihçil devrimin devrimcileri idiler. Son Gaazi Kuvayı Milliyeciler modern müstebitliğe, emperyalizme karşı, ezilen köle uluslara milli kurtuluş getiren sosyal devrimin devrimcileri oldular. Türk ordusu, o devrimci geleneğin öz çocuğu olarak herşeyi olağanüstü dupduru görmeyi hızla geliştiriyor."¹⁷ "Gerek 1. Kuvayı Milliye günlerinin gerek 27 Mayıs ihtilalinin vurucu gücü olan ordu ilbleri, tarihimizin o idealist dirlikçi geleneklerinin müessesilidir."¹⁸ Bu sözleriyle Kıvılcımlı, marksist söylemden de alabildiğine uzaklaşıyor. Marksizmin tam da karşısında olduğu bir yerde; durağanlık, değişmezlik ve idealizm noktasında duruyor.

Kıvılcımlı'yı anlamaya çalışırken hayatını da yazdıklarıyla birlikte ele almak gerek. Kosoova doğumlu oluşu, 1912 Balkan savaşı sırasında yani Türkçülük akımının güçlendiği yıllarda Türkiye'ye gelişi, 1919'da yani 17 yaşında Kuvayı Milliye gönüllüsü olarak Aydın cephesi direnişine katılımı, ailesinden aldığı İslami bilgi ve terbiye, sosyalist hareketlere katılmadan önce İstanbul'da Türk Ocaklarına devam edişi, tüm bunlar Hikmet Kıvılcımlı'nın sonraki yıllarda oluşturmaya çalıştığı tezlerini belirgin biçimde etkilemiştir.¹⁹

Kıvılcımlı'nın tezlerinde, ordu kadar öne çıkan iki tema Türkçülük ve İslamcılıktır. Bu eğilim, "bize özgü" sosyalizm kurma çabasının doğal bir sonucudur. Türkiye'de, gelenek ve inançlarla sosyalizm arasında hep bir uzaklık/kopukluk olduğu saptamasını yaparak, tarihimizin de dinimizin de, gerçekte sosyalizmle uyumlu olduğunu göstermeye ve hep eleştirmiş olduğu Türk solunun halktan kopukluğunu bu yolla aşmaya çalışır.

İslami değerlere yapılan göndermelere çalışmalarının çoğunda rastlamak mümkün. Ancak en tipik ifadeleri, Vatan Partisi Genel Başkanı olarak 1957 seçimleri öncesi yaptığı konuşmalarda bulmak mümkün. 15 Ekim 1957'de, Eyüp Meydanında yaptığı konuşmaya "Muhterem vatandaşlarım, sevgili işçi kardeşlerim. Bugün Müslüman İstanbulumuzun İstanbul'dan önce Müslüman olan Eyüp bölgesinde Vatan Partisi'nin sesini duyurmaya geldik." diye başlar ve "Allah rızası için oy" ister.²⁰ Kendisinin kurmuş olduğu İşsizlik ve Pa-

12 a.g.e. s.34.

13 H.Kıvılcımlı; "İkinci Kuvayı Milliyecülüğümüz. MBK'ne İki Açık Mektup"; Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul, 1965. s.18.

14 H.Kıvılcımlı; "27 Mayıs. Yönün Yönü. Devletçiliğimiz"; Bihotek Yayınları, İstanbul, 1989. s.111.

15 D.Perinçek, "Kıvılcımlı'nın Burjuva Ordu ve Devlet Teorisinin Eleştirisi", Aydınlik Yayınları, 1975. s.11,20.

16 Y.Küçük, "Aydın Üzerine Tezler 5", Tekin Yayınevi, 1988. s.504.

17 H.Kıvılcımlı, "Deccal Nasıl Kapımızı Çalıyor?", İstanbul, 1975. s.60.

18 H.Kıvılcımlı, "Halk Savaşının Planları". İstanbul, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1970. s.193.

19 ayrıntılı bir Kıvılcımlı biyografisi için bkz. M.Süha Ünsal, "Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi", Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996.

20 a.g.e. s.82, 388 notu dipnot.

halilikla Savaş Derneği'nin 1968'de düzenlediği "Ya İş Ya Ekmek" yürüyüşünde de dinsel motiflere rastlanır. Örneğin pankartlardan birinde "İşsizlik; ümmül habâistir. Hz. Muhammed" yazısı vardır.

Hikmet Kıvılcımlı'nın görüşlerini yansıtan önemli metinlerden birisi de, 1956 yılında İstanbul Üniversitesi'nin siyasi partilerden Anayasa konusundaki görüşlerini sorması üzerine hazırlamış olduğu ve 27 Mayıs'ın hemen ertesinde yayınlayıp, dağıtarak hayata geçirmeye çalıştığı "Anayasa Teklifi"dir. Bu metne bakıldığında tipik bir anayasal iktisatçı yaklaşımı ile karşılaşılar. Kıvılcımlı'nın anayasa teklifi, gizli ya da açık her türlü enflasyon ve bütçe açığını yasaklarken, vergilerin kimlerden nasıl alınacağını detaylarıyla anlatır. Asgari ücretten çalışma saatlerine, doğum izninden işten çıkarılma yöntemlerine, kreş hizmetine kadar çalışma hayatının her türlü ayrıntısı anayasal madde haline getirilmiştir. Doktor, adeta, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasal tüm sorunlarını yirmidokuz sayfalık tasarı ile çözümler. Tasarı, sorunları çözümlenecek kurumları ve ilişkileri düzenleyen bir metin olmaktan ziyade, çözümlerin kendisini anayasa maddesi haline getirmiştir.

Siyasetle uğraşmak, teşkilatlanmak ve doğruluk, vatandaşların vazifeleri olarak sayılır. Oysa herkesin bildiği gibi siyasetle uğraşmak ve örgütlenmek, tüm anayasaların haklar bölümünde yer alır. Kıvılcımlı'nın hukuk mantığına olan yabancılığı kendini aslında tüm metin boyunca hissettirir. Haklar bölümünde, kapsamlı bir insan hakları perspektifi ile karşılaşıyoruz: İşsiz kalmamak, dinlenmek, ucuzluk ve rahatlık, mülkiyet, fikir ve söz serbestliği, sağlıklı olmak... Ancak bu hak ve hürriyetlerin öznesi "Türk'tür. Kıvılcımlı sadece başlıkta "vatandaş" kavramını kullanır; daha sonra Türk vatandaşı demeyi bile gereksiz bulur ve tüm maddelerin öznesini "her Türk" diye belirler.

Bu tasarı, kapitalizm içinde sosyalizmin tohumlarını atma çabası olarak değerlendirilebilir. Kıvılcımlı "Yönün Yöndü"nde, sosyalist ve kapitalist kalkınma arasında sosyalizmi, kapitalizmler içinde ise Amerikan yolunu tercih ettiğini söyler. Bu metin, sosyalizm ve Amerikan kapitalizmi arasındaki sıkışmışlığın ya da gel-gitin bir ifadesi olarak da okunabilir. Yargılama sürecine jürinin dahil edilmesi, yerel seçimlerle oluşan yerel mahkemeler, Amerikan sistemine duyulan sempatinin işaretleri gibidir. Öte tarafta ise Amerikan anayasasının ekonomiye hiç el atmayan içeriğine

ve ünlü kısalığına karşılık, Kıvılcımlı'nın işsizliği, enflasyonu, bütçe açığını yasaklayan, sermayenin ne kadar kâr edeceğini hesaplayan, siyasetle uğraşmayı, örgütlenmeyi anayasal bir zorunluluk haline getirerek, toplumsal mücadeleleri hızlandırmaya çalışan yaklaşımı...

Kıvılcımlı'nın "Anayasa Teklifi", coşkuyla karşıladığı, umutla bağlandığı 27 Mayısçıların hiç dikkatini çekmemiştir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, Kıvılcımlı 27 Mayıs sürecinde yaşadığı hayal kırıklığına rağmen, orduyu "ilerici güçler" in başında sayma tavrından ve onun desteğiyle gerçekleşecek devrimci dönüşümlerden umudunu kesmemiş; bu tavrı sosyalist çevrelerin yoğun eleştirilerine konu olmuştur.

Doktor Hikmet Kıvılcımlı tüm hayatı boyunca, kimi zaman acelecilik içinde, hep bir eylem adamı olmuştur. Öte yandan antropolojiden hukuka, doğa bilimlerinden tarihe, siyasete uzanan bir yelpazede yazmış olduğu metinlerle, adeta Türkiye'nin yerli Marx'ıdır. Bu metinlerin arka planında, hep, bize özgü olanı çıkarma ve onu yüceltme çabası vardır. Kıvılcımlı'ya yönelik milliyetçi/Türkçü suçlamaları da, bu çabanın aldığı abartılı biçimden kaynaklanır. Türkiye toplumunun dinamiklerini, hazır reçetelerle anlamak yerine, kendi tarihinden kaynaklanan özellikleri gözönünde bulundurarak kavramlar, yaklaşımlar üretmeye çalışmak, takdirle karşılanması gereken bir çaba. Ancak Kıvılcımlı'nın bu çabanın içini hak ettiği biçimde doldurduğunu söylemek güç. Oldukça şematik ve yüzeysel bir yaklaşımı var. Evrensel olanla yerel olanı ayırtma/dengeleme konusunda da hassasiyet gösterdiği söylenebilir. Bu da onun, başlıkta da belirtmeye çalıştığım gibi, orijinal olma merakından hatta tutkusundan kaynaklanır. Bu tutku, aslında Kıvılcımlı'nın yalnızlığının da nedenidir. Hep bir eylemlilik içinde olmasına rağmen yalnız ve anlaşılammış biridir. Çoğunluk tarafından dışlanan bu "son Osmanlı sosyalisti"nin yanında yer alan küçük bir azınlık ise, onu bir kahraman, bir rehber olarak kavramıştır. Kıvılcımlı'yı kahramanlaştırmanın da yok saymanın da, onun Türkiye sosyalizm tarihindeki yerini anlamamıza yardımcı olamayacağı açık. Yazdıklarıyla pek çok soru ve tartışma yaratan Kıvılcımlı'nın eleştirel gözle okunmaya, derinleştirilmeye ihtiyacı var. Türkiye'de sosyalist düşüncenin devletçi-milliyetçi etkilerden sıyrılabilmesinin bir yolu da, kendi düşünsel tarihini soğukkanlılıkla ele almasından geçiyor.

**Türkiye'de
sosyalist
düşüncenin
devletçi-
milliyetçi
etkilerden
sıyrılabil-
mesinin bir
yolu da, kendi
düşünsel
tarihini
soğukkanlılıkla
ele
almasından
geçiyor.**

Devlet, Sendikalar ve Korporatist İlişkiler II

Türkiye'de Düzen ve Kalkınma Arayışları İçinde Devlet, Sendikacılık ve Korporatist İlişkiler

Türkiye'deki çalışma ilişkileri ve sendikacılık, ister sistem yaklaşımı çerçevesinde, ister emek sermaye karşıtlığı çerçevesinde değerlendirilsin taşıdığı özellikler ile ülkenin siyasal yapısını açıklığa kavuşturacak özellikler taşımaktadır. Devletin çalışma hayatına ve sendikalara müdahalesi, sendikaların devlet ile olan ilişkileri incelendiğinde bu durum oldukça açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Cizre (1992: 46), "Türk sendikacılığı, toplumsal ve siyasal güç dengelerini, ülke için öngörülen gelişme model ve stratejilerini ve devletin siyasal rol ve önemini" yansıtan bir süreç yaşadığını belirtirken, yukarıda savunulan tezi desteklemektedir. Yine Makal'ın (1999) oldukça kapsamlı olan Türkiye'deki çalışma ilişkilerini değerlendiren eseri konu ile ilgili oldukça önemli değerlendirmeler ve bilgiler sunmaktadır. Bu kısa incelemede devlet ile sendikacılık arasındaki ilişki değerlendirilerek, bu ilişkinin boyutu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Türkiye, Cumhuriyet yönetimine, korporatist uygulamaların önemli kurumlarından biri olan, toplumsal mutabakatı arayan, Ekonomik ve Sosyal Konsey işlevi gören bir kongre ile girmektedir. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi, meslek esasına dayalı olarak düşünülse de, Cumhuriyet'in ilanından sekiz ay önce, Türkiye'de korporatist yönelimi simgelemektedir. Bu Kongre'de işçi ve işveren kesimi ortak zeminde politikalar üretmekte, sorunlara birlikte çözüm aramaktadır. Ancak, her yıl yapılması düşünülen bu tür kongreler (Ökçün; 1971: 4) sürdürülememiş, böylece Ekonomik ve Sosyal Konsey işlevi gören ve korporatist uygulamaların önemli kurumlarından biri olan böyle bir yapılaşmadan yoksun kalmıştır.

1920'li ve 1930'lu yıllar rejimin oturtulduğu, düzenin yerleştirildiği yıllar olup, dönemin temel özelliği, toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında kapitalizmin yerleşmesi ve gelişmesinin önünde yükselen birçok engelin ortadan kaldırılmasıdır. Siyaset, hukuk,

eğitim, ideoloji/kültür alanları büyük bir sarsıntıyla yeniden düzenlenmiş ve kapitalizm öncesi dünyanın toplumsal biçimleri yerini, kapitalizmin içinde çok daha hızlı gelişebileceği bir kabuğa terketmiştir (Savran; 1992: 51). Düzeni yerleştirme çabalarının yoğun olduğu tek-parti yönetimi dönemi, Schmitter'in devlet korporatizmi için tanımladığı, alt birimlerin merkezi bürokratik güce boyun eğdiği, seçimlerin ya hiç yapılmadığı ya da plebisit niteliğinde olduğu; parti sisteminin zayıf, tek bir partinin tekelinde veya egemenliğinde olduğu; yürütme gücünün ideolojik olarak dışlayıcı olduğu ve dar bir çevreden devşirildiği; sınıflara, etnik farklılığa, dile veya bölgeciliğe dayanan alt kültürlerin bastırıldığı sistem ile büyük benzerlikler göstermektedir. Ancak, tüm bu benzerliklere rağmen, korporatist ilişkiler açısından bakıldığında emek cephesi açısından önemli kısıtlılıkların da yaşandığı bir dönemdir. Bu sınırlılık haklı olarak, hem niceliksel hem de niteliksel olarak güçlü bir işçi sınıfının ve örgütlenme geleneğinin olmayışı şeklinde dile getirilmektedir (Makal, 1999: 153-160).

Sanayileşme çabaları sonucunda sınırlı düzeyde de olsa bir işçi kitlesi oluşması yönetici kadroyu, bu dönemde ortaya çıkabilecek sorunların çözümünde, çıkar uyumsuzluklarında iş mücadelelerine kesinlikle izin vermemeye, emek-sermaye arasındaki ilişkiyi, çıkar çatışmalarını devlet aracılığı ile çözümlenmeye itmiştir. 1936 yılında çıkarılan İş Kanunu ile, 1909 yılında tanınmış olan grev özgürlüğünün yasaklanması da böyle bir tercihin sonucu olmuştur. Böyle bir tercih işçi örgütleri olan sendikalara soğuk bakmayı da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, 1938 yılı Cemiyetler Kanunu ile sınıf esasına dayalı örgütlenmeler yani sendika kurmak, kesinlikle yasaklanmıştır. Böylece, 1909 yılında çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu'nun imtiyazlı şirketler ile kamuya yönelik hizmetleri yerine getiren kuruluşlar dışındaki alanlarda, sınırlı da olsa, sendika kurma hakkını tanyan düzenlemesi de yürürlükten kaldırılarak, sendikal örgütlenmeyi düzenleme yerine, kesin bir yasaklamaya gidildi. Bu

Yüksel Akkaya*

İzmir İktisat
Kongresi,
meslek
esasına dayalı
olarak
düşünülse de,
Cumhuriyet'in
ilanından
sekiz ay önce,
Türkiye'de
korporatist
yönelimi sim-
gelemektedir.

* Mersin Üniversitesi,
İİBF, İktisat Bölümü

yasaklama 1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliğe kadar sürdü. 1946 yılında devletten bağımsız olarak gerçekleştirilmeye çalışılan, sınıf perspektifi de içermesi umulan sendikalaşma hareketi devletin sert müdahalesi ile karşılaşmış, sendikalara çeki düzen vermek için bir yasal düzenlemeye gidilmeye karar verilmiştir.

1947 yılında çıkarılan Sendikalar Kanununun amacını Dönemin Çalışma Bakanı S. İrmak çok iyi açıklamaktadır: "Türkiye'ye yakışacak ve Türk rejiminin hürriyet zihniyetine yakışacak olan" sendika tipi "devletle beraber" olan sendika tipidir. Kuşkusuz bu sendikalar "milli karakterli" olacaktır (TBMM Tutanak Dergisi, C. 4, 1947: 301-302). Böylece, sendikalar, kaynağını yasalardan alan, devletçe yaratılmak istenen, temsil edecekleri çıkarların yapılanma ve ifade süreçlerinde denetimlere tabi olan korporatist örgütler olarak düşünülmekte, böyle bir kimliğe kavuşturulmak istenmektedir ki, bu da devlet kontrolüne önem veren bir korporatist yaklaşımı içermektedir.

Yapısal açıdan, zorunlu üyeliği benimsemeyen devlet, sendikalaşma hakkını geniş kesimlere tanımaktan kaçınarak sendikalaşma alanını mümkün olduğunca dar tutmaya özen göstermiştir. Bu, bir bakıma kontrol edeceği alana tam egemen olma isteminin de sonucu olarak değerlendirilebilir. Devlet, zayıf, dağınık bir sendikacılık da olsa, sendikacılığın her alana yayılmasından yana görünmemektedir. Böylece, Schmitterci yaklaşımın bir unsuru olan, korporatist politika olarak, sendikalara üye olacakların sınırları devletçe tespit edilip belirlenmiş olmaktadır.

1947 Sendikalar Kanunu, asil faaliyetlerden yoksun bırakılmış, çıkarların savunulmasında siyasal ittifaklar kurması yasaklanmış, üyelerinin çıkarlarını korumak ve savunmak için devlete muhtaç bırakılmış, çok sayıda, birbirleriyle rekabet eden, dağınık, küçük, yerel sendikacılığı benimsemiş olmaktadır. Bu haliyle, bir yandan çoğulcu bir düzenleme getirmekte, öte yandan yaptırım ve kısıtlamalarıyla devlet korporatizmi özellikleri taşımaktadır.

Bu dönemin politikası, işçi sınıfının ağır baskı altında tutulmasında ve korumacılıkla beslenen bir sanayi burjuvazisinin kulla-

nabileceği artığı büyütme yoluyla yatırım kararlarını merkezi olarak eşgüdümleme çabası olarak nitelendirilmekte; bir milliyetçilik ideolojisi ile toplumsal sınıfların varlığının korporatist bir toplum modeli yararmına yadsındığı bir seferberlik retoriği, dönemin önemli bir özelliği olarak gösterilmektedir (Keyder; 1992: 49). Yasalar ve devletçi sanayileşme politikası uygulaması, işçilerin haklarının bastırılmasını, bunun sonucu olarak da ücretlerin azalmasını gerektirmişti. Ancak, bir başka değerlendirmede, bu dönemde, sendikalaşmanın gereksiz ve sakıncalı sayılmasının nedeni "herkesin çıkarını gözetten bir baba devlet anlayışı"nın doğal sonucu olarak gösterilmiştir (Işıkli; 1992: 332). Bianchi (1984: 140) ise, bu dönemi "sınırlı devlet korporatizmi olarak" nitelendirmektedir. Ona göre, bu dönem boyunca devletçi iktisat politikaları nedeniyle, kamu politikaları örgütsel alanda sınırlı devlet korporatizmi tipine yönelmiş; bunu da ilk olarak siyasal demobilizasyon, ikinci olarak da yarı resmi örgütlenmeler ile sağlamamak istemiştir. Heper ve Cizre (1991: 17; 1992: 47) ise, bu dönemdeki uygulamaların korporatizm ile bir ilişkisi olmadığını, devletin benimseyip uyguladığı modelin özel çıkarların ve toplumun kendiliğinden gelişimini kamusal olan ile ipotek altına alan paternalist bir devlet yaklaşımının belirlediği monizm olduğunu belirtmektedir.

Bu dönemde, kendisi de büyük bir işverene dönüşen devlet, kendi güdümünde ve denetiminde oluşturduğu örgütlenmeler yolu ile çalışma hayatını kontrol altında tutamayınca devlet korporatizminin sendikal örgütlenmeleri dışlayan otoriter özelliklerini taşıyan uygulamalara başvurduğu görülmektedir. Liberal korporatizmin II. Dünya Savaşı'ndan sonra söz konusu olduğu, çıkar örgütlerinin varlığını gerekli kıldığını gözönünde tutarsak, Türkiye için 1923-1946 arası dönemde liberal korporatist uygulamalardan söz etmek pek anlamsız olacaktır, ancak sınırlı düzeyde de olsa, kurumsallaşmış süreklilik taşıyamamış olsa da az çok devlet korporatizmi özellikleri taşıyan bu dönem, bir sonraki gelişmelere, uygulamalara ışık tutacağından tamamen gözardı edilmemelidir. Bu dönemin belirgin özelliği bireysel işçi-işveren ilişkileri bakımından

**Yapısal açıdan,
zorunlu üyeliği
benimsemeyen
devlet,
sendikalaşma
hakkını geniş
kesimlere
tanımaktan
kaçınarak
sendikalaşma
alanını
mümkün
olduğunca dar
tutmaya özen
göstermiştir.**

bireysel alanda işçilerin gözetilerek, bazı haklarla donatılması, böylece paternalist bir devlet anlayışının benimsenmesi iken, toplu iş ilişkilerinde yasaklayıcı, devlet müdahaleciliğini üst düzeyde tutan (uyuşmazlıkların çözülmesinde zorunlu tahkimin öngörülmesi ve bunun devlet ağırlıklı bir yapı şeklinde düzenlenmesi gibi) otoriter bir devlet anlayışının benimsenmiş olmasıdır. Dönem boyunca sendikaların yasaklanması yönünde bir eğilim taşınması, devlet korporatizmini sınırlayan bir özellik olmaktadır. Ancak, bu dönem boyunca, korporatif izlenimler bırakan söylemler ve sınırlı uygulamalar olmakla birlikte, bu uygulamalar yaygınlık kazanarak sistematik bir biçim de alamamıştır (Makai, 1999: 159).

Schmitterci yapısal açıdan sendikal örgütlenme değerlendirildiğinde, devlet, devlet korporatizminin tepeden yönlendirme ve özerklikleri olmayan sendikacılığın varlığına bile uzun süre sıcak bakmamış, ancak 1947 yılından itibaren böyle bir sendikacılığın oluşumunu benimsemiştir. 1947 Sendikalar Yasası ile sendikaların faaliyet alanlarını ve faaliyetlerini belirlerken mümkün olduğunca kısıtlamaya yönelmiş, güçlü, ulusal düzeyde merkezi bir örgütlenmeyi benimsememiştir. Sendikaların milliyetçi, toplumun genel çıkarlarını özel çıkarların önüne koyan örgütlenmeler olmasını tercih etmiştir. Böyle bir yaklaşım sonucunda sendikalar gelişme ve gerçek anlamda sendika olma fırsatını yakalayamamışlardır. Bu olumsuz gelişmeler daha sonraki yıllar, sendikaların yapıları üzerinde de etkili olmuştur. Devlet eliyle uygulanan bu korporatist yapılandırmanın temel nedeni, var olan sendikaların çok güçlü olması değil, gelişme potansiyeline sahip olmasıdır. Böyle bir yaklaşımla, henüz gelişmemiş, küçük ve dağınık sanayide çalışan niceliksel açıdan gelişmemiş olan bir işçi sınıfının gelecekteki gelişme potansiyeli dikkate alınarak, Schmitterci anlamda toplumsal barış sağlanmak istenmektedir. Bu dönem boyunca izlenen politikalar, devlet korporatizminin var olduğu otoriter devlet sistemlerinde, çıkar gruplarının kendiliğinden oluşmasına izin verilmeyip, devletçe yaratıldığı ve ifade ettikleri çıkarların niteliği ve kapsamının devletçe sınırlandırıldığı ve tepeden inme baskılara maruz kalın-

dığı uygulamalar ile büyük benzerlikler göstermektedir. Lehmbruchcu anlamda ise, bu dönem, 1947-1950 dönemi, devlet korporatizminin işçi hareketini kontrol altında tutarak devlete karşı muhalefetini engelleme çabalarının ağır bastığı bir özellik taşımaktadır. Devlet, sendikaları sistemle bütünleştirip, rejime siyasal destek sağlaktan çok karşıtlığını önlemek için işçi hareketini denetim altında tutarak potansiyel muhalefetini engellemeyi amaçlamaktadır.

Bianchi'nin (1984: 141) "güçsüz/sınırlı çoğulculuk" ("debilitating pluralism") olarak nitelendirdiği DP yönetimi dönemi de bir önceki dönem gibi tek partinin hakim olduğu, yönetime ağırlığını koyduğu bir dönem özelliği taşımaktadır. Sermaye ve köylülükle ittifak kurmuş olan DP, 1957 yılına kadar işçileri de bu ittifakın içinde düşünmüş, bu nedenle işçilere yönelik olarak yasalar aracılığı ile önemli haklar tanımıştır. Kuşkusuz bunda bir önceki döneme göre hem nicelik hem de nitelik açısından gelişen bir işçi kitlesinin oluşması da önemli bir etken olmuştur. Ancak, 1950'li yılların ortasından itibaren karşı karşıya kalınan kriz nedeniyle, 1957 yılından sonra işçiler bu ittifakın dışında tutulmuştur. DP, ulusal düzeyde bir üst örgüt olan, ve sendikalı işçilerin yaklaşık yüzde altmışını bünyesinde toplayan Türk-İş'i ise işçilerin resmi temsilcisi olarak tanımamış, daha çok kendi siyasal iktidarına bağımlı kılmak için çabalamıştır. Cizre (1992: 48), bu durumu, korporatist teşvikler yerine sendikal evren üzerinde denetimci ve güdümlenici sınırlamaların ezici bir biçimde ağır bastığı devlet korporatizmi olarak değerlendirmektedir.

Schmitterci yapısal açıdan da değerlendirildiğinde, DP dönemi devlet korporatizmi özellikleri ağır basan bir dönem niteliği taşımaktadır. Devlet, sendikaları siyasal, mali baskı aracılığıyla tepeden şekillendirmeye çalışıp, kontrol altında tutmak istemektedir. Bunu sağlamak için de 1947 Sendikalar Kanunu'ndan yararlanmaktadır. Tahkim kurullarına işçi ve sendika temsilcilerinin seçiminde son sözü Çalışma Bakanlığının söylemesi de bir başka korporatist kontrol ve baskı aracı olmuştur.

1961 Anayasası'nın felsefesinden yola çıkan 1963 yılında yürürlüğe giren YENİ

Devlet,
sendikaları
siyasal, mali
baskı
aracılığıyla
tepeden
şekillendir-
meye çalışıp,
kontrol
altında
tutmak
istemektedir.

Sendikalar Kanunu'nun (SK) temel nitelikleri özgürlükçü, ilerici, çoğulcu, evrenselci ve düzenleyici olarak belirtilmektedir (Talas; 1992: 156). Ancak, çoğulculuğu benimseyen SK ile Birinci Kalkınma Planı'nın amaçladığı sendikaların birleşip, güçlenmesi ilkesi birbirine ters düşen politikalar özelliği taşımaktadır (DPT; 1963: 106). Bunun yanısıra, 1947 tarihli SK'nun yerini alan 1963 tarih ve 274 sayılı yasanın sendikaların bir an önce güçlendirilmesi amacını taşıyan bir çok hüküm de taşımaktadır. Bu yöndeki gelişmeler, 1970 yılındaki bir düzenleme ile farklı bir mecraya yönlendirilmek istenmiştir. 1970 yılında 1317 sayılı yasa ile sendika sayısını belirli sendikalar lehine azaltmayı amaçlayan düzenleme, bir devlet korporatizmi uygulaması olup, merkezi güçlü üst örgütü devlet tarafından, tepeden müdahale ederek oluşturmak istemektedir. Böylece, işçi sendikalarının, liberal korporatizmde olduğu gibi, zamanla, kendiliğinden oluşması yerine devlet müdahalesi aracılığı ile oluşturulması esası benimsenmiş olmaktadır.

Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen 1317 sayılı yasa ile yapılan değişikliğe göre ise, bir işçi sendikasının Türkiye çapında faaliyet gösterebilmesi için kurulu bulunduğu işkolunda çalışan sigortalı işçilerin en az 1/3'ünü; işçi federasyonlarının aynı işkolunda mevcut sendikalardan en az ikisinin bir araya gelmeleri ve o işkolunda çalışan sigortalı işçilerin en az 1/3 ünü temsil etmeleri; işçi konfederasyonları, yukarıda belirtilen hükümlere göre kurulan sendika ve federasyonlardan en az 1/3 ünü ve Türkiye'deki sendikalı işçilerin en az 1/3 ünün üye sıfatıyla bir araya gelmeleri suretiyle kurulacaktı. Yasada değişikliğin yapıldığı zaman, Türk-İş'i zorlayan, üç yıllık geçmişi olan, korporatist ilişkileri doğrudan (böyle bir ilişkiye sıcak bakmayarak) ve dolaylı olarak (sendikalar arası rekabete yol açarak) zorlaştıran Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve henüz bir ay önce kurulmuş olan Milliyetçi İşçileri Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) kurulu bulunuyordu. Devlet eliyle, oldukça merkezi, tekelleşmiş, ulusal düzeyde bir korporatist üst örgüt yaratılmasına DİSK'ten ve bilim çevrelerinden yoğun tepkiler gelmiş, böyle bir düzenlemenin sendika özgürlüğü ile bağdaş-

madığı dile getirilmişti. Türk-İş ise, böyle bir düzenlemenin sendika özgürlüğü ile çelişmediğini savunmuş, gerekliliğini dile getirmişti (Türk-İş; 1970a; 1970b).

1970 yılında 1317 sayılı yasa ile SK'nda yapılan değişiklikle, sendikanın üyesi bulunduğu federasyon ve konfederasyon tüzüğüne göre sendikaca üst kuruluşa verilmesi gereken aidatı, üst kuruluşların talebi üzerine işveren üst kuruluş aidatlarını sendika aidatlarından keserek federasyon veya konfederasyona göndermek zorundadır. Böylece, üst kuruluşların da daha güçlü hale gelmesi yönünde bir korporatist politika ve uygulama benimsenmiş olmaktadır.

İthal ikameci sanayileşme politikalarının izlendiği dönem boyunca bu düzenlemeler ile sendikaların işlevlerinde büyük bir genişleme yaratılmış, sendikaların kısa sürede güçlenmesi amaçlanmış, bir önceki döneme göre daha geniş bir siyasal faaliyet alanı tanınarak birer baskı grubu haline gelmeleri sağlanmak istenmiştir. Toplu pazarlık hakkı ile de donatılarak gerçek ve özgür sendikalara dönüşme olanakları yaratılmıştır. Bu durum dönemin iktisat politikaları ile de uyumludur. İç pazara yönelik ithal ikameci bir sanayileşme döneminde iç pazarın canlandırılmaya çalışılması, talep yelpazesini aynı anlama gelmek üzere ücretleri arttırmayı da gerektiriyordu.

Bu dönemin düzenlemeleri korporatist teşvikleri ve korporatist sınırlamalara ağır basan, liberal korporatist unsurlar ile devlet korporatizmi unsurlarının içiçe geçtiği bir özellik taşımaktadır. Bianchi (1984: 142-146), bu özellikler nedeni ile olsa gerek, bu dönemi "doğuş halinde olan toplumsal korporatizm" olarak değerlendirmektedir. Cizre (1992: 49) ise, bu dönemi demokratik teşvikleri otoriter sınırlamalardan daha ağır basan, sendikaları devlet eliyle sistemle bütünleştiren bir devlet korporatizmi dönemi olarak değerlendirmektedir.

Ancak, DİSK'in kurulmasından sonra 1970 yılına kadar grev sayısında artış meydana gelmesi ve çalışma ilişkilerinde sendikal rekabetten dolayı gerginlikler yaşanması nedeniyle, dönemin Adalet Partisi Hükümeti, sanayileşmenin sağlanması ve ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi kaygıları ile de, daha önce anlatılmış olan, 1317 sayı-

İthal ikameci sanayileşme politikalarının izlendiği dönem boyunca sendikaların işlevlerinde büyük bir genişleme yaratılmış, kısa sürede güçlenmesi amaçlanmıştır.

lı yasa değişikliği ile Türk-İş'i tek faal konfederasyon haline getirmek, zaman içinde diğer sendika ve konfederasyonların tasfiyesini sağlamak amacını gütmüştür. Böylece, giderek kontrolden çıkan ve siyasileşen işçi hareketi de kontrol altına alınacak, sınıf mücadeleleri bastırılmış olacaktı. Kuşkusuz bu çaba, ulusal düzeyde, devlet eli ile merkezileştirilmiş, tekeli temsil hakkı tanınmış bir korporatist uygulama olmaktadır. Cizre'nin (1992: 50) ifadesiyle bu yasal değişiklik emek sektöründe yapısal olarak korporatizmi güçlendiren bir ögedir. Ancak, Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesi ile bu düzenlemenin Anayasa Mahkemesi tarafından 1972 yılında iptal edilmesi ile bu amaç gerçekleştirilememiştir.

1960-1980 dönemi, sendikaların, toplu pazarlık ve grev üzerinde yoğunlaştıkları faaliyet alanları olmuştur. Dönemin belirleyici iktisat politikaları çerçevesinde, ithal ikameci, iç pazara yönelik üretim yapan sektörleri destekleyici gelir politikası ve bu politikanın uygulanmasını kolaylaştıran toplu sözleşmeli, grev haklı sendikacılık birbirini tamamlamıştır. Kamu kesimi ve ihracata dönük üretim yapan sektörlerde örgütlenen Türk-İş ile özel sektör ve iç pazara dönük üretim yapan sektörlerde örgütlenen DİSK, 1970'li yılların ortasına kadar işçilerin gelirlerinin artışında önemli roller oynamışlardır.

Türk-İş'in kamu kesiminde ağırlıklı olarak örgütlenmiş olması, hükümetler ile iyi ilişkiler kurma politikasını izlemesine yol açtı. Temsil ettiği üyelerinin çıkarlarını çatışmaya giderek almaktan çok, uzlaşarak elde etme yöntemini benimsemiştir. Bu "iyi ilişkiler" politikası beraberinde "partiler üstü politika"yı da getirdi. "Partiler üstü politika", kamu kesiminde ağırlıklı olarak örgütlenme, hükümetlerle iyi ilişkiler kurma gibi istekler, Schmitterci yapısal açıdan değerlendirildiğinde, Türk-İş'in devletçe tanınmasını ve gözetilmesini, korporatist teşviklerle donatılmasını gerektiriyordu. İşte bu nedenle, sendika çoğulculuğu benimsenmiş olmasına rağmen, KİTlerde, Yüksek Hakem Kurulu, Çalışma Meclisi, Sosyal Sigortalar Kurumu, Millî Produktivite Merkezi, Asgari Ücret Tesbit Komisyonu, Uluslararası Çalışma Örgütü gibi kurum ve kuruluşlarda

"en çok işçiyi temsil eden" konfederasyon ilkesi uygulaması benimsenerek, korporatist politika uygulaması olarak bu kurum ve kuruluşlarda Türk-İş'e temsil hakkı tanınmıştır. Böylece, Lehmbuchcu işlevsel anlamda, Türk-İş ile devlet arasında birlikte politika oluşturma ve bunları uygulama işbirliği olanakları da yaratılmış oluyordu. Kuşkusuz, bu uygulama, işçilerin gözünde Türk-İş'i devlet nezdinde meşrulaştırarak, dolaylı olarak güçlenmesine ve merkezleşmesine olanak yaratmış oluyordu.

Plan hedeflerine ulaşmak için çıkarların çatışmacı bir yoldan çok uzlaşılarak sağlanmasını hedefleyen devlet, bu ortamın gönüllü sağlanamadığı zamanlarda çalışma ilişkilerine müdahale etmekten kaçınmamış, çatışmayı grev ertelemeleri yolu ile sağlamak istemiştir. 1963-1975 döneminde, 12 yılda, toplam 50 grev ertelenmişken, 1976-1980 döneminde, 5 yılda, ertelenen grev sayısı 108 olmuştur (Tayanç; 1980: 70). Kuşkusuz, hükümetlerin grev ertelemeleri, çıkar gruplarının faaliyet alanlarını sınırlandıran, otoriter şekilde müdahale eden devlet korporatizmi uygulamaları özellikleri ile çakışmaktadır.

Korporatist İlişkide Bir Kurumsallaşma Çabası: 1978 Toplumsal Anlaşması

Türkiye ekonomisi, 1970'li yılların sonuna geldiğinde, ithal ikameci sanayileşme sürecinin tıkanmasıyla, bir ekonomik kriz ile karşı karşıya gelmiştir. Hızlı fiyat artışları, üretim darboğazı, dış ödeme güçlüğü ve göreceli yavaş büyüme hızları şeklinde ortaya çıkan kriz; sanayi karlarındaki aşınmayı telafi edecek mekanizmaların geliştirilememesi sonucu 1979 yılı sonuna kadar mevcut çerçevede taşındı. 1977 yılına göre reel ücretlerde yarı yarıya bir aşınma yaşanmasına rağmen, ücret paylarındaki artışın, iç pazarın genişlemesi uğruna göz yumulacak düzeyi aşması ve karları aşındırması bunalımın temel nedeni oldu (Özkaplan; 1994: 133-135). Sendikal mücadele daha da sertleşmiş, 1977-1980 döneminde grevde kaybedilen işgünü toplamı, 1972-1976 dönemine göre 2.5 kat artmıştı.

Ekonomide bunalımın yaşandığı bu dönemde, 1978 yılı başında Hükümet değişikliği oldu, sosyal demokrat bir parti kimliğine bürünmeye çalışan CHP, yeni hükümeti kur-

Türkiye ekonomisi, 1970'li yılların sonuna geldiğinde, ithal ikameci sanayileşme sürecinin tıkanmasıyla, bir ekonomik kriz ile karşı karşıya gelmiştir.

du. Yeni hükümet, 1978 yazında, korporatist politikaların ve uygulamaların önemli araçlarından biri olan, hükümet ile işçi sendikaları arasında korporatist işbirliğini kurumsallaştıran bir "toplumsal anlaşma"ya başvurdu. 20 Temmuz 1978 tarihinde "Hükümet adına Başbakan Bülent Ecevit ile Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu adına Genel Başkan Halil Tunç arasında yapılan görüşmeler ve ortak çalışmalar sonunda, demokrasiyi ve ekonomiyi güçlendirmek, kalkınmayı sağlıklı ve dengeli olarak hızlandırmak, refahı toplumun tüm kesimlerine yaymak ve hakça bir düzeni gerçekleştirecek yönde gelişmesini güvence altına almak amacı ile bir Toplumsal Anlaşma'ya varılmıştır" diye başlayan bir belge oluşturulmuştur (Talas; 1982: 1). Böylece, Türkiye'de ilk kez hükümet ile en büyük işçi konfederasyonu arasında toplumsal ve ekonomik koşulları kapsayan bir diyalog oluşmuştur.

Ancak, bu "Anlaşma" kapsam bakımından oldukça sınırlandırılmış bulunmaktadır. Kamu kesiminde çalışan işçileri ve onların temsilcisi olan Türk-İş ile kamu kesiminin işvereni olan hükümeti kapsamaktadır. Bu haliyle, Batı ülkelerinde örneklerine rastlanan, işçi-işveren-hükümet'ten oluşan üçlü bir yapı değil, hükümet ve işçi örgütünden oluşan ikili bir yapı özelliği taşımaktadır. İşveren sendikası olan TİSK'i bu yapıya dahil etmediği gibi, bir hayli güçlenmiş olan ikinci işçi üst örgütü olan DİSK'i de dışlamıştır. Bu durum, hem işveren sendikasinca hem de DİSK ve MİSK tarafından eleştirilmiştir.

DİSK ise, bu Anlaşma'yı "sarı sendikacılık uygulaması" olarak değerlendirmiş, sert bir dille eleştirmiştir (DİSK; 1979: 29-30). DİSK'e göre, "sınıf uzlaşmacılığının sözcüsü Türk-İş'le, hükümet arasında ekonominin dar boğazdan çıkışı için 'işçi sınıfımızın yapacağı fedakarlıkları belirlemek' amacıyla Anlaşma yapmışlardır" (DİSK; 1978: 1). DİSK'e bağlı engüçlü sendikalardan birisi olan Maden-İş, Toplumsal Anlaşma'nın uzun vadeli politik amacının "gelişip güçlenen işçi sınıfı hareketini ve sınıf sendikacılığını" boğmak olduğunu belirtmektedir (Maden-İş; 1978). MİSK de bu Anlaşma'yı eleştirmiş, "güdümlü faşist devlet sendikacılığı" olarak nitelendirmiştir (Devlet, 1978: 12-13).

Anlaşma'ya göre "ülkenin içinde bulun-

duğu ekonomik durum göz önünde tutularak, kamu kesimiyle yapılan toplu iş sözleşmelerinde toplam ücret zamları, işçinin satın alma gücünü geriye götürmemek üzere, 1976 toplam işçi gelir düzeyi ile toplu sözleşme yürürlük süresindeki fiyat artışları ve kuruluştaki istihdam artışı da dikkate alınarak bulunacak gelir düzeyinde tutulacaktır. Toplu pazarlıklarda ücretler, sosyal yardımlar vb. konular bu kurala göre saptanacaktır" (Talas; 1982: 48). Ücretlerin bu esasa göre tespitinin karşılığı bir teşvik olarak, Türk-İş'e iş güvencesi sorununun yasal düzenlemelerle çözümlenmesi sunulmaktadır. Bu çözüm, "İş yasasının 13, 17 ve 24 üncü maddeleri toplum gereklerine uygun biçimde ve çalışanların hakları doğrultusunda yeniden düzenlenecektir" şeklinde formüleleştirilmektedir (Talas; 1982: 49). Bu yaklaşım, ücret bastırımı karşılığında istihdam güvencesi sağlayan tipik bir korporatist politika ve uygulamayı içermektedir.

Batı ülkelerinde uygulanan ve birer korporatist politika ve uygulama aracı olan "Toplumsal Anlaşma" hükümet ile işçi kuruluşundan oluşan, ama işçi kuruluşlarının da tamamını kapsamayan, işveren kuruluşunu dışlayan, ikili yapısı; kamu kesimi ile sınırlı tutulması; bağlayıcı olmaktan çok gönüllülüğe dayanması nedeniyle sınırlı bir korporatist uygulama olmuştur.

Türk-İş'in özellikle güçlü olduğu kamu kesiminde toplu pazarlıklara bir çeki düzen vermek, aşırı zam taleplerinden vazgeçmek, KİT'leri verimli işletmeler haline dönüştürmek, sosyal yasalarda işçiler yaranna değişiklikler yapmak, ücretli kesimin üzerindeki ağır vergi yükünü hafifletmek, işçilerin kamu kesiminde işletmelerin yönetimine ve sorumluluğuna katılmalarını sağlamak gibi ilkeleri içeren Toplumsal Anlaşma beklenen sonuçları verememiş ve sonuçta Türk-İş yetkililerince bir kenara itilmiştir. Süreklilik kazandırılmayan, tam anlamıyla uygulanamayan, Toplumsal Anlaşma'nın ömrü, 1979 yılı sonlarında hükümet değişikliğe ile geçerliliğini yitirerek, sona ermiştir.

1983 yılında kabul edilen 2821 sayılı SK, 274 sayılı SK'ndan farklı olarak, sendikaların örgütlenme düzeyi olarak işkolunu esas almış, işyeri esasına göre işçi sendikası kurulamayacağını hükme bağlamış, bir işko-

**Süreklilik
kazandırılmayan, tam
anlamıyla
uygulanamayan, Toplumsal
Anlaşma'nın
ömrü, 1979 yılı
sonlarında
hükümet
değişikliğe ile
geçerliliğini
yitirerek, sona
ermiştir.**

lunda birden fazla sendika kurulabileceğini de belirtmiştir (m. 3). Ayrıca, bu işkolu sendikalarının en önemli sendikal faaliyetlerden biri olan toplu pazarlık hakkı elde edebilmesi için öncelikle, 2822 sayılı TİSGLK'na göre, o işkolunda bulunan SSK'lı işçilerin en % 10'unu üye olarak bünyesinde toplaması gerekmektedir (m. 12). Yeni düzenleme ile, hem işkolu sendikacılığı hem de % 10 barajı benimsenerek güçlü, merkezi sendikalar yaratılmak istenmektedir. 1980 yılında, 14 federasyon, 366 işkolu, 147 bölgesel, 155 yerel ve 65 işyeri sendikası kurulu bulunuyorken (DİE; 1982: 90), yeni düzenleme sonrasında 1984 yılında, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu'ndan sonra, tüzüklerini yeni yasal düzenlemeye uyarlayan ve faaliyet gösteren sendika sayısı 138'e düştü.

Devlet, Schmitterci anlamda, yasalar aracılığı ile güçlü, merkezi sendikalar yaratmayı amaçlamaktadır. Sendika çokluğu ilkesi, liberal korporatizmi, merkezileşip, tekelleşmenin zamanla, birbirleriyle rekabet etmeleri sonucunda, zayıf olanların silinip gitmesi şeklinde oluşmasına yol açması nedeniyle işlevsiz hale getirmektedir.

1983 yılı SK ve TİSGLK düzenlemeleri genel olarak değerlendirildiğinde, devlet, yasalar aracılığı ile çıkar grupları olan işçi ve işveren sendikalarına, sınırlamaları teşviklerden ağır basan, merkezi, güçlü sendikaları yasalar aracılığı ile tepeden oluşturmayı amaçlayan, sendikaların işlev alanını, temsil edeceği çıkarları, üyelerin niteliğini, örgütün yapısını, faaliyetlerini, liderliğin nasıl ve kimlerden oluşacağını denetleyen, devlet korporatizmi politikalarını benimsemiş görünmektedir. Lehbruchçu anlamda bakıldığında ise, grev ertelemesi ve YHK aracılığı ile çatışan çıkarların devlet müdahalesiyle, uzlaştırılması özellikleri görülmektedir.

Gerek toplam nüfus içinde ücretlilerin oranı gerek ücretlilere göre sendikalaşma oranı korporatist politikalar oluşturulması için elverişli görünmemektedir. Ancak, 1980'li yıllar boyunca, hem yasal düzenlemeler hem de devlet müdahalesiyle korporatist politikaların gereksinim duyduğu ulusal düzeyde tepe örgütü oluşturulmuştur. Yasalar aracılığı ile işkolu sendikacılığı düzenlenirken, Türkiye'nin ikinci büyük tepe örgütü olan DİSK 1991 yılına kadar kapalı tu-

tulmuş, dolaylı da olsa, üyelerinin başta Türk-İş olmak üzere diğer sendikalara yönelmesi sağlanmıştır. Bu uygulamalar sonucunda, kurulduğu tarihten beri hükümetler ile "iyi ilişkiler" kurmayı ilke edinen Türk-İş daha da güçlendirilmiştir. Üye sayısı açısından oldukça güçlenen Türk-İş, merkezileşemediği, bağlı sendikalar üzerinde otorite sahibi olamadığı için, korporatist politikaların uygulanmasında başarı şansını sınırlamaktadır. Yine, Türk-İş'in heterojen bir yapıya sahip olması ise, bir başka olumsuz özellik olarak görünmektedir.

Toplu iş sözleşmesi kapsamına giren işçiler açısından durum değerlendirildiğinde ise, korporatist politikalar ve uygulamalar için bir başka sınırlama ile karşılaşmaktadır. Türkiye'de toplu iş sözleşmesinden sadece sendikaya üye işçiler ile toplu iş sözleşmesi yapmış olan sendikaya dayanışma aidatı ödeyen işçiler yararlanabilmektedir. Bu durumda, toplam ücretlilerin, 1980 yılında % 17'si, 1985 yılında % 20'si, 1990 yılında ise % 16'sı toplu sözleşme kapsamında olmaktadır. Bu oranlar aynı zamanda toplam ücretlilere göre sendikalaşma oranlarıdır da. Oysa, 1992 yılında, Almanya'da sendikalaşma oranı % 32 iken, toplu sözleşme kapsamında olan işçi oranı toplam ücretlilere göre % 90'dır. Yine, 1985 yılında, Fransa'da sendikalaşma oranı % 10 iken, toplu sözleşme kapsamında olan işçi oranı toplam ücretlilere göre % 90'dır (Petrol-İş, 1995: 286-287).

Gerek sendikalaşma gerekse toplu iş sözleşmesi bakımından kamu kesimi korporatist politikaların oluşturulması ve uygulanması için elverişli görünmektedir. Türk-İş'in de ağırlıklı olarak kamu kesiminde örgütlenmiş olması bir başka katkı sağlayan özellik olmaktadır. Bu nedenle, 1980 sonrası dönem değerlendirilirken Türk-İş ve Hükümetler arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin niteliği ele alınarak korporatist açıdan incelenmelidir.

1978 yılında, iktidardaki sosyal demokrat parti olan CHP ile bir "Toplumsal Anlaşma" imzalayan, 1979 yılında bu Anlaşma'yı askıya alan Türk-İş, 1980 yılı boyunca iki büyük parti olan AP ile CHP'nin ortak hükümet kurması yönünde görüş bildirmiştir. 1980 Eylül'ündeki askeri müdahaleye karşı

**Türkiye'de
toplular
sözleşmesinden
sadece
sendikaya üye
işçiler ile toplu
iş sözleşmesi
yapmış olan
sendikaya
dayanışma
aidatı ödeyen
işçiler yararlanabilmektedir.**

çıkarmış, " Milletin bağrından çıkan ordu-
muzun tam bir bütünlük içinde milletimize
huzur ve güven veren bu davranışının mille-
timiz ve memleketimiz için hayırlı olmasını
temenni ile Türk-İş topluluğu adına" mem-
nunlukla karşılamıştır (Türk-İş; Eylül 1980:
1). Her zaman hükümetler ve yönetenler ile
iyi ilişkiler kurmak isteyen Türk-İş, 12 Eylül
1980 askeri yönetimi ile de bu türden iliş-
kiler kurmuş, oluşturulan yeni hükümete
genel sekreterini Sosyal Güvenlik Bakanı
olarak vermiştir. Türk-İş ve bağlı sendikala-
rın büyük bir bölümü, özellikle gıda, tekstil
ve metal işkollarında işçilerin DİSK'e kayı-
şından etkilenen sendikalar, askeri müda-
haleyi rakipleri kolay yoldan tasfiye etme-
nin bir aracı olarak değerlendirmişlerdir.

Türk-İş, her zaman olduğu gibi, yeni hü-
kümetlerle de iyi ilişkiler kurmak istedi. Ne
var ki bu ilişkilerde 1980 öncesi kadar başa-
rılı olamadı. Bunda izlenen iktisat politikala-
rının önemli etkisi oldu. Dış pazarlara yöne-
lik üretim yapmayı amaçlayan politikalar re-
kabet için maliyetlerin düşürülmesinde en
önemli araç olarak ücretlerin düşürülmesini
görmüşlerdir. İş talebin kısılması yönündeki
uygulamalar sorunları daha da derinleştir-
miştir. Sorunlara çözüm bulunamaması
sendikal çevrelerde yeni politika arayışları-
na neden oldu, diyalog çağrılarını yerine eylem
yapılması konusunda görüşler ortaya atıl-

maya başlandı. Reel ücretlerdeki sürekli dü-
şüşler nedeniyle işçilerin hayat şartları gi-
derecek bozuluyor, bu nedenle de işçilerin sen-
dikalara olan tepkisi artıyordu. Bu durum,
Panitch'in de belirttiği gibi, işçileri militan-
laşmaya itiyordu. Grev hakkına getirilen sı-
nırlama ve yasaklamalar, daha güvenilir ve
başarı şansı yüksek olduğu düşünülen grev
dışı eylemleri gündeme getirdi. 1986 yılı-
ndan itibaren, işçiler, sendikalar direniş, iş
yavaşlatma, viziteye toplu çıkma, fazla me-
saiye kalmama ve benzeri eylem türlerinin
yanısıra, üretimi doğrudan etkilemeyen,
ama gövde gösterisi yapmaya, kamuoyu
oluşturmaya dönük eylemlere de yöneldiler.

1988, 1989, 1990, 1991, 1992 yılları
kamu kesiminde grevlerin ve greve katılan
işçilerin sayısının arttığı yıllar oldu.
Hükümetle iyi ilişkilerden, çatışmanın art-
tığı ilişkilere doğru yönelmiştir. Türk-İş'in
3 Ocak 1991 "genel eylemi" ve Zonguldak
grevi ile eylemliliği bu gerginliklerin doruğa
çıktığı anlar olmuştur. 1980'li yıllar, sen-
dikaların hükümetlerle iyi ilişkiler kurmakta
zorlandığı, işçilerin siyasallaştığı yıllar ol-
muştur. Bu durum, sendikacılık açısından
yeni yolların, yeni yöntemlerin izlenmesini
kaçınılmazlaştırmıştır. Böylece, Türkiye'de
sendikal anlamda sendikacılık gerçek kim-
liğine kavuşma yönünde önemli adımlar at-
maya başlamıştır.

Her zaman
hükümetler
ve yönetenler
ile iyi ilişkiler
kurmak
isteyen
Türk-İş,
12 Eylül 1980
askeri
yönetimi ile
de bu türden
ilişkiler
kurmuş,
oluşturulan
yeni
hükümete
genel
sekreterini
Sosyal
Güvenlik
Bakanı olarak
vermiştir.

1980'li ve 1990'lı yıllar, "piyasa modelinin" olumsuz boyutunun özel kesime göre kamu kesiminde daha çok tercih edildiği yıllar olmuştur. Hükümetler, sendikalar ile, özellikle en güçlü tepe örgüt olan Türk-İş ile korporatist işbirliği içinde sorunları aşmak yerine, onları yok sayarak, çatışmaya girerek sorunları çözmek arayışı içine girmişlerdir.

1990'lı yıllarda korporatist ilişkilerde kurumsallaşma sürecinde en önemli gelişme Ekonomik ve Sosyal Konsey'in kurulması olmuştur. 1980'li yıllar ve 1990'lı yıllar boyunca gerek işveren çevreleri ve hükümetler gerek akademik çevreler toplumsal uzlaşmadan söz etmiş, bunu sağlayacak önemli araçlardan birisi olarak da Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ESK) dile getirmişlerdir. TSK, "milli ücret politikasının oluşturulması", "ekonomik ve sosyal politikalar arasında uyum sağlanması", "işsizlikle mücadele edilmesi" için üçlü diyaloga ihtiyaç duyulduğunu, bunu da sürekli ve kalıcı bir diyalog ortamı sağlayacak ve çeşitli kesimlerin temsil edilmesiyle toplumsal uzlaşma için elverişli bir zemin yaratacak olan ESK'in sağlayacağını belirtmektedir (TİSK; 1994: 6-11).

Türk-İş ise, ESK'in daha çok gelişmiş ve demokrasinin hakim olduğu ülkelerde, toplumu oluşturan kesimler arasında kalıcı bir uzlaşma ihtiyacından doğduğuna dikkat çekmekte, demokratik ülkelerdeki alt yapını

ülkemizde de sağlanması gerekliliğini dile getirmektedir. Oluşacak Konsey'in, çalışmalar ve kararları bakımından istişari bir organ niteliğinde olmasını, Konsey bünyesinde toplumun önemli kesimlerinin geniş bir biçimde temsil edilmesini, Konsey'in hiçbir biçimde toplu pazarlık ve grev sistemine müdahale edici karar ve tavsiyede bulunmaya yetkili kılınmamasını, görevinin makro düzeyde toplumun tüm sınıf ve tabakalarını ilgilendiren ekonomik ve sosyal sorunların çözümü için öneri geliştirmekten ibaret kılınmasını, bünyesinde daimi araştırma bölümleri oluşturulmasını savunmaktadır (Türk-İş; 1995: 302-303).

17 Mart 1995'te (B.02.O.PPG.O.12-383-3592 sayılı) Başbakanlık Genelgesiyle, "Ankara Anlaşması"nın 27. maddesinin uygulanmasını teminen ve Avrupa Topluluğuna entegrasyon çalışmaları çerçevesinde, işveren ve işçi çevrelerinden gelen talepler sonucunda Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulmuştur. ESK'in kuruluş gerekçesi olarak da "ekonominin istikrar ve gelişmesini teminen bu olgunun temel unsurlarını teşkil eden toplumun çeşitli kesimlerinin, gerek ülke ekonomisi, gerek milletlerarası platformda dengeli ve etkin politikalar ile yönlendirilebilmesini, gelişmesini sağlamak ve Devlet, işçi, işveren ilişkilerinde düzenli ve kalıcı barış ve milli uzlaşma ortamının sağlanmasını araştırmak,

1990'lı yıllarda korporatist ilişkilerde kurumsallaşma sürecinde en önemli gelişme Ekonomik ve Sosyal Konsey'in kurulması olmuştur.

verimlilik, istihdam, işsizlik ve gelirler gibi konularda Hükümete istişari nitelikte görüş vermek, konuyla ilgili mevzuatı hazırlamak, bu konuda Avrupa Birliği ile entegrasyonu ve çalışmalarını yönünde özel kurum ve kuruluşlar ile gerekli koordinasyonu, ihtiyaç halinde Bakanların ve uzmanlık gerektiren konularda da meslek kuruluşları ile kamu kurum ve kuruluşlarının desteğini sağlamak üzere; 'Uluslararası Çalışma Normlarının Uygulanmasının Geliştirilmesi İçin Üçlü Danışmalar Hakkında' ILO'nun 144 sayılı sözleşmesinin de bir gereği" gösterilmiştir. ESK'nın işleyişi ve uygulamadaki sorunları ise daha genişçe değerlendirmeyi hak ettiği için bir başka yazının konusu olmaktadır.

Cunhuriyet Türkiye'si çalışma ilişkileri açısından değerlendirildiğinde, devletin çalışma hayatına ve sendikal hayata yönelik önemli müdahalelerine tanıklık etmektedir. Düzen ve kalkınma arayışları içinde dönemin özelliklerine ve gereklerine bağlı olarak zaman zaman yok sayılan sendikalar, zaman zaman da sorunları birlikte aşmanın aracı olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. İşbirliğine açık sendikacılık desteklenirken, işbirliğine kapalı sendikacılık bazı düzenleme ve yaptırımlar ile ya zayıflatılmaya çalışılmış ya da işbirliğine zorlanmıştır. Bu durum ise çalışma hayatını ve sendikacılığı yakından etkilemiştir.

Ekonomik ve Sosyal Konsey aracılığı ile kurumsallaşma sürecine giren korporatist ilişkiler ödüne ve teşviklere bağlı olarak farklı özellikler taşıyacaktır. Kuşkusuz, bu durum ödüne ve teşviklerin her iki kesim tarafından kabulüne ya da reddine bağlı olarak gelişecek ya da zayıflayacaktır. Ancak, 21. Yüzyıla girmeye hazırlanan Türkiye'nin iki farklı yapı göstermesi özellikle gelir dağılımındaki uçurumun büyümesi ve yoksulluğun yaygınlaşarak derinleşmesi toplumsal sorunları derinleştirirken sendikaları daha sorumlu olmaya itmektedir. İşyeri ve iş ile sınırlı bir sendikacılığın yoğun korporatist ilişkilere girmesi sendikal hareket için teşvikler ne denli yüksek olursa olsun çok önemli sorunlar yaratacak gibi görünmektedir. G. Kore ve Brezilya örneği bu açıdan oldukça önemli derslerle doludur; bu örneklerin iyi değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- BIANCHI, R., (1984); **INTEREST GROUPS AND POLITICAL DEVELOPMENT IN TURKEY**, Princeton.
- CİZRE, Ü., (1992); 'Korporatizm ve Türk Sendikacılığı II', **BİRİKİM**, 41/1992.
- DEVLET, (1978); Ağustos.
- DİE (1982); **İSTATİSTİK YILLIĞI**, Ankara.
- DİSK (1978); **DİSK DERGİSİ**, Sayı: 44, Ağustos.
- DİSK (1979); **DİSK DERGİSİ**, Sayı: 49, Ocak.
- DPT (1963); **KALKINMA PLANI BİRİNCİ BEŞ YIL 1963-1967**, Ankara.
- HEPER, M. (ED.) (1991); **STRONG STATE AND ECONOMIC INTEREST GROUPS-THE POST- 1980 TURKISH EXPERIENCE**, Berlin, New York.
- İŞIKLI, A. (1992); 'Ücretli Emek ve Sendikalaşma', in SCHICK, I. C. ve E.H. TONAK (eds.), **GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRKİYE**, Belge Yayınları.
- KEYDER, Ç. (1992); 'Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası', in SCHICK, I. C. ve E.H. TONAK (eds.), **GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRKİYE**, Belge Yayınları.
- MAKAL, A. (1999); **TÜRKİYE'DE TEK PARTİLİ DÖNEMDE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ: 1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara.
- ÖKÇÜN, G. (1971); **TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ 1923-İZMİR**, Ankara.
- ÖZKAPLAN, N. (1994); **SENDİKALAR VE EKONOMİK ETKİLERİ (TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DENEME)**, Kavram Yay., İstanbul.
- PETROL-İŞ (1995); **PETROL-İŞ YILLIĞI 1993-94**, İstanbul.
- SAVRAN, S. (1992); **TÜRKİYE'DE SINIF MÜCADELELERİ (1919-1980)**, C.1., İstanbul.
- TALAS, C. (1982); **TOPLUMSAL ANLAŞMA**, Ankara.
- TALAS, C. (1992); **TÜRKİYE'NİN AÇIKLAMALI SOSYAL POLİTİKA TARİHİ**, Bilgi Yay., Ankara.
- TAYANÇ, T. (1980); 'Geçiktirilen Grevler Üzerine Bir Değerlendirme', in ODTÜ GELİŞME, 7(1-2).
- TBMM (1947); **TUTANAK DERGİSİ**, C.4.
- TİSK (1994); **DÜNYADA SOSYAL DİYALOG UYGULAMALARI VE TÜRK ÇALIŞMA HAYATI** (Teksir), İstanbul.
- TÜRK-İŞ (1970a); **TÜRK-İŞ DERGİSİ**, Sayı:88.
- TÜRK-İŞ (1970b); **TÜRK-İŞ DERGİSİ**, Sayı: 94.
- TÜRK-İŞ (1980); **TÜRK-İŞ DERGİSİ**, Sayı:138.
- TÜRK-İŞ (1995); 17. GENEL KURUL ÇALIŞMA RAPORU, Ankara.

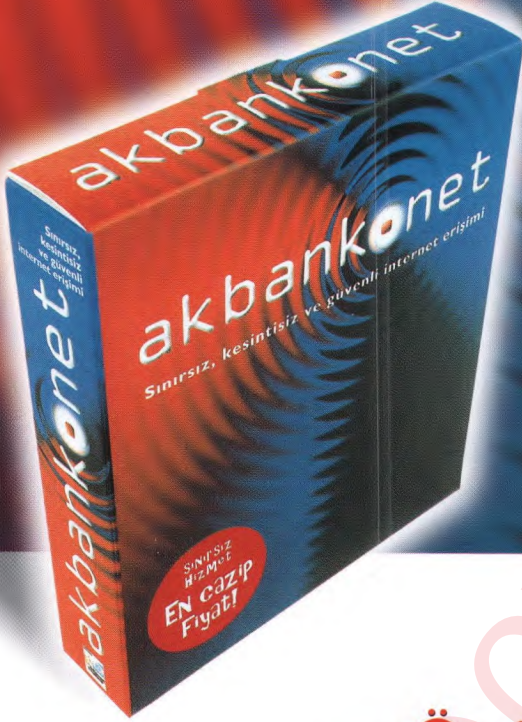
Cunhuriyet
Türkiye'si
çalışma
ilişkileri
açısından
değerlendiril-
diğinde,
devletin
çalışma
hayatına ve
sendikal
hayata
yönelik
önemli
müdahalele-
rine tanıklık
etmektedir.

İnternete bağlanmanın en kolay ve en hızlı yolu

akbankonet

Tam isabet

En cazip
fiyat

- ➡ **Ömür boyu abonelik 500 bin lira**
- ➡ **Saati 150 bin lira**
- ➡ **Her ay 50 saat üstü bedava**
- ➡ **Kullandığın kadar öde!**
- ➡ **Önce kullan, sonra öde!**
- ➡ **Herkes sahip olabilir!**

Tüm Akbank şubelerinde.

AKBANK
Güveninizin Eseri

(0212) 313 41 88

SOSYAL VE
POLİTİK DERGİ

ABONE OLAN HERKESE
%40 İNDİRİM

**Öğrenci ve Öğretim üyelerine
%40 + %50 indirim**

Bilgi için: Kesişim Yayıncılık ve İletişim Hizmetleri

Tel: (0 212) 288 79 70-71 Faks: (0 212) 288 62 36 e-mail: npq@bersay.com.tr